

Український центр економічних та політичних
досліджень імені Олександра Разумкова

Перспективи виходу України на ринки висхідних країн

Аналітична доповідь

Київ 2015
Видавництво «Заповіт»

Катерина Маркевич, Володимир Сіденко, Василь Юрчишин

Перспективи виходу України на ринки висхідних країн. Аналітична доповідь.
– Київ: Заповіт, 2015. – 116с.

ISBN 978-966-7272-88-3

Постійна електронна адреса: http://razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1249

© Центр Разумкова, 2015
© Видавництво «Заповіт», 2015

ISBN 978-966-7272-88-3

Бібліотека Центру Разумкова. Серія «Дискусії про економічний розвиток»

Передмова

Світова економічна динаміка характеризується неоднозначними проявами, зумовленими необхідністю забезпечення стійкого зростання в умовах суперечливих глобальних тенденцій. Так, окрім «традиційних» завдань зростання і розвитку, сьогодні перед урядами та міжнародними фінансовими інститутами дедалі частіше постають проблеми, спричинені значними змінами в глобальній економічній структурі, а також зміною головних акторів формування сучасних світогосподарських зв'язків.

Ще складнішими є завдання для України, яка в умовах зовнішньої агресії має не лише стабілізувати економічне та суспільно-політичне середовище, але й реалізувати політику стійкого довгострокового розвитку. Ситуація ускладнюється тим, що упродовж років незалежності Україна «зблукала» між двома інтеграційними векторами – Росія vs ЄС, а з тим замість потенційних вигод отримувала лише втрати і збитки. Сьогодні, коли російський вектор не лише вичерпав себе, але й є суттєво обмеженим, перед Україною постають завдання пошуку нових ніш у світовому поділі праці, активного входження в глобальні конкурентні ринки та середовища.

Зрозуміло, що привабливі ринки розвинутих країн є важко досяжними для нереформованої економіки. Водночас, Україна продовжує утримувати певні абсолютні та відносні переваги в розвитку економіки, якості трудових ресурсів, виробництві тощо, насамперед порівняно з великою групою країн, що розвиваються. Тому варто усвідомити, що Україна фактично не має альтернативи, крім стрімкого виходу на нові (відносно молоді) висхідні ринки.

Саме дослідженню нових зовнішньоекономічних та інтеграційних можливостей для України й присвячена ця аналітична доповідь Центру Разумкова.

У *першому розділі* розглядаються особливості динаміки сучасного глобального економічного середовища та визначається зростання значимості і впливу висхідних країн на розвиток світової економіки. Серед висхідних країн виокремлюються чотири найкрупніші, які на початку 2000-х років утворили економічну групу БРІК і які значною мірою формують загалом економічний потенціал висхідних економік. Тому в *другому розділі* увага зосереджена на висвітленні головних складових, які характеризують економічні стан, зміни та суперечності таких країн. У *третьому розділі* більш детально розглядаються особливості економічного середовища двох азійських гігантів – Китаю та Індії – оскільки саме ці країни, за визнанням фахівців, зможуть стати новими глобальними лідерами вже найближчими десятиліттями. У висновках до перших трьох розділів узагальнюються головні напрями та перспективи глобального розвитку в середньостроковій перспективі.

Четвертий розділ присвячений аналізу чинників і складових прискорення інтеграційної політики України в частині зміцнення позицій на ринках і в проектах висхідних країн, насамперед ініційованих Китаєм, як найбільш динамічною економікою сучасності. На завершення подаються пропозиції стосовно інституційних, інвестиційних і структурних змін української економіки, втілення яких сприятиме прискоренню економічного відновлення України і входженню в глобальні інтеграційні процеси.

Авторські статті є невід'ємною складовою дослідження і висвітлюють фахове бачення конкурентних можливостей і стратегічних економічних напрямів для України, її виходу на ринки окремих країн і регіонів світу.

Аналітичне дослідження підсилено результатами опитування соціологічною службою Центру Разумкова українських експертів і підприємців стосовно можливостей виходу України на ринки висхідних країн, а також її залучення до глобальних інтеграційних процесів.

А.Рачок

Генеральний директор
15.07.2015

ПЕРСПЕКТИВИ ВИХОДУ УКРАЇНИ НА РИНКИ ВИСХІДНИХ КРАЇН

Зміст

1. Тенденції посилення висхідних країн у глобальній економіці	5
2. Особливості економічного розвитку найкрупніших висхідних країн	19
3. Азійські гіганти: поточний розвиток і середньострокові перспективи для України	31
Висновки до розділів 1-3	49
4. Сфери включення України до трансконтинентальних проектів	53
Авторські статті	68
Анна Деревянко . О выходе на международные рынки	68
Ярослав Жаліло , Іван Ус . Зовнішня торгівля – пошук географічних альтернатив	71
Микола Зименко , Олег Устенко . Пошук перспективних ринків для українських експортерів	78
Сергій Кошовий . Нова геоекономічна конфігурація Євразійського простору: «Один пояс, один шлях»	83
Юрій Панченко . Третій не зайвий. Український експорт врятували ринки «третіх країн»	88
Микола Сунгуровський . Україна на ринках озброєнь	93
Олександр Шнирков . Чинники диверсифікації експорту України за умов економічної дезінтеграції з РФ	100
Рекомендації політики для України	104
Результати експертного опитування	109
Михайло Міщенко . Напрями розвитку зовнішньоекономічної політики України: оцінки експертів	

1. Тенденції посилення висхідних країн у глобальній економіці

Характерною особливістю початку нового тисячоліття стало подальше прискорення глобалізації та міжнародної інтеграції. Втім, останні роки характеризуються суперечливими проявами. З одного боку, світова економіка продовжує знаходитись під тиском кризових чинників і складових, що не дозволяє говорити про відновлення стійкої динаміки економічного зростання та розвитку. З іншого – у посткризовий період чітко проявився новітній феномен: високі показники зростання висхідних країн¹, окремі з яких досягли вражаючих результатів і посідають дедалі вагомніше місце в глобальній економіці.

Наприкінці 2014р. перспективи довгострокового зростання глобальної економіки помітно покращилися, внаслідок зниження кризових ризиків в євро-зоні², а також стрімкого падіння вартості нафти на світових ринках (зумовленого переважно розширенням пропозиції)³. Ще одним вагомим позитивним чинником для світової економіки має стати прискорення економічного зростання світового лідера – США, підвищення процентної ставки (очікується до кінця 2015р.) і зміцнення американського долара відносно інших найвагоміших валют. Це має сприяти стабілізації світових фінансових потоків, зменшенню їх волатильності, а з тим – і глобальних ризиків. Проте вплив валютного і процентного чинників на динаміку країн різнитиметься, насамперед для висхідних країн, а тому трансформаційні глобалізаційні процеси не будуть легкими та безризиковими.

Водночас, очікувана зміна «локомотивів» економічної політики може ускладнити пошук результативних заходів економічного прискорення у середньостроковій перспективі.

Економічна динаміка висхідних країн. Характерною особливістю двох попередніх десятиліть була саме висока економічна динаміка висхідних країн, основою якої слугувала експортна експансія вказаних країн на високо поглинаючі ринки розвинутих країн. Хоча, як і раніше, висхідні країни демонструватимуть вищі темпи зростання, проте **різниця між темпами економічного зростання** висхідних країн і розвинутих у посткризовий період⁴ **помітно зменшилася**. Так, якщо напередодні глобальної кризи вказана різниця сягала 5-6 процентних пунктів (п.п.), то останніми роками вже коливається навколо 3 п.п. (діаграма «*Різниця в темпах зростання висхідних і розвинутих економік*»)⁵.

Ще однією особливістю сучасності є зближення темпів зростання світової економіки та обсягів торгівлі. Якщо в докризовий період темпи нарощування експорту та імпорту суттєво перевищували темпи економічного зростання, то в посткризовий період торговельна динаміка фактично «супроводжує» динаміку

¹ Країн, що розвиваються, та країн з трансформаційною економікою.

² Хоча дефолтні ризики в Греції влітку 2015р. можуть стати новим важким випробуванням для світової економіки загалом.

³ IMF World Economic Outlook. January 2015. –

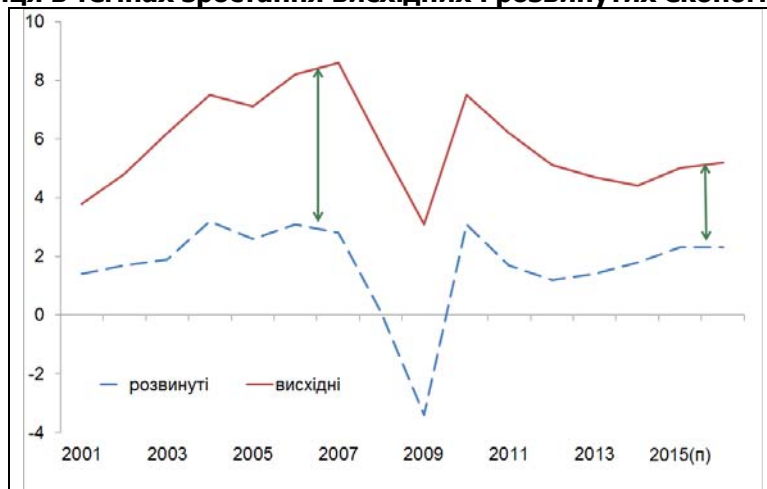
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/index.htm>.

⁴ У цій аналітичній доповіді «докризовий» контекст визначає стан і тенденції світової економіки до розгортання глобальних кризових виявів у 2008-2009рр. До «посткризових» належать події і процеси, які відбувались або були характерними в період зниження глобальних ризиків поширення світової депресії з 2010р. до поточного часу. Зауважимо, це жодним чином не означає, що світова економіка, яка перебуває в посткризовому періоді, не відчуває на собі впливу довгострокових чинників нестабільності, пов'язаних з глибинними структурними дисбалансами та асиметріями, одним з проявів яких є кризові суперечності в євро-зоні.

⁵ World Economic Outlook Reports (пізні випуски). – <http://www.imf.org/>.

формування ВВП (таблиця «Зростання реального глобального ВВП та обсягів світової торгівлі»⁶).

Різниця в темпах зростання висхідних і розвинутих економік, п.п.

Зростання реального глобального ВВП та обсягів світової торгівлі, % зростання

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014(o)
Реальний світовий ВВП	5,6	5,7	3,0	0	5,4	4,1	3,4	3,3	3,3
Обсяги експорту									
розвинуті	8,9	7,1	2,2	-11,6	12,2	6,2	2,0	2,4	3,6
висхідні	10,9	9,7	4,5	-7,6	13,5	7,2	4,6	4,4	3,9
Обсяги імпорту, %									
розвинуті	7,9	5,5	0,6	-12,2	11,7	5,3	1,2	1,4	3,7
висхідні	12,0	15,4	9,0	-8,0	14,3	9,8	6,0	5,3	4,4

Вказані зміни у глобальній динаміці, вірогідно, матимуть системні наслідки. Так, з одного боку, слід очікувати позитивних змін у контексті **звуження зовнішньоторговельних дисбалансів** (високі темпи зростання висхідних країн у докризовий період значною мірою були зумовлені розширенням їх експорту, що призводило до посилення торговельних дефіцитів найбільших розвинутих економік, що, своєю чергою, формувало фінансові дисбаланси).

З іншого боку – відбувається **формування нової структури макроекономічного та конкурентного середовища**, що проявляється через зростання значимості економік висхідних країн, а з тим – посилення впливу висхідних економік на динаміку глобальних економічних процесів. Так, за попереднє десятиріччя номінальний ВВП, створюваний у висхідних економіках, зріс майже втричі і його частка досягла 42% обсягу глобального ВВП (діаграма «Зростання значимості висхідних країн у глобальній економіці»⁷).

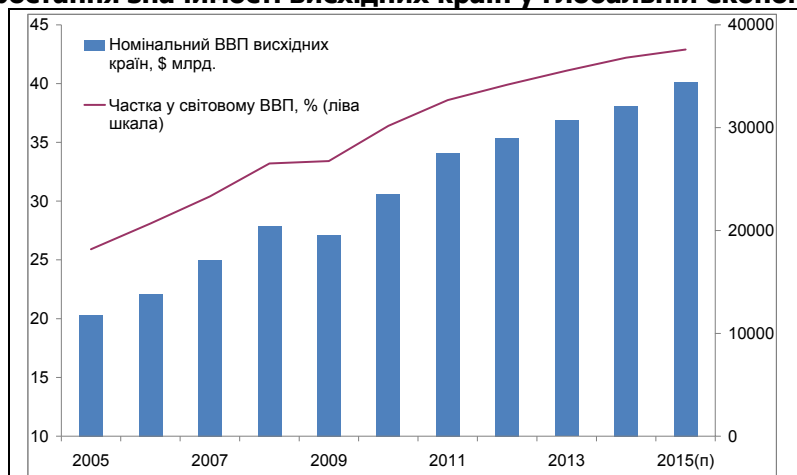
Висхідні країни поступово зміцнюють свої позиції у якості «локомотива» глобального економічного зростання, оскільки в них послідовно формуються ринки з дедалі зростаючим платоспроможним попитом. Водночас, відповідні трансформації передбачають нові можливості для інвестицій, насамперед у великих висхідних країнах. Однак, нова структура вимагає і **нової якості глобальних інститутів** (правил гри), що провокує нові додаткові ризики.

⁶ IMF World Economic Outlook. January 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/index.htm>.

⁷ World Economic Outlook Reports (пізні випуски). – <http://www.imf.org/>.

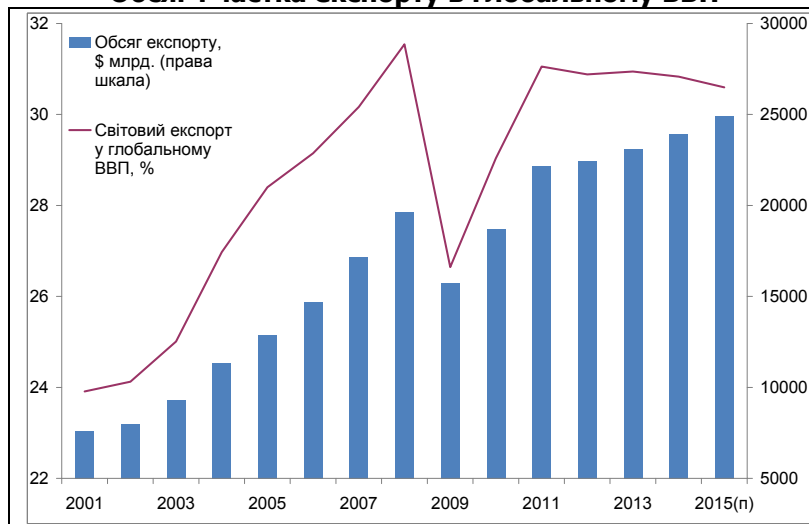
Проте, вказане економічне зростання поки не підтримане належним інституційним і фінансовим забезпеченням – **висхідні країни** залишаються значною мірою **залежними від технологічних, інноваційних, фінансових ресурсів розвинутих країн**.

Зростання значимості висхідних країн у глобальній економіці

По суті, йдеться про необхідність формування нових моделей зростання і розвитку. Зазначимо, важливий чинник глобального зростання – **експортна експансія висхідних країн**, яка проявлялась у стрімкому зростанні частки експорту у формуванні глобального ВВП – сьогодні **вже не має чіткого прояву** (як вказувалося, зростання експорту «супроводжує» зростання ВВП), а вказана частка «стабілізувалась» на рівні 31% (діаграма «Обсяг і частка експорту в глобальному ВВП»⁸).

Обсяг і частка експорту в глобальному ВВП

У частині ж імпорту висхідні країни розширюють поглинання, що значною мірою зумовлено значним покращенням життєвих стандартів у найкрупніших з них. Частка імпорту висхідних економік суттєво зросла саме останнім десятиріччям (таблиця «Імпорт окремих країн і регіонів світу»⁹). Зважаючи на очікувану, досить стійку макроекономічну динаміку, прискорення попиту у висхідних країнах (насамперед, у Китаї, де рівень споживання занижений), а також акумулювання

⁸ IMF World Economic Outlook. January 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/index.htm>.

⁹ WTO International Trade Statistics 2014. – https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2014_e/its2014_e.pdf.

додаткового попиту на імпорт, пов'язаного з інвестиційними потребами висхідних країн, можна стверджувати, що саме **найкрупніші висхідні країни зможуть посприяти розвитку відносно малих країн**, для яких можуть виявитися малодоступними насичені висококонкурентні ринки розвинутих країн.

**Імпорт окремих країн і регіонів світу,
% загального**

	1993	2003	2013
США	15,9	16,9	12,7
Європа	44,4	45,0	35,8
Німеччина	9,0	7,9	6,5
Франція	5,7	5,2	3,7
Велика Британія	5,5	5,2	3,6
Японія	6,4	5,0	4,5
Південна і Центральна Америка	3,3	2,5	4,2
Китай	2,7	5,4	10,6
Індія	0,6	0,9	2,5

Очікувані зміни у структурі світового ВВП. Хоча глобальна економіка дещо знизилася темпи зростання (порівняно з докризовим періодом), проте номінальні показники демонструють позитивну динаміку. Так, середній показник глобального номінального ВВП та інвестиції в основний капітал у 2011-2013рр. більше, ніж на 40% перевищує відповідний показник трьох докризових років (2005-2007) (таблиця «Окремі показники світової економіки»¹⁰).

Окремі показники світової економіки, \$ млрд.

	1990	2005-2007 (середнє)	2011	2012	2013
Приплив ПІІ	208	1 493	1 700	1 330	1 452
Накопичений обсяг ПІІ	2 078	14 790	21 117	23 304	25 464
Експорт товарів і послуг	4 107	15 034	22 386	22 593	23 160
Інвестиції в основний капітал	5 072	11 801	16 498	17 171	17 673
ВВП	22 327	51 288	71 314	72 807	74 284

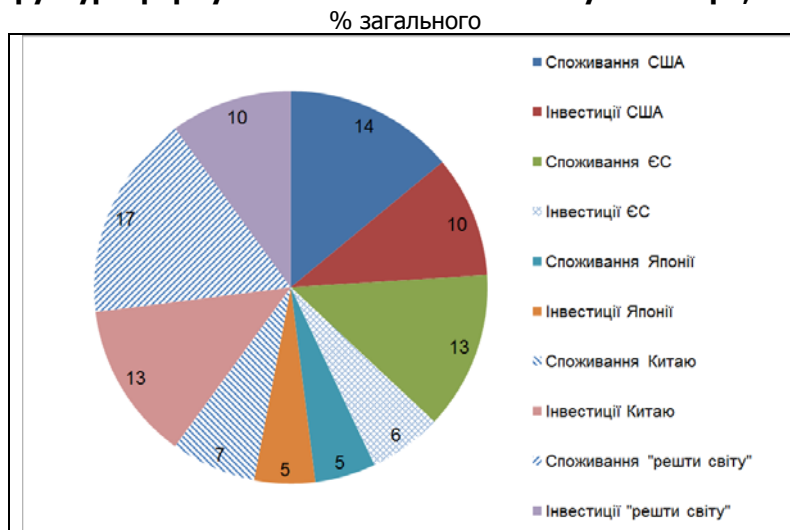
Ще вищими темпами зростали обсяги експорту товарів і послуг – понад 50% у вказані періоди. Зважаючи на певне консервування кризових проявів у країнах ЄС, є підстави вважати, що нинішня динаміка має досить стійкий довгостроковий характер, а відтак – завдання входження країни до глобальних виробничих, торговельних та інвестиційних мереж з метою забезпечення стійкого довгострокового розвитку, набуває нової актуальності

Вкажемо, що саме глобальний **споживчий попит домінує у формуванні сучасних світогосподарських зв'язків**, де незаперечними лідерами залишаються великі розвинуті країни. Останніми роками споживання в США та ЄС, які залишаються основними поглинаючими ринками, а також інвестиції в Китаї виступали головними «локомотивами» формування глобального попиту (діаграма «Структура формування глобального попиту на товари»¹¹).

¹⁰ World Investment Report 2014. – http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf.

¹¹ Composition of Global Goods Demand. – Global Cycle Notes. Credit Suisse Fixed Income Research. June 2014.

Структура формування глобального попиту на товари, 2012

Така структура виглядала достатньо стійкою у докризовий період, проте сьогодні вже є досить ризиковою, оскільки можливе економічне гальмування в ЄС і слабке зростання споживання в Китаї можуть погіршити динаміку глобального попиту, а з тим і економічного зростання загалом.

Більш детальне звернення до структури формування ВВП за категоріями кінцевого використання вказує на важливість **розширення споживчих ринків саме у висхідних країнах**. Так, споживання у 6 найкрупніших розвинутих країнах (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція та Італія) сягає 50,3% світового обсягу споживчих витрат, тобто вказані країни фактично визначають глобальний споживчий ринок. Шістка ж найкрупніших висхідних країн (Китай, Бразилія, Індія, Росія, Мексика, Туреччина) споживає лише 19,6% світового обсягу (див. вірзку «Зміни у структурі ВВП найбільших країн»¹²).

Відтак, висхідні країни за стійкого розвитку (а з тим – і посилення купівельної спроможності населення) зможуть **використати внутрішній споживчий потенціал** (як складову розширення сукупного попиту), і саме на шляху підвищення споживання у висхідних країнах доречно очікувати відновлення високої глобальної економічної динаміки, характерної для докризового періоду.

Звичайно, для посилення конкурентоспроможності **висхідні економіки** потребують значних **внутрішніх і зовнішніх інвестицій**. Найвірогідніше, **нові моделі** глобального економічного зростання **матимуть інвестиційну природу**, і характерним стане подальше стійке інвестиційне розширення для тих країн, які не бажають залишатися на узбіччі сучасних світогосподарських процесів.

Так, частка інвестицій в основний капітал у структурі світового ВВП упродовж останніх десятиріч неухильно зростає – якщо у 1980-х роках вона ледь перевищувала 20%, то останніми роками наблизилася до 24%¹³ (таблиця вище «Окремі показники світової економіки»). Поряд з цим, зважаючи на підвищення життєвих стандартів у багатьох висхідних країнах (насамперед, великих), слід очікувати посилення значимості споживчого попиту в таких країнах. Зазначимо,

¹² Demographic Focus – Changing Global Consumers. – Credit Suisse Global Demographic Research. May 2015.

¹³ У переважній більшості динамічних країн, що розвиваються, питома вага інвестицій у структурі ВВП є набагато вищою. Наприклад, у Китаї, Південній Кореї, Гонконгу цей показник сягав 30-40%. Так само, в успішних європейських країнах у період рішучих трансформацій (у 1990-х роках) він складав 24-28%.

що саме в динамічних висхідних країнах відбувалося кардинальне зростання інвестицій, що було пов'язане з процесами модернізації та масштабним залученням для цього іноземного капіталу. Сьогодні ж і для розвинутих країн дедалі посилюється імператив інвестування, якщо вони не бажають втратити свої позиції в конкурентній світовій економіці.

ЗМІНИ У СТРУКТУРІ ВВП НАЙБІЛЬШИХ КРАЇН

У більшості провідних країнах (як розвинутих, так і висхідних) рівень приватного споживання знаходиться на рівні (і навіть перевищує) 60% ВВП відповідної країни (таблиця «Структура ВВП за категоріями кінцевого використання окремих країн»). Китай є єдиною великою країною, де відповідний показник є помітно нижчим (близько 34%). Водночас, рівень інвестицій в Китаї (понад 49%) суттєво перевищує відповідні рівні решти наведених країн. І сьогодні одним із структурних завдань китайської влади є стимулювання внутрішнього споживання за рахунок зменшення заощаджень та інвестицій.

Структура ВВП за категоріями кінцевого використання окремих країн,
% ВВП, 2013р.

	В. Британія		Німеччина		Італія		Франція		США		Японія	
	1980	2013	1980	2013	1980	2013	1980	2013	1980	2013	1980	2013
Приватне споживання	57,6	65,9	58,4	57,5	59,0	60,4	56,8	57,5	61,3	68,0	54,8	61,1
Державне споживання	21,9	21,3	21,1	19,4	16,9	19,9	21,4	24,9	15,9	15,2	14,1	20,6
Валові інвестиції	18,1	14,6	25,4	17,0	26,7	17,2	23,4	19,6	23,3	19,8	32,1	21,1
Експорт	27,1	31,4	20,2	50,7	21,0	30,4	21,4	27,2	9,8	13,5	13,4	16,2
Імпорт	24,7	33,1	25,1	44,5	23,7	28,0	23,0	29,2	10,3	16,5	14,4	19,0

	Бразилія		Китай		Індія		Мексика		Туреччина		Росія	
	1990	2013	1990	2013	1990	2013	1990	2013	1990	2013	1990	2013
Приватне споживання	59,3	62,6	47,0	34,1	64,6	60,4	69,6	67,2	68,7	70,9	48,9	52,0
Державне споживання	19,3	22,0	14,1	14,1	11,9	11,8	8,4	11,9	11,0	15,1	20,8	19,5
Валові інвестиції	20,2	17,9	36,1	49,3	24,9	31,4	23,1	21,6	24,5	20,6	30,1	22,6
Експорт	8,2	12,6	14,7	26,4	6,9	24,8	18,6	31,7	13,4	25,6	18,2	28,4
Імпорт	7,0	15,0	12,0	23,8	8,3	28,4	19,7	32,4	17,6	32,2	17,9	22,5

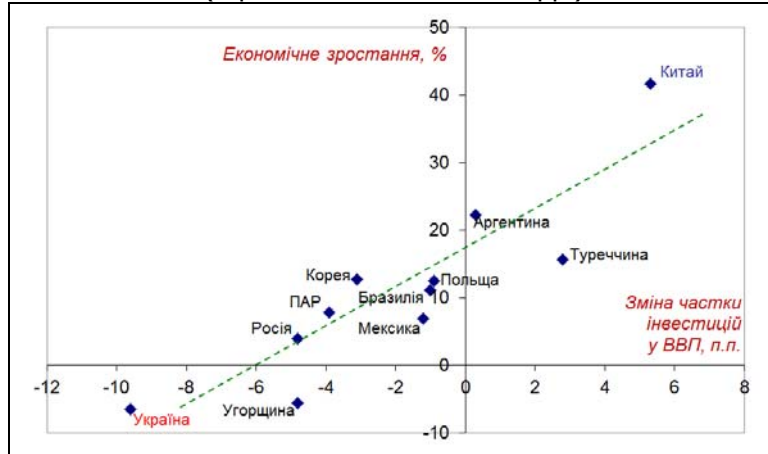
Зауважимо, що низька частка інвестицій у структурі ВВП для розвинутих країн природньо пояснюється тим, що в таких країнах промислова, транспортна, комунікаційна структури вже сформовані попередніми десятиріччями, а модернізація та оновлення можуть реалізовуватися на наявній матеріальній базі. Водночас, зростає роль висококваліфікованої праці у виробництві ВВП найбільш розвинутих країн, яка не потребує таких обсягів накопичення фізичного капіталу, як це було раніше.

Крім того, звернемо увагу на помітне **зростання відкритості всіх найкрупніших економік** – сукупні обсяги експорту та імпорту практично подвоїлися. В умовах нинішньої відносно слабкої світової економічної динаміки (насамперед, ЄС, який є одним з найбільших світових ринків), а також тяжінням у багатьох країнах до запровадження певних протекціоністських заходів, підстави до відновлення експорто-орієнтованої моделі висхідних країн є досить слабкими.

Підкреслимо, конкурентне середовище світової економіки вимагає від усіх країн постійного **оновлення і зміцнення міжнародних економічних зв'язків загалом і стійкого інвестиційного розширення зокрема**. Висхідні ж країни, яким вдалося **підтримати інвестиційну привабливість** і не допустити інвестиційного обвалу (значного зниження частки інвестицій у структурі ВВП країни) в період глобальної кризи, **досягли значно кращих результатів посткризового відновлення** – вищих темпів економічного зростання (порівняно з рештою країн) (діаграма «Економічне зростання та інвестиції»

окремих країн»¹⁴). Країни ж, для яких у кризові та перші посткризові роки характерним було зменшення інвестиційної частки у структурі ВВП, лише незначним чином могли наростити ВВП або навіть допустити його зниження (Росія, Угорщина, а одним з «лідерів» відповідних втрат є Україна).

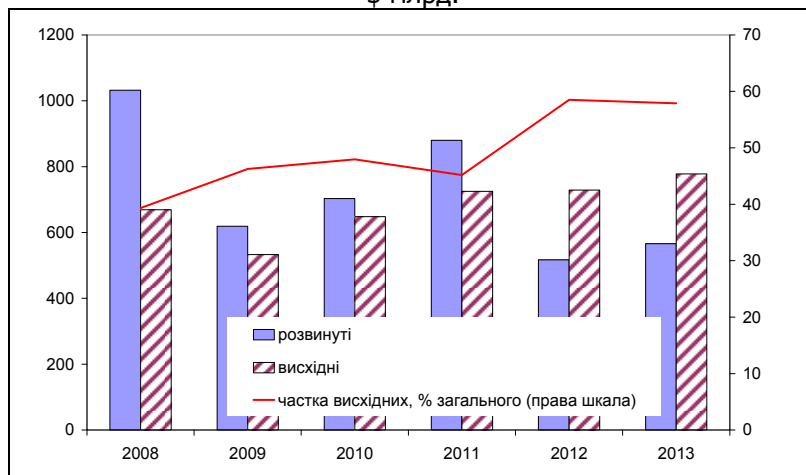
Економічне зростання та інвестиції окремих країн, (агреговано для 2008-2012рр.)

Слід звернути увагу на ще одну особливість інвестиційних потоків, яка дедалі чіткіше проявляється і, вірогідно, може прискорити зміни у структурі глобальної економіки вже найближчим десятиліттям. Підкреслимо, **економічному зміцненню в провідних висхідних країнах сприяло включення їх національних інвестиційних потоків у світові**. Тому залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) й надалі посідатиме чільне місце в економічній політиці висхідних країн.

У докризовий період висхідні країни активно імпортували інвестиції (були переважно отримувачами інвестицій) за помітно менших обсягів експорту інвестиційних капіталів. І зростали не лише обсяги припливу ПІІ у висхідні країни, але й частка світових ПІІ, які входять на висхідні ринки. Останніми роками ця частка сягнула майже 60% (діаграма «Приплив ПІІ в розвинуті та висхідні економіки»).

Приплив ПІІ в розвинуті та висхідні економіки, \$ млрд.

Нова ж тенденція полягає в тому, що **висхідні країни дедалі активніше починають виступати у ролі інвесторів** (а не лише реципієнтів ПІІ).

¹⁴ Credit Suisse Emerging Market Quartely, June 2013.

І динаміка експорту інвестиційних капіталів є подібною до динаміки імпорту таких капіталів. Так, якщо в докризовий період частка відпливу ПІІ з висхідних країн складала менше 20% відпливу ПІІ з усіх країн, то останніми роками відплив ПІІ з висхідних країн перевищив третину світового експорту інвестиційних капіталів.

Не викликає сумніву, що **інвестиційна експансія найкрупніших висхідних країн** продовжуватиметься на інші висхідні ринки (тобто, вже успішні висхідні країни дедалі більше ставатимуть інвесторами інших, менш успішних висхідних країн). У зв'язку з чим, в Україні з'являється шанс стати одним з отримувачів ПІІ з висхідних країн, що, своєю чергою, може сприяти доступу до ринків «материнських» компаній-інвесторів розвинутих країн.

Значимість взаємного перетікання інвестицій зумовлюється також тим, що сучасні виробництва дедалі активніше «зав'язуються» в т.зв. глобальні ланцюги доданої вартості ГЛДВ (*Global Value Chain – GVC*), за яких у виробничі, технологічні та маркетингові процеси залучається дедалі більша кількість компаній та країн¹⁵, при цьому домінуючими залишаються транснаціональні корпорації (ТНК)¹⁶. Зазначимо, якщо в 1980-1990рр. переважно відбувалася концентрація виробництв, що дозволяло широко використовувати абсолютні та відносні переваги окремих країн (доступ до сировинних ресурсів, наявність дешевої робочої сили), то характерними рисами сучасної світової економіки є¹⁷:

- процес «подрібнення» складових виробництва із залученням дедалі більшої кількості країн, що, з одного боку, дозволяє використовувати найбільш конкурентоспроможні фактори виробництва (наявні в різних країнах), з іншого – значною мірою посилюється взаємозалежність економік, що привносить додаткові ризики для всіх «партнерських» країн;
- зважаючи на високі можливості диверсифікації виробництв, країни дедалі активніше починають конкурувати між собою за визначені роль і місце у ГЛДВ.

Звичайно, вказані зміни у формуванні глобальної доданої вартості значною мірою зумовлені як зниженням транзакційних витрат, насамперед транспортних і комунікаційних¹⁸, так і структурними змінами¹⁹ – насамперед, вартості робочої сили (зокрема, в Китаї, останніми роками вартість праці суттєво зросла) і капіталів (висхідні країни-імпортери капіталів частіше виступають у якості експортерів).

Для характеристики країн у формуванні глобальних ланцюгів запроваджений відповідний індекс (діаграма «Індекс участі у глобальних ланцюгах доданої вартості 2013»²⁰). Зазначимо, малі відкриті конкурентні економіки зазвичай мають більше значення індексу, оскільки використовують у своїх виробництвах вагомую частку імпорту (Південна Корея, Фінляндія, Швейцарія тощо), а також є значними експортерами. Для великих економік із великими обсягами

¹⁵ Див. також статтю О.Шниркова «Чинники диверсифікації експорту України за умов економічної дезінтеграції з РФ», розміщену в цьому виданні.

¹⁶ 80% світової торгівлі формуються в ГЛДВ, що координуються ТНК. – Степанова О. Публічно-приватні партнерства в глобальних ланцюгах формування вартості. – <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3775>.

¹⁷ Див., зокрема: Кондратьев В. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике. – <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=269044>.

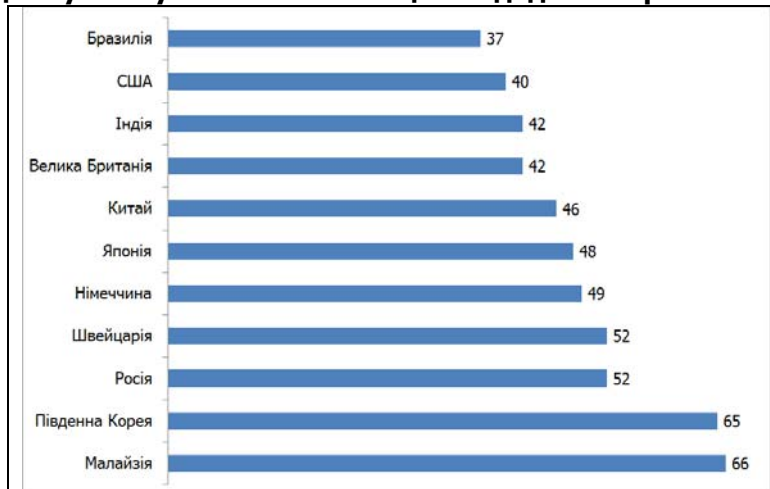
¹⁸ Зниження їх вартості стало можливим завдяки широкому використанню технологій контейнерних перевезень та Інтернету, що забезпечує безперервний рух товарів і послуг.

¹⁹ Кондратьев В. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике. – <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=269044>.

²⁰ Розраховується як частка іноземних проміжних товарів плюс вироблені в середині країни проміжні товари, які використовуються в експорті третіх країн, у % валового експорту країни.

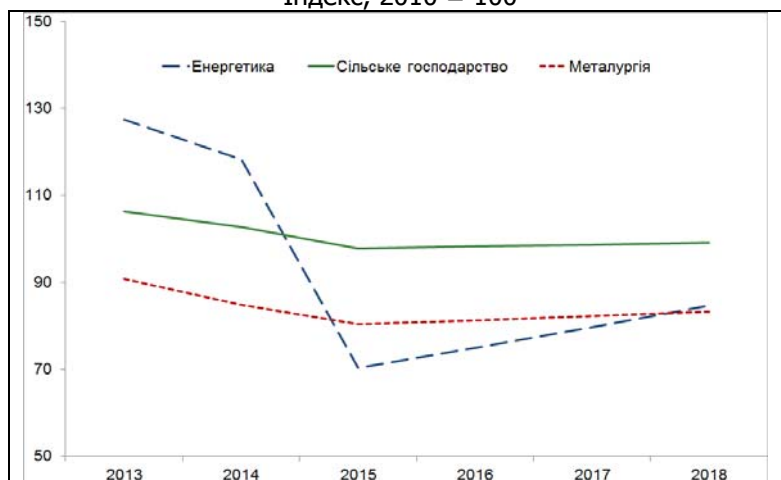
внутрішнього виробництва і споживання значення індексу зазвичай є нижчим (США, Японія). Між тим, саме з урахуванням обсягів економік, абсолютні показники проміжних експортних та імпорتنих товарів виявляються значними, і за подальшого їх зростання формуватимуться умови для залучення у виробничі ланцюги нових конкурентних країн.

Індекс участі у глобальних ланцюгах доданої вартості 2013р.

Зауважимо, є ще один вагомий фактор – доступ до сировинних та енергетичних ресурсів, який ймовірно зменшить свою вагомість, оскільки помітно **знизиться значимість цінового фактора**. Стрімке зниження вартості нафти на світових ринках восени 2014р. (приблизно на 55%) було зумовлено скороченням попиту в найкрупніших країнах через значне накопичення запасів і зростання пропозиції нафти. Такий шок підштовхнув до зниження цінової динаміки й інших глобальних біржових товарів. Вірогідно, сьогодні можна говорити про середньострокову тенденцію відносно низьких глобальних цін на сировинних і напівсировинних ринках (діаграма «Прогнозна цінова динаміка окремих глобальних товарних груп»²¹). Відтак, країни не зможуть отримувати значні доходи від сировинних і низькотехнологічних товарів, і лише підвищення конкурентності товарів і виробництв зможе стати чинником зростання, що підкреслює вагомість результативності та ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку.

Прогнозна цінова динаміка окремих глобальних товарних груп, Індекс, 2010 = 100

²¹ Commodity Markets Outlook 2015. – http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEPcommodities/GEP2015a_commodity_Jan2015.pdf.

Зміна напрямів економічної політики. Складнощі для вироблення політики стійкого зростання пов'язані не лише з глобальними змінами в макроекономічній структурі ВВП, але й з тим, що сьогодні **у країнах світу, по суті, відбувається зміна наголосів і «парадигми» економічної політики**, що означає утворення нових викликів і ризиків як для окремих країн, так і світової системи господарювання загалом. Подамо окремі особливості та відмінності в до- та посткризових характеристиках економічного середовища, напрямах, механізмах, інструментах економічної політики.

Позитивна динаміка глобальної економіки наприкінці 1990-х - початку 2000-х років сформувала високі очікування стосовно довгострокової макроекономічної стійкості. Однією з важливих характеристик вказаного періоду була **фінансова незалежність і достатність ресурсів** для самофінансування **розвинутих країн**, а також фіскальна слабкість і фінансова недостатність у багатьох висхідних країнах, які потребували (і отримували) **фінансову підтримку** розвинутих країн і міжнародних фінансових інститутів (МФІ).

У посткризовий період ситуація кардинально змінилася. Залежність висхідних країн від ресурсів розвинутих країн і МФІ залишилась, проте **фіскальні дисбаланси суттєво погіршилися в розвинутих країнах** (зокрема, в Європі чи не найскладніші фінансові проблеми проявилися у Греції, Іспанії, Італії, Португалії тощо, а не «нових» пост-соціалістичних членах ЄС). Це означало необхідність консолідації ресурсів – зниження фінансування проектів у висхідних країнах і консолідацію ресурсів у «материнських» компаніях, які переважно знаходились у розвинутих країнах. Між тим, дефіцити державних фінансів розвинутих країн залишаються значними та суттєво перевищують дефіцити висхідних країн (таблиця «Сальдо консолідованого бюджету розвинутих і висхідних країн»²²).

**Сальдо консолідованого бюджету (узагальненого уряду)
розвинутих і висхідних країн,
% ВВП**

	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014(о)
Розвинуті (ср.)	0,2	-1,5	-1,3	-3,6	-8,9	-7,8	-6,4	-5,7	-4,2	-3,9
Висхідні (ср.)	-3,2	1,3	1,1	0,9	-3,6	-2,4	-0,7	-0,7	-1,5	-2,4

Тобто йдеться про **обмеження фінансових потоків з розвинутих країн** (їх концентрація на внутрішні потреби) для стабілізації балансів державних, банківських і корпоративних фінансів. Зрозуміло, такі зміни погіршують умови та перспективи зростання висхідних країн, розбалансовують державні та банківські фінанси, ускладнюють боргову ситуацію. При цьому, як виявилось, частина **висхідних країн мала кращі фінансові позиції, ніж розвинуті**, проте ресурси «успішних малих» економік були явно замалі для підтримки і хоча б часткового збалансування фінансів великих розвинутих країн.

Стрімко зростаючі ринки і кредитна експансія, яка спостерігалась як на розвинутих, так і висхідних ринках у докризовий період, формували значні **інфляційні ризики**, тому антиінфляційна політика посідала домінуюче положення серед «правильних» стабілізаційних макроекономічних заходів (саме в цей період дедалі більшої популярності серед урядів набуло т.зв. інфляційне таргетування).

Погіршення макроекономічної динаміки, звуження фінансових ринків (як результат зниження довіри), необхідність фіскальних обмежень у посткризовий період суттєво зменшили рівень інфляції, і сьогодні перед багатьма урядами, насамперед, розвинутих країн, постає завдання **мінімізації дефляційних проявів і недопущення скорочення споживчого попиту**, що, інакше,

²² IMF Global Fiscal Monitor (пізні випуски). – <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=262>.

матиме суттєві негативні наслідки для глобального виробництва та економічного середовища загалом.

Для запобігання інфляції і стимулювання економічного зростання країни широко запроваджували **активну політику процентної ставки**. Найчастіше зниження процентних ставок розглядається як стимулюючий інструмент (доступ до кредитних та інвестиційних ресурсів полегшується), що й практикувалося в докризовий період. Більше того, кредитна експансія на висхідних ринках і відбувалася завдяки доступу до дешевих ресурсів розвинутих країн.

Перші ж посткризові роки характеризуються процентними ставками, вже близькими до нульового рівня, що означає **кредитне звуження і суттєву обмеженість процентної політики** для економічного стимулювання. І перед урядами поставали завдання відпрацювання механізмів економічної політики в умовах ставок, наближених до нуля (*Zero interest rate policy*).

Також серед дієвих **стимулюючих заходів** виокремлюється т.зв. «**кількісне послаблення**» (*Quantitative easing*)²³ – розширення пропозиції грошей через викуп центральними банками країн цінних паперів економічних агентів, що, звичайно, підвищувало інфляційні та фінансові ризики (втім, як вказувалось, монетарний вплив на інфляцію виявився мінімальним). Звичайно, «кількісне послаблення» можуть собі дозволити лише великі розвинуті економіки з власними центральними банками (США, ЄС, Велика Британія тощо), для країн зі слабкими фінансовими інститутами подібні заходи пов'язані з високими ризиками.

Докризовий період характеризувався низькими економічними та фінансовими ризиками в розвинутих країнах і значно вищими у висхідних країнах (хоча, як виявилось, ризики у розвинутих були суттєво недооціненими). Тому навіть за наявності відносно високих державних боргів у розвинутих країнах вказувалось на зосередженість боргових проблем і дефолтних ризиків у висхідних країнах.

Кризовий і посткризовий періоди продемонстрували **зближення ризиковості розвинутих і висхідних країн**, і навіть більше – проявилася концентрація основних боргових ризиків і перед-дефолтного стану в розвинутих, насамперед європейських, країнах. Це змушувало центральні банки розширювати фінансування урядів і бізнесів власних країн (у т.ч. шляхом вказаного «кількісного послаблення», що обмежувало доступ до фінансових ресурсів висхідних країн). Як наслідок, боргові позиції висхідних країн не зазнали суттєвих змін, а в деяких випадках навіть покращилися (частково вимушено), **розвинуті ж країни значно погіршили свої боргові позиції** (внаслідок чого дедалі частіше постає питання про фінансову стійкість саме розвинутих країн) (таблиця «*Валовий державний борг*»²⁴).

**Валовий державний борг,
% ВВП**

	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014(о)
Розвинуті (ср.)	66,7	74,6	72,0	78,8	92,1	98,6	102,6	106,8	105,2	105,3
Висхідні (ср.)	46,2	38,5	37,1	35,2	39,7	39,4	38,4	38,6	39,7	41,7

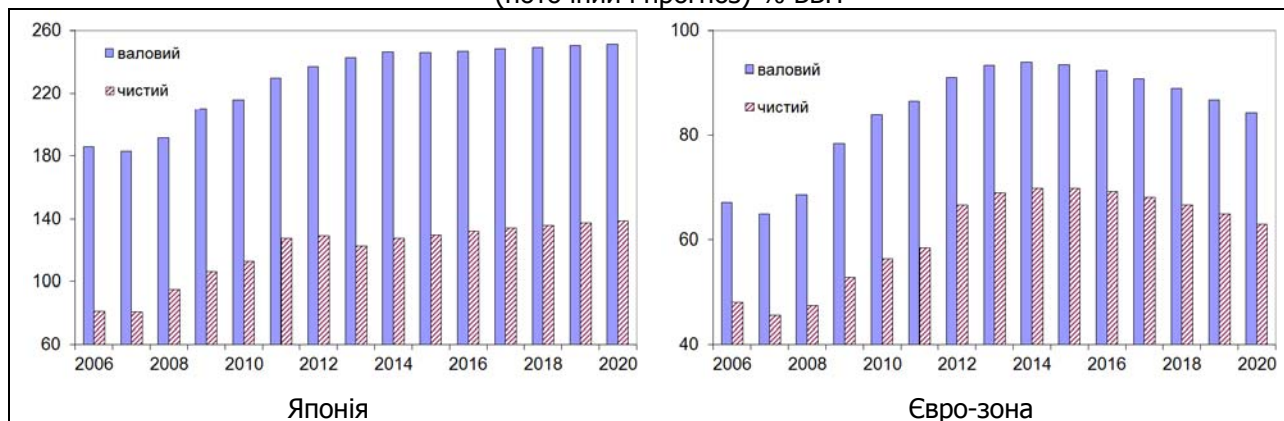
Між тим, хоча розвинуті країни мають вищі показники боргового навантаження, їх **здатність до вчасного й повного виконання зобов'язань** зазвичай визнається кращою, порівняно з висхідними країнами, що значною мірою зумовлено стійкістю «власної» валюти, розвинутістю фінансових і кредитних ринків, інституційною спроможністю центральних банків та урядів.

²³ What is quantitative easing? – <http://www.economist.com/blogs/>.

²⁴ IMF Global Fiscal Monitor (пізні випуски). – <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=262>.

Більше того, обсяги та навіть структура зовнішніх боргів залишають не повною картину боргового навантаження для країни. Зазвичай, країни, насамперед розвинуті, є водночас і значними кредиторами (мають власних боржників), а тому динаміка «чистих» державних боргів є помітно «пологішою» (діаграма «Валовий і чистий державний борг»²⁵), а з тим і боргові проблеми вже не виглядають надто критичними.

Валовий і чистий державний борг, (поточний і прогноз) % ВВП

У пошуку місця для України. Зазначимо, що вказані та подібні невизначеності виявляються особливо болючими для «слабких» трансформаційних країн, зокрема України. Якщо в докризовий період частка України у світовому виробництві зростала прискореними темпами, то останніми роками економічна динаміка України істотно поступається світовій, внаслідок чого частка країни у світовій економіці помітно зменшилася (таблиця «Місце України у світовій економіці»)²⁶. Тобто **Україна дедалі більше втрачає свою «помітність» у глобальній економіці.**

Зазначимо, що «новітніми» характеристиками української економіки є:

- погіршення показників промислового виробництва, як результат значних руйнувань виробничих та інфраструктурних об'єктів;
- значний дефіцит поставок сировинних та енергоресурсів;
- втрати у функціонуванні виробничих мереж і мереж поставок товарів всередині країни та за кордон;
- суттєве **погіршенням виробничих і споживчих настроїв** (бізнесу та населення), посилення **психологічного навантаження**, зважаючи на обсяги людських, матеріальних і фінансових втрат.

Місце України у світовій економіці, ВВП, \$ млрд.

	Світовий	Україна	Частка України у світовому, %
2000	30 971	31,8	0,10
2008	62 308	179	0,29
2011	71 423	163	0,23
2014(о)	77 609	130	0,17

²⁵ IMF Global Fiscal Monitor (пізні випуски). – <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=262>.

²⁶ World Economic Outlook Reports (пізні випуски). – <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>.

Тож слід визнати, що в нинішніх умовах **зовнішньої агресії** економічні позиції України у світовому господарстві й надалі суттєво погіршуватимуться. Між тим, Україні необхідно **одночасно вирішувати складні та суперечливі** завдання макроекономічної стабілізації (що вимагає жорсткості фінансової та монетарної політики) і економічного прискорення (що, навпаки, означає пом'якшення фінансової і монетарної політики), а з тим і вимоги до державного управління істотно підвищуються. В умовах обмежених внутрішніх ресурсів чітка зорієнтованість на зовнішні ринки та фінансові джерела зможуть слугувати чинником прискореного зміцнення економіки країни²⁷.

Тому для країни **актуалізується питання пошуку нових конкурентних виробництв, нових ринків, нових ніш у світовій економіці**.

На жаль, слід констатувати, що, попри високий рівень відкритості, Україна не належним чином залучена до світового поділу праці та глобальних торговельних потоків. Так, згідно з глобальним Індексом залучення країн світу до міжнародної торгівлі (*The Global Enabling Trade Index*), Україна посідає 83 позицію серед 138 оцінених країн²⁸.

Значною мірою, такий низький показник зумовлений слабкою інституційною підтримкою зовнішньоекономічної діяльності. Причому головні негативні фактори для експорту та імпорту України мають помітні відмінності (діаграми «*Найбільш проблемні фактори для розвитку торгівлі України 2013*»²⁹).

Найбільш проблемні фактори для розвитку торгівлі України 2013,

Оцінка: вища оцінка – вищі перешкоди

Звичайно, є ряд сфер і галузей, де Україна має достатньо стійкі позиції у світовій економіці і які можуть стати основою послідовного економічного прискорення, в т.ч. за рахунок «підтягування» до своїх потреб і можливостей інших виробничих і розподільчих сфер³⁰. Зокрема, це сфери аграрного виробництва³¹, військового

²⁷ Світовий досвід підтверджує, що слабкі країни, в т.ч. у повоєнний період, досягали швидкого відновлення і стійкого зростання значною мірою завдяки експортоорієнтованій спрямованості економічної політики, що надавало ресурси і для прискореного покращення добробуту. Тобто бідні країни ставали заможними завдяки високому поглинанню розвинутих ринків.

²⁸ The Global Enabling Trade Report 2014. –

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2014.pdf

²⁹ The Global Enabling Trade Report 2014. – <http://www3.weforum.org/>.

³⁰ Докладніше див. авторські статті стосовно різноманітних аспектів зовнішньоекономічного розвитку України, розміщені в цьому виданні.

³¹ Так, навіть у кризовий період вартість українських публічних агрохолдингів зростає на 11,1% – з \$2,1 млрд. наприкінці 2014р. до \$2,4 млрд. на кінець червня 2015р. – Українські агрохолдинги за півроку подорожчали на 11%, <http://news.finance.ua/ua/news/-/354159/>.

озброєння, ІТ-технологій, які можуть дещо замінити стрімку втрату українських металургії та машинобудування.

При цьому, важливим є визначення країн і регіонів світу, які зможуть стати потенційними ринками збуту для українських виробників. У світовій географічній структурі імпорту країни Східної, Південної та Південно-Східної Азії є незаперечними лідерами (таблиця «Імпорт товарів окремих висхідних країн і регіонів»³²), а також активними учасниками формування глобальної доданої вартості. Зважаючи на високу економічну динаміку багатьох країн виокремлених регіонів, можна очікувати й на подальше стійке зростання попиту, в т.ч. на імпорт, що дозволяє прогнозувати відповідне розширення експорту партнерських країн.

Імпорт товарів окремих висхідних країн і регіонів

	Обсяг 2013р., \$ млрд.	Середньорічні (2005-2013рр.) темпи зростання, %
Світовий	18 410	7
Центральна і Південна Америка	773	12
Африка	628	12
Близький Схід	779	11
Китай	1 950	15
Індія	466	16
Нові індустріальні економіки ³³	1 300	8
АСЕАН	1 246	10
МЕРКОСУР	348	15

Певною мірою такий розподіл може слугувати орієнтиром для експортного розширення України. Так, з загального товарного експорту України у 2013р. обсягом \$63,3 млрд., експорт до країн СНД склав \$22,1 млрд., до азійських країн – \$16,8 млрд. (зокрема, до Китаю – \$2,7 млрд., Індії – \$2,0 млрд.), країн Африки – \$5,1 млрд., Центральної і Південної Америки – \$1,2 млрд. (МЕРКОСУР – \$0,3 млрд.).

Незаперечно, що структура зовнішньої торгівлі України помітно змінюється, внаслідок геополітичних змін (насамперед, запровадженню зони вільної торгівлі з ЄС, а також краху україно-російських зв'язків), причому зміни відбуватимуться не лише в географічній, а й галузевій та товарній структурі³⁴. Між тим, є підстави стверджувати, що найближчим десятиліттям у динамічних висхідних країнах стійко підвищуватиметься сукупний попит, у т.ч. на споживчі та інвестиційні товари, що розширює можливості для входження в такі країни конкурентних експортерів інших країн, чим Україна й має скористатись.

³² World Trade Report 2014. –

https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report14_e.pdf.

³³ Гонконг, Корея, Сінгапур, Тайвань.

³⁴ Докладніше див. авторські статті стосовно різноманітних аспектів зовнішньоекономічного розвитку України, розміщені в цьому виданні.

2. Особливості економічного розвитку найкрупніших висхідних країн

Як визначено, висхідні країни відіграють і відіграватимуть дедалі вагомішу роль у глобальному розвитку. Хоча до таких належить понад ста країн, проте серед них виокремлюється четвірка, яка значною мірою формує економічний потенціал висхідних економік загалом. На початку 2000-х років країни з найбільшими економіками – Бразилія, Росія, Індія та Китай – утворили об'єднання (до якого пізніше приєдналася Південна Африка), яке отримало назву БРІКС³⁵ і яке, як оптимістично очікувалось, зможе започаткувати перерозподіл політичного та економічного впливу у світі³⁶.

Враховуючи географічні та демографічні масштаби (понад чверть світової площі, близько 40% світового населення), багаті природні ресурси і значні виробничі потужності, країни мали відігравати ключову роль у світовій економіці у якості виробників товарів і послуг (чверть світового ВВП), імпортерів та експортерів капіталу та ринків, що дозволяло б їм стати своєрідним новим двигуном світової економіки в середньостроковій перспективі³⁷. Так, за оцінкою *Goldman Sachs*, очікується, що в країнах БРІКС у 2050р. формуватиметься близько 40% світового ВВП, що має кардинально змінити загалом структуру світової економіки³⁸.

Країни-члени БРІКС від самого початку свого функціонування не приховували, що мають як політичні, так і економічні цілі, зокрема:

- зміни у світовій фінансово-економічній архітектурі з урахуванням економічного потенціалу висхідних ринків;
- консолідація зусиль країн для вирішення внутрішніх проблем модернізації економіки та соціального життя;
- координація зусиль та протидія новим глобальним викликам і загрозам тощо.

³⁵ Термін-акронім «БРІК» (*BRIC – Brazil, Russia, India, China*), утворений з перших літер назви країн, був уперше запропонований у 2001р. в аналітичній доповіді «*Building Better Global Economic BRICS*». Пізніше, неформально до групи зараховували й інші динамічні висхідні країни, зокрема, Мексику, Туреччину, Південну Корею, Індонезію тощо. Проте лише Південно-Африканська Республіка у 2011р. формально приєдналась до *BRIC*, утворивши об'єднання *BRICS (BRIC + South Africa)*. Між тим, у рамках цього аналізу ми розглядатимемо та характеризуватимемо лише групу БРІК та її окремі країни.

³⁶ Для цілей пропонованого дослідження увага зосереджуватиметься на найбільшому економічному об'єднанні висхідних країн. Слід нагадати, що розвиток глобальної економіки і світової торгівлі характеризуються двома взаємопов'язаними тенденціями – розширенням економічної відкритості та утворенням торговельних союзів. Висхідні країни є активними учасниками багатьох таких союзів, до особливостей яких Центр Разумкова вже звертався. Див.: Участь України в регіональних торговельних союзах: вигоди і виклики. – Національна безпека і оборона, 2007, №7, с.3-53.

³⁷ Властива країнам групи БРІКС економічна міць пов'язана з наявністю певних економічних «атрибутів» та великим потенціалом для розвитку. Розвиток сільського господарства в *Бразилії* перетворив країну на великого експортера кави, цукрової тростини, сої, кукурудзи, какао, а також дозволило країні стати провідним виробником біопалива. *Росія* посідає провідні позиції у світі за видобутком нафти, газу, а також є їх експортером. *Індія* характеризується стрімким розвитком сфери послуг (у т.ч. інформаційних технологій), у якій зайнято понад 30% працездатного населення країни. *Китай* є найбільшим світовим виробником й експортером сталі, лідером в автомобілебудуванні, виробництві текстилю. Докладніше див.: A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities // BRICS Report, New Delhi, 2012, p.180. BRIC Countries, Background. – <http://www.globalsherpa.org/bric-countries-brics>.

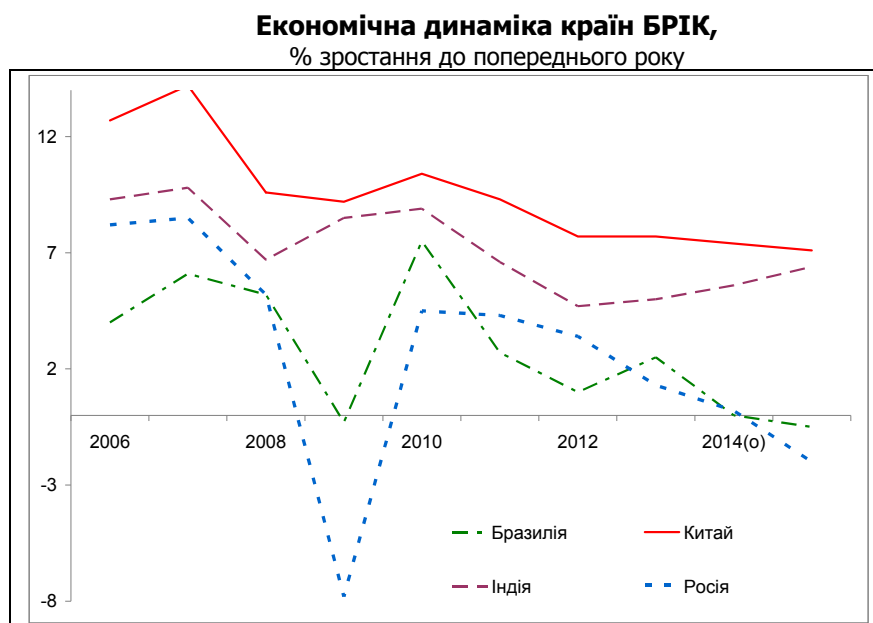
³⁸ Goldman Sachs: BRICS in 2050. – <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2011/12/07/goldman-sachs-brics-in-2050/>.

Хоча країнам-членам БРІКС вдалося досягти певних і навіть значних успіхів в окремих сферах, насамперед, посилення впливу висхідних країн загалом і групи БРІКС зокрема на світові фінансові інститути, проте об'єднання поки не змогло стати глобальним центром вироблення рішень ані в політичній, ані в економічній площині. Економічна динаміка країн не є «синхронізованою», об'єднання ще не має виразної спільної політики та спільних механізмів, і поки що відіграє винятково координаційну роль, а національні інтереси залишаються домінуючими при визначенні стратегії розвитку.

Зважаючи на обсяги економік та їх впливовість на глобальний розвиток далі детальніше буде охарактеризовано економічне середовище чотирьох найбільших країн об'єднання (які були фундаторами БРІК) та їх вплив на сучасні світогосподарські зв'язки.

Макроекономічні складові зростання. Економічні реформи і поліпшення макроекономічних та інституційних зумовили покращення показників зростання у країнах БРІК. Так, з початку 2000-х років країни БРІК демонстрували стабільно високі темпи економічного зростання, насамперед, завдяки реалізації експортоорієнтованої політики, сприятливій ціновій динаміці на сировинні та енергетичні товари, а також високому споживчому попиту розвинутих країн, що поглинав експорт висхідних. При цьому, високі темпи економічного зростання у країнах БРІК забезпечувалися за рахунок нарощування обсягів міжнародної торгівлі, підвищення рівня конкурентоспроможності, в т.ч. високотехнологічних товарів та надання послуг, підтримки сприятливого інвестиційно-інноваційного середовища.

Проте останніми роками (фактично після глобальної кризи 2008-2009рр.) економічна ситуація і динаміка виразно різняться (діаграма «Економічна динаміка країн БРІК»³⁹).

Так, азіяські країни зберігають високі темпи зростання і характеризуються розширенням ринків⁴⁰, Бразилія та Росія дедалі більше заглиблюються у кризові

³⁹ World Economic Outlook Database (пізні випуски). – <http://www.imf.org/>.

⁴⁰ Зауважимо, зниження темпів приросту ВВП Китаю не свідчить про послаблення економічної динаміки, а радше засвідчує певні межі росту. Так, величина економіки Китаю сьогодні в кілька разів є більшою, ніж на початку століття, тому за зменшення відносних показників зростання абсолютні (доларові) показники приросту ВВП є суттєво вищими (ніж десятиліття тому). І підтримуються як досить стійким попитом розвинутих країн (хоча

протиріччя, що негативно впливає на їх економічну динаміку та добробут, супроводжується відпливом капіталів, погіршує бізнес та інвестиційну привабливість країн. У результаті, якщо значимість Китаю та Індії для світової економіки зростає, то Бразилія і Росія фактично загальмувались.

Хоча номінальні показники обсягу економіки останніми роками зросли в усіх країнах, проте у глобальному порівнянні частки створюваного глобального продукту в Бразилії та Росії за паритетом купівельної спроможності (ПКС) «законсервувались» на рівні 3% (таблиця «*Номінальний ВВП і частка країн БРІК у світовому ВВП за ПКС*»⁴¹). Причому, високою є вірогідність не короткострокового погіршення економічної динаміки – дві вказані економіки потребують значних структурних перетворень. А Росії ще й треба долати наслідки власної неадекватної агресивної політики, що суттєво обмежило для країни доступ до світових товарних і фінансових потоків.

Номінальний ВВП і частка країн БРІК у світовому ВВП за ПКС

	ВВП, \$ млрд.				Частка у світовому ВВП за ПКС, %			
	1990	2000	2010	2013	1990	2000	2010	2013
БРІК	1 224	2 586,3	10 971	15 814	10,3	18,1	24,9	28,8
Бразилія	508	657,2	2 090	2 391	3,3	3,1	3,2	3,1
Росія	н/д	259,7	1 465	2 079	н/д	3,2	3,4	3,4
Індія	326	476,6	1 538	1 875	3,1	4,4	6,0	6,6
Китай	390	1 192,8	5 878	9 469	3,9	7,4	13,7	15,7

Водночас, хоча економіки Китаю та Індії демонструють високу динаміку, проте, зважаючи на значну різницю в чисельності населення, поки дві вказані країни поступаються в загальних показниках доходів населення і добробуту Бразилії та Росії (хоча й розрив у таких показниках зменшується). Так, за півтора десятиліття ВВП на душу населення в Китаї зріс у 6 разів, проте залишається більше, ніж вдвічі меншим порівняно з відповідним показником Росії. Подібним чином, хоча темпи ВВП на душу населення Індії помітно перевищували відповідні темпи Бразилії, проте номінальні показники (ВВП на душу населення) Індії залишають у 7 разів нижчими, ніж Бразилії (таблиця «*ВВП на душу населення в країнах БРІК*»⁴²).

ВВП на душу населення в країнах БРІК, \$

	2000	2010	2013
Бразилія	3 800	11 300	11 894
Росія	2 380	10 671	14 468
Індія	492	1 430	1 508
Китай	1 133	4 437	6 959

Між тим, дослідження Інституту Геллапа⁴³ свідчать, що в країнах упродовж останнього десятиріччя стрімко зростає частка населення з доходом, що перевищує \$6000 й надалі зростатиме. Це свідчить про те, що країни мають великий потенціал до створення заможного середнього класу, що, однак, може

й менш динамічний внаслідок окремих депресивних процесів), так і внутрішнім – за рахунок покращення складових добробуту.

⁴¹ A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities // BRICS Report, 2012, p.180. World Economic Outlook Database, April 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weoselgr.aspx>.

⁴² World Economic Outlook Database, April 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weoselgr.aspx>.

⁴³ Worldwide, Median Household Income About \$10,000 Country-level income closely related to Payroll to Population results. – <http://www.gallup.com/poll/166211/worldwide-median-household-income-000.aspx>.

погіршувати рівень конкурентоспроможності, яку багато висхідних країн отримували саме завдяки низькій оплаті праці в національній економіці. Певне «розмежування» між країнами БРІК також спостерігається у рівні збереження та інвестицій у структурі ВВП, що значною мірою визначає середньо-та довгострокову перспективу економічної динаміки.

Загалом, для динамічних азійських країн є характерним високий рівень заощаджень. Хоча останніми роками відбувається стимулювання і зростання споживання в Китаї, проте як рівень заощаджень, так і інвестицій знаходяться на рівні 50% (що обмежує розширення споживання). В Бразилії ж і Росії інвестиції складають лише 21-23% ВВП, що означає високий рівень поточного споживання і низький рівень розширення інвестиційного потенціалу (таблиця «Валові внутрішні інвестиції та заощадження»⁴⁴).

**Валові внутрішні інвестиції та заощадження,
% ВВП**

Країна		2000	2010	2013
Бразилія	Інвестиції	18,3	19,3	21,0
	Заощадження	16,5	17,0	17,6
Росія	Інвестиції	18,7	19,8	21,6
	Заощадження	38,7	24,7	23,3
Індія	Інвестиції	24,2	37,9	32,5
	Заощадження	23,2	34,7	30,8
Китай	Інвестиції	35,1	48,8	47,8
	Заощадження	37,5	54,0	49,7
У цій таблиці показники інвестицій як частки ВВП незначним чином відрізняються від показників «валових інвестицій» Розділу 1, оскільки не враховані «запаси».				

Зовнішньоекономічна відкритість. Провідною тенденцією останніх десятиліть у зовнішньоекономічній сфері переважної більшості країн світу була лібералізація і розширення міжнародної торгівлі, що призводило до підвищення торговельної відкритості⁴⁵ країн БРІК. Загалом сьогодні визнається, що політика торговельної лібералізації останніх двох-трьох десятиліть дозволила висхідним країнам примножити власні доходи, хоча й вказується, що головний виграш все ж отримали транснаціональні корпорації.

Поряд з цим, високий рівень внутрішнього поглинання (споживання та інвестиції) в окремих країнах БРІК (зокрема, Бразилії) дещо зменшує значимість торговельної відкритості для економічного зростання (посилюючи внутрішні чинники). Тому для країн БРІК є дещо суперечливими показники відкритості і значимості країн для світової торгівлі – за збереження відносно невисоких показників відкритості частка країн у світовій торгівлі помітно зростає (таблиця «Місце країн у світовій торгівлі»⁴⁶).

Слід зазначити, що в посткризовий період спостерігається певне «консервування» зовнішньоторговельних потоків країн БРІК, що значною мірою

⁴⁴ Джерела: A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities // BRICS Report, 2012, p.180. World Economic Outlook Database, April 2015 – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weoselgr.aspx>.

⁴⁵ Рівень торговельної відкритості статистично розраховується як сума експорту та імпорту у відсотках до ВВП.

⁴⁶ A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities // BRICS Report, 2012. <http://www.oecd-ilibrary.org/>.

пов'язано з економічним гальмуванням в Європі, яка є одним з головних світових центрів поглинання товарів. Так, якщо частка країн БРІК у світовому експорті товарів у 2010р. становила 20,2%, то у 2013р. – 18,8% (зазначимо, у 2000р. відповідна частка складала лише 7,5%)⁴⁷.

Місце країн у світовій торгівлі

Індикатор	Рік	Бразилія	Росія	Індія	Китай
Торговельна відкритість	1990	6,9	-	6,9	17,4
	2000	10,7	34,1	13,9	22,1
	2010	11,2	30,3	21,7	29,5
Частка у світовій торгівлі, % загального	1990	0,8	-	0,5	1,6
	2000	0,8	1,4	0,7	3,5
	2010	1,2	2,3	1,8	9,2

Водночас, стійкий економічний розвиток висхідних країн, у т.ч. країн БРІК, призвів до розширення їх імпорту, і **частка країн БРІК у світовому імпорті товарів зростає** з 18% у 2010р. до 20% у 2013р. (частка у 2000р. – 5,8%). Як зазначалося, таке зростання було обумовлено збільшенням рівня інвестицій і внутрішнього споживання⁴⁸, що стало наслідком продовження припливу іноземних інвестицій і підвищенням купівельної спроможності населення країн (за вказаного збільшення виробництва і доходів).

Зазначимо, що така тенденція може мати помітні структурні зміни. Так, оскільки, як вказано вище, у країнах БРІК прослідковується зростання рівня доходів населення та чисельності населення з підвищеними доходами, що передбачає збільшення потенційного попиту, і, своєю чергою, може призвести до зміни не лише структури внутрішнього споживання країн, але й диверсифікації структури їх імпорту, в якій зростатиме частка товарів з великою доданою вартістю, а з тим – слід очікувати розширення і високотехнологічного як імпорту, так і експорту країн БРІК. Наразі, поки можна говорити лише про певну «фіксацію» останніми роками рівня високотехнологічних товарів у експорті країн БРІК⁴⁹ (таблиця «Частка високотехнологічного експорту у країнах БРІК»⁵⁰).

Частка високотехнологічного експорту у країнах БРІК,

% до загального обсягу промислового експорту

Країна	2000	2010	2013
Бразилія	19	11	10
Росія	16	9	10
Індія	6	7	8
Китай	19	28	27

Поряд з цим, рівень технологічності окремих країн добре ілюструється структурою експорту до партнерських країн. Так, у структурі експорту Бразилії та Росії до інших країн БРІК домінують сировинні товари та товари з низьким рівнем переробки, в експорті Індії вагомою є частка низько- та середньотехнологічних товарів, в експорті ж Китаю до інших країн БРІК вже понад третину складають високотехнологічні товари (таблиця «Технологічна структура торгівлі між

⁴⁷ Джерела: A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities // BRICS Report, 2012. WTO Reports. – https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm.

⁴⁸ Більшу частину імпортного кошика країн БРІК складають капітальні товари, що вказують на процес широкомасштабної індустріалізації у цих країнах, а також споживчі товари.

⁴⁹ Хоча порівняно з початком 2000-х років частка в експорті Китаю суттєво зростає, а Бразилії та Росії помітно знизилася.

⁵⁰ Джерело: World Bank Indicators. – <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries?page=2>.

країнами БРІК»⁵¹). Фактично, йдеться про те, що Китай, серед країн БРІК, займає найбільш високу технологічну нішу, решта ж країн радше виконують роль постачальників сировинних товарів і товарів з низькою доданою вартістю. Звичайно, така структура не є стійкою і може провокувати внутрішні суперечності⁵².

Технологічна структура торгівлі між країнами БРІК,
2013р., % загального

Країна-експортер	Партнерська країна	Сировинні товари або з низьким рівнем переробки	Низько-технологічна продукція	Середньо-технологічна продукція	Високо-технологічна продукція
Бразилія	Росія	93	2	4	1
	Індія	87	2	8	3
	Китай	95	2	2	1
	Всі країни світу	69	6	21	4
Росія	Бразилія	14	6	80	1
	Індія	39	11	28	23
	Китай	91	1	7	1
	Всі країни світу	85	4	9	2
Індія	Бразилія	62	17	17	4
	Росія	36	25	20	19
	Китай	68	18	10	4
	Всі країни світу	57	23	15	5
Китай	Бразилія	13	26	31	30
	Росія	12	46	26	17
	Індія	17	23	28	32
	Всі країни світу	11	33	21	35

Нагадаємо, до високотехнологічних товарів належать ті, для виробництва яких необхідними є значні інвестиції, дослідження, науково-дослідні розробки, інновації тощо, що, своєю чергою, може сприяти досягненню довготривалого стійкого економічного зростання. Тому, говорячи про потенціал стійкого зростання, особлива увага приділяється рівню забезпечення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). Однією з особливостей країн БРІК є поступове нарощування витрат на НДДКР, хоча в посткризовий період лише Китай (і незначною мірою Бразилія) продовжував розширене фінансування таких робіт (таблиця «Витрати на НДДКР»)⁵³.

Витрати на НДДКР,
% ВВП

Країна	2000	2010	2012
Бразилія	1,02	1,16	1,21 (2011р.)
Росія	1,05	1,13	1,12
Індія	0,74	0,80	0,81 (2011р.)
Китай	0,90	1,76	1,98

⁵¹ Таблицю взято з: Шарова Е.А. Прспективы инновационно-технологического сотрудничества стран БРИКС. – <http://riss.ru/smi/7240/>.

⁵² Хейфец Б. Дорожная карта инвестиционного сотрудничества стран БРИКС. – Мировая экономика и международные отношения, 2013, №6, с.19-28. Шарова Е.А. Прспективы инновационно-технологического сотрудничества стран БРИКС. – <http://riss.ru/smi/7240/>.

⁵³ A Global Perspective on Science, Technology and Innovation. – <http://www.uis.unesco.org/ScienceTechnology/Pages/default.aspx>

Хоча політика країн стосовно інноваційної діяльності та стимулювання НДДКР різниться, проте спільними напрямками діяльності є створення спеціальних технологічних кластерів, розвиток венчурних фондів, податкові преференції компаніям, що проводять НДДКР та інвестують у такі ключові галузі, як біотехнології, нанотехнології, телекомунікації, нові матеріали, передові методи обробки інформації тощо⁵⁴.

Звичайно, результативність такої політики вимагає високої якості людського потенціалу. До речі, це є однією з причин того, що сьогодні саме Китай та Індія вважаються дуже привабливими країнами для майбутніх інвестицій не лише через свої динамічні ринки, але й також через зростаючу чисельність кваліфікованих працівників та їх все ще відносно низькі витрати на робочу силу.

Збільшення наукомістких інвестицій і зростаючий попит на людські ресурси слугують вагомим чинником розширення сектору послуг, і, відповідно – до його («невидимого») експорту. Найбільшу частку в структурі експорту послуг країн БРІК посідають туристичні, транспортні, інжинірингові та комп'ютерно-інформаційні послуги. Лідерами в експорті послуг серед країн БРІК залишаються Китай та Індія, причому Індія зміцнює власні позиції у сфері комунікаційних послуг (таблиця «*Частка країн БРІК у світовій торгівлі послугами*»⁵⁵). Останніми роками суттєво розширився імпорту послуг Китаю, насамперед, консалтингових, юридичних, фінансових, що зумовлено продовженням китайської експансії на ринки розвинутих країн.

Частка країн БРІК у світовій торгівлі послугами,
% загального

	2000	2010	2013
Експорт			
БРІК	4,7	9,8	13,0
Бразилія	0,6	0,9	1,1
Росія	0,6	1,2	1,8
Індія	1,1	3,1	4,3
Китай	2,0	4,2	5,8
Імпорт			
БРІК	6,1	12,5	19,5
Бразилія	1,1	1,8	2,5
Росія	1,1	2,0	3,6
Індія	1,2	3,1	3,7
Китай	2,3	5,1	9,7

Потоки капіталів. Як вказувалося, сьогодні спостерігається **поступова переорієнтація капіталів з розвинутих на висхідні ринки**, країни БРІК при цьому належать до світових лідерів, з якими пов'язуються потоки капіталів.

Висока позитивна динаміка докризового періоду і сприятлива міжнародна кон'юнктура дозволила країнам БРІК суттєво зміцнити свої макроекономічні позиції – від початку століття сукупний обсяг валютних резервів БРІК зріс майже у 20 разів у доларовому еквіваленті, перевищивши \$5 трлн., або понад 42%

⁵⁴ Building Bricks: Exploring The Global Research and Innovation Impact Of Brazil, Russia, India, China And South Korea. – February 2013, Thompson Reuters. – [Http://Sciencewatch.Com/Sites/Sw/Files/Sw-Article/Media/Grr-Brick.Pdf](http://Sciencewatch.Com/Sites/Sw/Files/Sw-Article/Media/Grr-Brick.Pdf).

⁵⁵ A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities. – BRICS Report, New Deli, 2012, p.180. WTO Reports. – https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm.

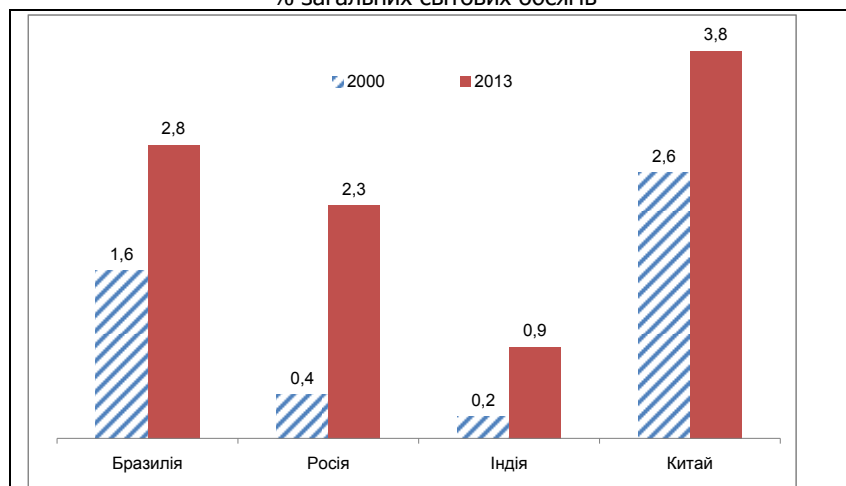
світових обсягів (таблиця «Золотовалютні резерви країн БРІК»⁵⁶), що, водночас, покращувало інвестиційну привабливість країн.

Золотовалютні резерви країн БРІК

	2000	2010	2013
БРІК, \$ млрд.	271,0	3 982,2	5 045
Частка країн у світових, % загального			
БРІК	13,3	40,1	42,3
Бразилія	1,6	2,9	3,0
Росія ⁵⁷	1,2	4,6	4,2
Індія	1,9	2,8	2,5
Китай	8,3	29,4	32,6

У результаті прискорення відбувалося і в залученні ПІІ. Хоча глобальна криза зменшила обсяги припливу до багатьох країн, проте гальмування припливу і скорочення було значно меншим, ніж у переважної більшості інших країн- (інвестиційних) лідерів, зокрема США і Великій Британії, а з тим, частка інвестицій накопичених у найбільших висхідних країнах продовжує послідовного зростати (діаграма «Частка накопичених ПІІ в країнах БРІК»⁵⁸).

Частка накопичених ПІІ в країнах БРІК, % загальних світових обсягів

Останніми роками мотивація для інвестування компаній з країн БРІК за кордоном переважно визначають стратегічні інтереси, аніж бажання отримати швидкі прибутки, чим підкреслюється роль публічних акціонерних товариств у реалізації національних цілей та завдань на зовнішніх ринках⁵⁹. Так, переважна більшість китайських компаній, які представлені за кордоном, донині є державними або такими, що безпосередньо контролюються державою.

⁵⁶ Складено та розраховано на основі: World Bank Indicators. – <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD/countries>. Банк Росії. – http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/res_str.htm

⁵⁷ Слід вказати, що якщо наприкінці 2013р. обсяг резервів Росії складав \$509 млрд., то станом на 1 червня 2015р., їх обсяг скоротився до \$360,5 млрд. (тобто частка у світовому обсязі впала приблизно до 2,5%). Таке суттєве зниження обсягу резервів було спричинено використанням резервних активів для підтримки національної валюти, яка девальвувала внаслідок різкого падіння вартості нафти на світових ринках і запровадження санкцій західними країнами як реакція на російську агресію проти України.

⁵⁸ UNCTAD – <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.

⁵⁹ Особенности вывоза прямых инвестиций из стран БРИКС. – <http://www.webeconomy.ru/index.php?newsid=1364&page=cat&type=news>.

При цьому, **не варто забувати й про можливі перешкоди**, на які країни БРІК можуть наштовхнутися, залучаючи капітали. Такими є висока волатильність і слабка передбачуваність нафтових цін (для Росії та Бразилії), що зумовлюють ризик посилення інфляційного (або дефляційного) тиску в світі, а також ризик посилення протекціоністських заходів (в Індії та Росії).

Країни БРІК: обмеження вибору для України. Країни БРІК дотримуються різних стратегій економічного зростання і мають різні інституційні основи. Від початку тисячоліття коротко- та середньострокові перспективи БРІК вважалися сприятливими, за ними у світовій економіці «закріплювалась» важлива ніша серед провідних виробників і споживачів товарів і послуг, а також отримувачів та експортерів капіталів.

Хоча сьогодні також визнається значний потенціал групи БРІК, проте, як впливає з нашого аналізу, економічна динаміка та інтереси всередині групи радше вказують на розбіжності і віддалення. Китай та Індія, попри значні складнощі, продовжують покращувати власні позиції у світовій економіці, вдосконалювати структуру економіки, підвищувати добробут населення. Бразилія ж та Росія дедалі більше занурюються в сировинну та напівсировинну модель (складовою якої є домінування в експорті сировинних ресурсів).

Водночас, кожна з економік стикається з певними проблемами, що обмежують повне використання економічного потенціалу. У *Бразилії* слабкими місцями є незначна частка заощаджень та інвестицій, а також недосконалість довгострокового фінансування приватного сектору. Для *Росії* викликом є загрозлива залежність від сировинних енергетичних ресурсів, що ставить країну перед необхідністю балансування між перспективами впровадження інноваційних засад розвитку економіки, з *одного боку*, та екстенсивним використанням сировинних запасів з *іншого*. Позитивне зовнішньоторговельне сальдо за рахунок експорту вуглеводнів створює ілюзію позитивної економічної динаміки за подальшого погіршення інфраструктури. Для *Індії* основні проблеми полягають у необхідності поліпшення фізичної інфраструктури, підвищенні частки виробництва товарів до рівня послуг, вирівнюванні доходів населення. Для *Китаю*, якщо країна має намір й надалі утримувати високі темпи економічного зростання, то необхідним є прискорена переорієнтація економіки з експортно-орієнтованого напрямку до зміцнення внутрішнього попиту та можливості більш справедливого розподілу переваг від швидкого економічного зростання.

Слід також вказати, що сьогодні, попри декларації в єдності цілей, дедалі частіше проявляються розходження в позиціях всередині БРІК, насамперед внаслідок вірогідного **посилення економічних суперечностей**. По-перше, динаміка країн, як вказувалось, є вкрай нерівномірною – на тлі збереження під час кризи високої економічної динаміки Китаю та Індії, лише незначного сповільнення Бразилії, економічний обвал Росії вказує на її помітну економічну слабкість⁶⁰. Політичний чинник, пов'язаний з російською агресією лише посилить економічне відставання Росії.

Жодна з країн четвірки не належить до провідних країн світу за *Індексом ООН людського розвитку*. І не лише внаслідок загальної неможливості суспільства⁶¹. Усі країни мають значні проблеми в охороні здоров'я, освіті⁶², захисті довкілля,

⁶⁰ У кризовому 2009р. ВВП **зріс** у Китаї на 9,1%, Індії – 5,7%. Водночас, в Бразилії **падіння** на 0,2%, Росії – 7,9%.

⁶¹ ВВП на душу населення у поточних доларах США у «кращому» докризовому 2007р. складав – у Росії – 9079, Бразилії – 6855, Китаї – 2432, Індії – 1046, що значно менше, ніж у розвинутих країнах.

⁶² Лише Росія має досить високий індекс освіти, але це переважно пов'язано із початковою та середньою освітою, спадщиною досить доброї професійної освіти СРСР;

що вимагає зосередженості на вирішенні термінових поточних проблем (обмежуючи стратегічні наміри). Хоча країни досягли помітного нарощування доходів, проте нерівність у розподілі доходів за останні два десятиліття поглибилась у Китаї, Індії та Росії⁶³.

По-друге – **ставлення до енергетичних і аграрних ресурсів**. Росія і Бразилія, які володіють (або контролюють) значними запасами енергоносіїв і мають потенціал для виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, зацікавлені у високій ціновій динаміці відповідних товарів. Китай та Індія, навпаки, посилюватимуть свою залежність від імпорту таких ресурсів (через постійно зростаюче споживання), а тому більше зацікавлені в низькій ціновій динаміці, що дозволить утримувати зовнішньоторговельні баланси⁶⁴.

По-третє – жодна з країн **не має розвинутих ринків, насамперед, фінансових**, що суттєво може ускладнити залучення ресурсів під складні інфраструктурні та інноваційні проекти, без яких довгостроковий розвиток не зможе бути результативним та ефективним. Більше того, для країн характерним є висока неоднорідність економіки та суспільства, тобто поряд із сучасними висококонкурентними підприємствами та навіть галузями співіснують «архаїчні» сфери діяльності й надмірно депресивні території.

По-четверте – характерним для країн є **значний неформальний або тіньовий сектор** з низькою продуктивністю праці, низькими доходами, відсутністю соціального захисту, де «правила гри» визначаються корупційними відносинами⁶⁵.

Перелік суперечностей не є вичерпним, однак навіть наведене вказує як на глибинні проблеми і складнощі ведення спільної політики. Тому сьогодні не існує узгодженої думки стосовно стійкості довгострокових перспектив країн БРІК – чи стануть вони новими «центрами політичної та економічної могутності» чи залишаться відносно динамічними, проте все ж зі статусом висхідних (не спроможними довести належний рівень розвинутості), що, однак, не заперечує потреби і можливостей використати їх потенціал.

Звичайно, особливості та суперечності, притаманні найбільшим висхідним країнам, можуть мати безпосередній вплив на економіки інших країн. Враховуючи наведене, про які перспективні напрями для України зовнішньоекономічного розвитку доречно вести мову? Зрозуміло, європейське зближення й надалі повинно розширюватись і зміцнюватись⁶⁶.

Цього, однак, замало. Ринки розвинутих країн (Європи, Північної Америки) вже сформовані і є висококонкурентними, що виступає «природнім» бар'єром для входження нових країн⁶⁷. Ринки ж багатьох висхідних країн значною мірою

проте сучасна вища і професійна освіта в країні, за визнанням російських фахівців, не відповідає вимогам конкурентного світу.

⁶³ У Бразилії, хоча показники нерівності доходів дещо покращилися, проте залишаються вкрай високими. – Див., докладніше: Красильщиков В. «Восходящие страны»: центры силы или колоссы на глиняных ногах? – Мировая экономика и международные отношения, 2015, №6, с.108-117.

⁶⁴ Докладніше див.: Хейфец Б. БРИК: миф или реальность. – Мировая экономика и международные отношения, 2010, №9, с.72-80.

⁶⁵ Красильщиков В. «Восходящие страны»: центры силы или колоссы на глиняных ногах? – Мировая экономика и международные отношения, 2015, №6, с.108-117.

⁶⁶ Зокрема, див. статтю А.Деревянко «О выходе на международные рынки», розміщену в цьому виданні.

⁶⁷ Звичайно, в процесі економічного розвитку відбуваються структурні зміни, виникають нові потреби та види діяльності, нові технології, одні фірми зникають з ринку, нові виходять на перший план. Тому країні, для входження у глобальне економічне

залишаються «не освоєними» Україною, а зовнішньоторговельні зв'язки не є усталеними⁶⁸. Між тим, для будь-якої висхідної країни важливою є зорієнтованість на динамічних лідерів, а також на групи країн, які «сповідують» конкурентоспроможність як провідний фактор власного розвитку⁶⁹.

З урахуванням величини економік на роль таких лідерів для України могли б претендувати країни БРІК. Втім, зовнішньоекономічні результати суттєвим чином обмежують вибір. Так, останніми роками структура експорту України до країн вказаної групи має певні специфічні особливості (таблиця «Експорт України до країн БРІК»)⁷⁰. Так:

- відбувається стрімке зниження абсолютних і відносних показників експорту України до Росії – ледь не вдвічі упродовж 2013-2014рр., що відбиває вказані суперечності;
- українська економіка фактично не представлена в Бразилії – частка експорту до Бразилії не перевищує 0,2% загального експорту України;
- хоча обсяг експорту до Індії дещо зменшився, проте частка в загальноукраїнському експорті залишається досить сталою – близько 3,3%;
- експорт до Китаю має позитивну тенденцію – обсяг експорту не зменшився навіть у «передкризовому» 2013р., а його частка в загальноукраїнському експорті стійко зростає.

Експорт України до країн БРІК,

	2012		2013		2014	
	\$ млрд.	% загального	\$ млрд.	% загального	\$ млрд.	% загального
Всього країн світу	до 68,8		63,3		53,9	
Бразилія	0,3	0,4	0,2	0,3	0,1	0,2
Росія	17,6	25,6	15,1	23,9	9,8	18,2
Індія	2,3	3,3	2,0	3,2	1,8	3,3
Китай	1,8	2,6	2,7	4,3	2,7	5,0

Зробимо наступне **загальне зауваження**. Країна не може досягти економічного успіху в сучасному світі самотужки. Навпаки, значною мірою успіх залежить від «якості» партнерських країн (розвитку та конкурентоспроможності економіки, політичної та ідеологічної впливовості тощо). Так, успіх країни або групи країн пов'язується з наявністю потужного лідера (розвинутої або великої висхідної динамічної країни, на яку зорієнтовані партнерські країни. Об'єднання ж лише «слабких» країн не приносить суттєвих довгострокових вигод. Більше того, **консервація зв'язків у рамках союзів «слабких» країн**, як правило, **супроводжується посиленням неефективності виробництва** або погіршенням показників виробничої спеціалізації. Що саме й спостерігалось в рамках різноманітних союзницьких утворень на теренах СНД, оскільки Росія намагалася посилювати політичне домінування за заслабкої економічної міцності.

Україна довгий час була зорієнтована на Росію, значною мірою політично й економічно знаходилась під її домінуванням, що зазвичай обґрунтовувалось необхідністю збереження «народногосподарських зв'язків» (хоча Росія не гребувала різноманітними торговельними війнами фактично з 2006р). Як

середовище необхідно запропонувати висококонкурентні товари та послуги, прискорити залучення до світових інтеграційних проектів розвитку.

⁶⁸ Див. також статтю Я.Жаліла та І.Уса «Зовнішня торгівля – пошук географічних альтернатив», розміщену в цьому виданні.

⁶⁹ Див. також статтю М.Зименка та О.Устенка «Пошук перспективних ринків для українських експортерів», розміщену в цьому виданні.

⁷⁰ Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами (випуски різних років). – <http://ukrstat.gov.ua/>.

наслідок, Україна виявилася зовсім не готовою до російської агресії з економічної точки зору, і сьогодні потребує нових зовнішньоекономічних стратегічних орієнтирів⁷¹.

Є підстави стверджувати, що найближчим десятиліттям **економічні зв'язки між Україною і Росією дедалі погіршуватимуться**. Це зумовлено як тим, що Україна згортатиме співпрацю з країною-агресором у всіх сферах, так і значним погіршенням перспектив економіки самої Росії. Як внаслідок різкого зниження сировинних ресурсів, які фактично визначають економіку Росії, і знецінення російської валюти, яка донедавна претендувала на статус резервних⁷², так і посилення геополітичної відокремленості Росії від світових економічних процесів, а також через втрату авторитету та довіри до Росії у переважної більшості країн світу.

На сьогодні, економіка Росії характеризується застарілою структурою виробництва, низькою конкурентоспроможністю, суттєвою залежністю від зовнішніх шоків і мінливості кон'юнктури. Висока інфляція спричиняє втрату вартості активів, купівельної спроможності, погіршує стимули інвестиційного та інноваційного вдосконалення. Вказані ускладнення в Росії посилюватимуться внаслідок санкцій, запроваджених переважною більшістю розвинутих країн.

Власний політичний вибір – зорієнтованість України на Росію – протягом двох десятиліть консервував національне економічне середовище, обмежував світогосподарські зв'язки, сковував транскордонне співробітництво, перешкоджав зміцненню конкурентоспроможності та інституційного будівництва.

Вказана зовнішньоторговельна структура та особливості нинішнього стану і динаміки великих висхідних країн вказують на те, що вже найближчим часом під час визначення експортної зорієнтованості та покращення конкурентоспроможності, азійський напрям експорту (насамперед, до Індії та Китаю) зможе стати альтернативою російським ринкам. Це зовсім не означає, що Україні слід переключитися на «азійський» вектор. Це радше свідчить про **необхідність активного пошуку нових привабливих ринків і нових прибуткових ніш**.

⁷¹ Зокрема, див. статті Я.Жаліла та І.Уса «Зовнішня торгівля – пошук географічних альтернатив», Ю.Панченка «Третій не зайвий», розміщені в цьому виданні.

⁷² Знецінення рубля у 2014-2015рр. суттєво погіршили поточний стан і перспективи головних партнерів Росії в рамках СНД.

3. Азійські гіганти: поточний розвиток і середньострокові перспективи для України

Як визначено раніше, останніми роками посилилася значимість висхідних країн у світовій економічній системі. Серед вагомих чинників була висока економічна динаміка Китаю, яка стала можливою завдяки успішній реалізації країною експортної експансії, насамперед, на високопоглинаючі ринки США.

Глобальна криза істотно уповільнила динаміку світового економічного розвитку, проте надала додаткових шансів посилення економічної присутності у світовому поділі праці динамічним висхідним країнам. Найкрупніші з них – насамперед, Китай та Індія – спромоглися використати такі можливості та дійсно забезпечити свій прискорений розвиток, що створює додаткові експортні та інтеграційні можливості для партнерських країн.

Тому в цьому розділі головна увага зосереджена на характеристиці макроекономічних і структурних особливостей двох найкрупніших висхідних країн, а з тим – інтеграційних можливостей для України⁷³.

Макроекономічні порівняння Китаю та Індії. Китай та Індія досить успішно пройшли кризовий період – хоча у 2008-2009рр. відбулося зниження темпів їх економічного зростання, проте обидві країни залишилися лідерами пост-кризової економічної динаміки. В останнє десятиріччя саме Китай та Індія відігравали і продовжують відігравати дедалі вагомішу роль у світовій економіці, насамперед через розширення торгівлі, нарощування капіталів і підвищення сукупного попиту. Втім, слід зазначити, що підтримці високих показників зростання, насамперед Китаю, сприяло те, що в розвинутих країнах скорочення споживання було лише незначним. Тобто високий споживчий попит (навіть у кризових умовах) розвинутих країн залишався вагомим чинником експорту висхідних країн, а з тим і підтримки позитивної світової економічної динаміки.

Сьогодні Китай та Індія посідають помітне місце у структурі світової економіки – у двох країнах разом формується майже п'ята частина ВВП (у структурі висхідних економік – близько 40%); країнами забезпечується понад 11% світового експорту (30% експорту всіх висхідних економік)⁷⁴.

Зважаючи на демографічні тенденції упродовж найближчих двох десятиліть чисельність населення в кожній з країн досягне майже 1,5 млрд. осіб, насамперед, внаслідок вищих темпів приросту населення в Індії порівняно з Китаєм. Так, середньорічне зростання чисельності населення у 2010-2015рр. оцінюється в Китаї на рівні 0,6%, Індії – 1,3% (тобто нинішні темпи зростання в Індії є удвічі вищими, ніж у Китаї). Утримання таких темпів означає, що до 2030р. чисельність населення Індії навіть може перевищити чисельність населення Китаю. Якщо Індії вдасться подолати традиційну «структурну» бідність в країні, то споживчий попит може стрімко зрости, і країні знадобляться додаткові обсяги товарів, які б покращували стандарти життя, насамперед, продуктів харчування, послуг у галузі охорони здоров'я, освіти, екології тощо.

Між тим, висока економічна динаміка поки не означає «автоматичне» покращення якості життя. Хоча Китай та Індія демонстрували позитивну динаміку нарощування людського потенціалу (діаграма «Індекс людського

⁷³ В цьому розділі використані матеріали: В.Юрчишин. Проблеми і перспективи посткризового відновлення: глобальна економіка та Україна / Київ: Заповіт, 2012, 228с. – http://uceps.org/upload/Yurchyshyn_knyha_problemy_vidnovlennia.pdf.

⁷⁴ Див., докладніше: China and India: A comparison of trade, investment and expansion strategies. – http://www.chathamhouse.org.uk/files/9201_010607workshop.pdf.

розвитку»⁷⁵), проте історичне відставання і «нерівномірність» реформувань поки не дозволяють країнам говорити про забезпечення належних життєвих стандартів. Так за *Індексом людського розвитку ООН 2014р.* (найбільш узагальненого показника, що характеризує рівень розвитку суспільства), Китай посідає 91 місце, Індія – 135 місце зі 187 оцінених країн (відбулося навіть погіршення рейтингового показника за утримання високого зростання ВВП). Інші рейтингові оцінки та місця Китаю та Індії у світовій економіці відображено в Додатку «Позиції Китаю та Індії у міжнародних рейтингових оцінках».

Індекс людського розвитку

	1990	2000	2005	2010	2013	Середньорічне зростання індексу, %	
						1990-2000	2000-2013
Китай	0,502	0,591	0,645	0,701	0,719	1,66	1,52
Індія	0,431	0,483	0,527	0,570	0,586	1,15	1,49

Результатом високої економічної динаміки Китаю останніх десятиріч стало те, що країна, за загальними обсягами виробництва, стала другою країною світу (услід за США, випередивши у 2010р. Японію, економіка якої довгий час вважалася не досяжною для всіх інших країн). Індія поки лише наближається до рівня розвинутих країн за обсягами економіки⁷⁶. На сьогодні ВВП Китаю у доларовому еквіваленті вп'ятеро перевищує ВВП Індії (діаграма «Порівняння ВВП Китаю та Індії»⁷⁷). Втім, оскільки рівень цін в Індії залишається відносно низьким⁷⁸, то з урахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС) відмінності в загальному ВВП і ВВП на душу населення різняться значно менше – китайські показники перевищують індійські приблизно в 2,2-2,4 рази (діаграма «ВВП за ПКС»⁷⁹).

Вочевидь, відмінності у створенні ВВП значною мірою зумовлені як історичними особливостями розвитку країн, так і структурою виробництва. Так, у Китаї, як і упродовж останніх двох десятиріч, промисловість має ключове значення для економіки країни – в цьому секторі формується 40-50% ВВП. Водночас, випереджаюча динаміка сфери послуг зумовила те, що в посткризовий період обсяги створення доданої вартості у сфері послуг перевищили відповідні обсяги промисловості, чим підтверджується зміна експортоорієнтованої моделі для Китаю.

В Індії ж продовжує розширюватися сфера сучасних послуг – її частка наближається до 60% (діаграма «Макроекономічна структура формування ВВП»⁸⁰), що обіцяє стати основою стійкого добробуту в перспективі. Між тим, істотний потенціал для подальшого розвитку зберігається у структурі зайнятості. Так, в обох країнах велика частка населення зосереджена в сільських регіонах (насамперед, Індії) (таблиця «Робоча сила за сферою діяльності»⁸¹). Продуктивність праці в аграрному секторі залишається низькою, і вже найближчим часом можуть посилюватися дисбаланси між потребами стрімко

⁷⁵ Джерело: Human Development Report 2014. – <http://hdr.undp.org/en/reports/>.

⁷⁶ Так, ВВП Німеччини (у \$ трлн., за поточним курсом) складає близько 3,8, Франції – 2,9, Великої Британії – 2,85, Італії – 2,1. – Human Development Report 2015. – <http://hdr.undp.org/en/reports/>.

⁷⁷ Джерела: Human Development Reports. – <http://hdr.undp.org/en/reports/> (випуски різних років). The World Factbook. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>. Якщо не вказано інше, в поданих нижче в цьому підрозділі порівняльних діаграмах дані – за результатами 2010р.

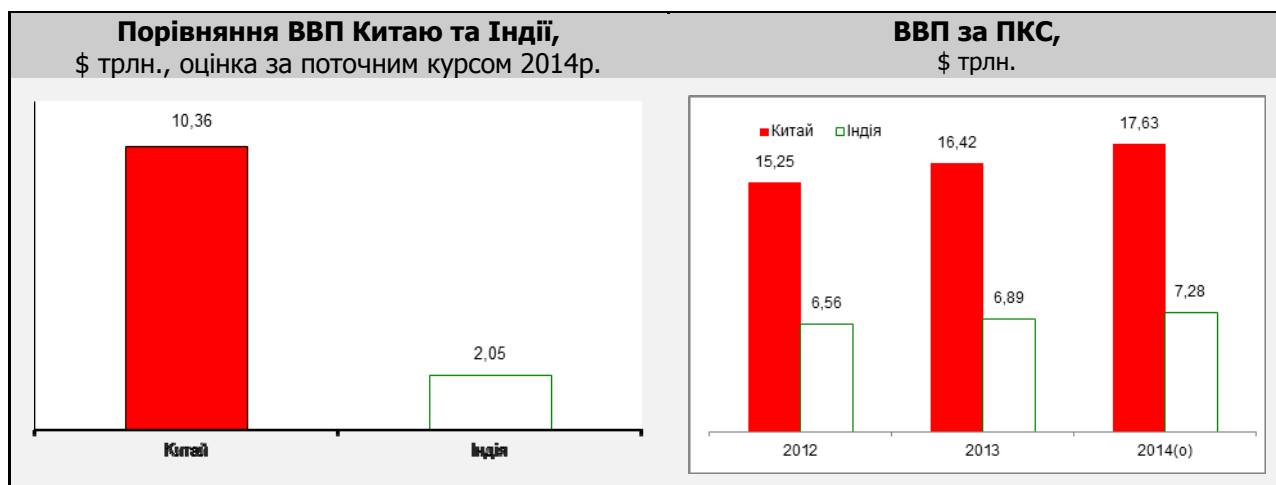
⁷⁸ Низька купівельна спроможність широких верств населення і проблема бідності для країни залишаються актуальними.

⁷⁹ Так, ВВП на душу населення за ПКС у 2014р. в Китаї склав \$12,9 тис., Індії – \$5,8 тис. Проте в обох країнах зберігається значна частка вкрай бідного населення. Джерела: Human Development Reports. – <http://hdr.undp.org/en/reports/> (випуски різних років). The World Factbook. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.

⁸⁰ World Development Indicators 2015. – <http://data.worldbank.org/products/wdi>.

⁸¹ World Development Indicators 2015. – <http://data.worldbank.org/products/wdi>.

зростаючого сукупного попиту і спроможністю аграрного сектору його забезпечення.

Макроекономічна структура формування ВВП,
% ВВП

	Аграрний сектор		Промисловість		Послуги	
	2008	2014	2008	2014	2008	2014
Китай	11	9,7	49	43,9	40	46,4
Індія	17	17,9	29	24,2	54	57,9

Робоча сила за сферою діяльності,
% загальної чисельності (2012р.)

	Аграрний сектор	Промисловість	Послуги
Китай	33,6	30,6	36,1
Індія	49,0	20,0	31,0

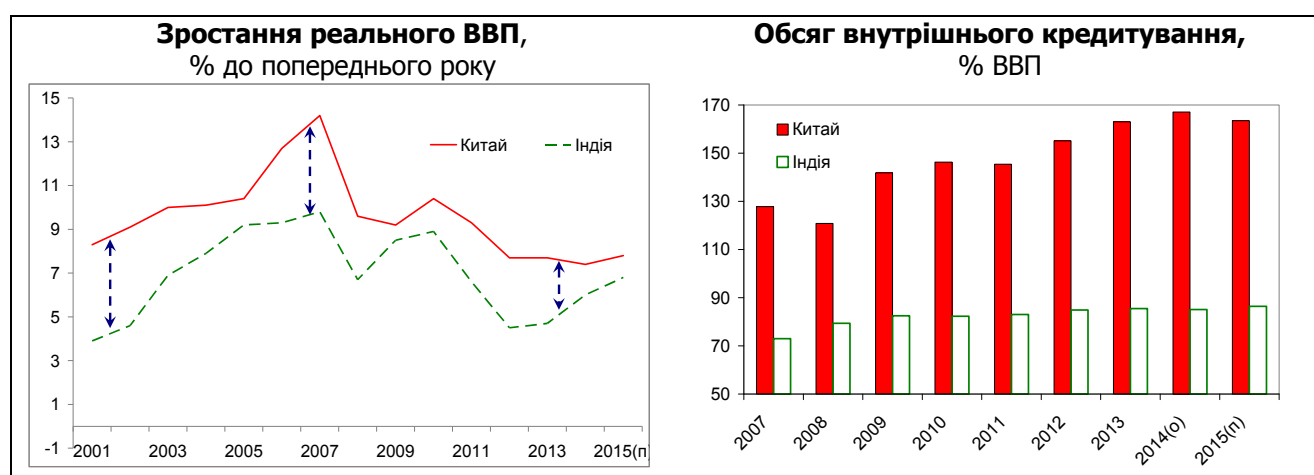
Така структура зайнятості має ще одну ваду – збереження значного рівня диференціації доходів населення (для висхідних країн характерним є помітно вищі заробітні плати у промисловості порівняно з аграрним сектором). Тому увага до індустріального шляху розвитку, вірогідно, не зменшуватиметься в обох країнах найближчими десятиліттями, що вписується у визначені політики розвитку в країнах: підтримка промисловості в Китаї і домінуванні сфери послуг в Індії. Так, «візитною» картою Китаю є ініційоване державою будівництво інфраструктури, а також активне сприяння залученню великих обсягів ПІІ для стимулювання розвитку обробної промисловості, насамперед, у східних прибережних регіонах країни, хоча дедалі більша увага надається «підтягуванню» центральних і західних регіонів⁸². «Локомотивами» економічного успіху Індії було обрано, крім сфери послуг, наукомісткі галузі, такі як інформаційно-технологічна чи фармацевтична, причому домінуючу роль мав відігравати стійкий і надійно функціонуючий приватний сектор. Зауважимо, останніми роками Китай також намагається розширити сферу послуг (частка якої у структурі ВВП постійно підвищується) (діаграма «Макроекономічна структура формування ВВП»).

Китай та Індія фактично без втрат «пережили» глобальну кризу (темпи зростання залишалися суттєво позитивними), а останніми роками економічна динаміка обох країн є подібною, і, більш того, темпи економічного зростання Індії

⁸² Див., докладніше: China and India: A comparison of trade, investment and expansion strategies. – http://www.chathamhouse.org.uk/files/9201_010607workshop.pdf.

суттєво зросли й наблизилися до показників Китаю (діаграма «Зростання реального ВВП»⁸³).

Як вказувалось, у структурі ВВП Китаю виокремлюється **значний рівень заощаджень, що є вагомим джерелом кредитного та інвестиційного розширення** і зміцнення. В Індії ж поки значні ресурси домогосподарств витрачаються на поточне споживання, хоча останніми роками у структурі ВВП країни також помітно зростають як обсяги заощаджень, так і інвестицій. У цьому контексті слід вказати, що підвищення частки заощаджень у структурі ВВП Індії останнього десятиліття значною мірою зумовлено скороченням державних видатків, а також підвищенням заощаджень у приватному корпоративному секторі країни, що надає країні можливості підтримки досить стійкого рівня приватного кредитування та інвестування⁸⁴. Так, останніми роками в Індії обсяги внутрішнього кредитування складали близько 85% ВВП країни, в Китаї ж внутрішній кредит продовжує зростати і вже більше, ніж у півтора рази перевищує ВВП (діаграма «Обсяг внутрішнього кредитування»⁸⁵).

Вказана позитивна макроекономічна динаміка в обох країнах зумовлена тим, що **країнам вдалось утримати макроекономічну стійкість**, насамперед, в частині помірного рівня інфляції (в посткризовий період переважно вимірювана однозначним показником), належним рівнем резервів, гнучкою вираженою валютною політикою, невисоким рівнем процентних ставок. Так, у Китаї валютні резерви сягають близько \$4 трлн., або 45% обсягу валютних резервів висхідних країн загалом, що дозволяє країні досить вільно управляти валютною динамікою і послідовно проводити щорічне незначне посилення юаню.

Хоча резерви Індії є значно меншими (приблизно \$300 млрд.), проте країна практикує режим гнучкого валютного курсу, що дозволяє засобами валютної політики (останніми роками – послідовною незначною девальвацією, як реакція на глобальні валютні дисбаланси в посткризовий період) краще підтримувати конкурентоспроможність і вирівнювати зовнішньоекономічні дисбаланси (діаграма «Обмінний курс»⁸⁶).

Різна, проте зважена, монетарна та валютна політика дозволила в обох країнах утримати процентну ставку на достатньо стійкому (коливання базової процентної ставки в обох країнах в діапазоні 4-8%) рівні (діаграма «Базова процентна

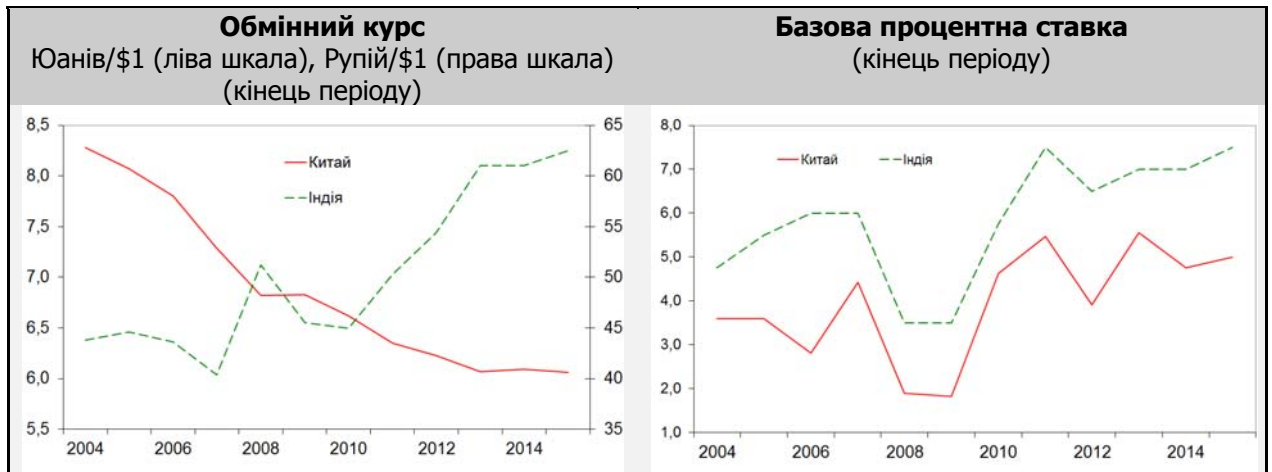
⁸³ IMF World Economic Outlook. January 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/index.htm>.

⁸⁴ Факторы развития и экономические реформы в Индии. – http://traxivasir.tk/default_006.html.

⁸⁵ Credit Suisse Emerging Market Quarterly, March 2015.

⁸⁶ Credit Suisse Emerging Market Quarterly, March 2015.

ставка»⁸⁷), а тому певне посилення монетарної жорсткості не стало для економіки гальмуючим чинником.

Зовнішньоекономічний розвиток Китаю та Індії. Різні моделі розвитку економіки Китаю та Індії чи не найчіткіше знаходять своє характерне відбиття у платіжному балансі⁸⁸. Експортоорієнтована експансія Китаю сформувала значне позитивне сальдо платіжного балансу. Останніми роками темпи зростання імпорту незначним чином перевищували темпи зростання експорту, наслідком чого стало певне зниження зовнішньоторговельного сальдо (таблиця «Рахунок поточних операцій платіжного балансу»⁸⁹).

Орієнтація ж Індії на внутрішні ресурси та відносно низькі обсяги експорту товарів (які не встигають за зростаючим внутрішнім попитом) зумовила до утворення зовнішньоторговельного дефіциту країни, який, втім не є загрозливим для макроекономічної стійкості країни. Між тим, позитивна економічна динаміка останніх років покращила зовнішньоторговельний дефіцит – на рівні 2% ВВП, що не є обтяжливим для країни.

Рахунок поточних операцій платіжного балансу,
% ВВП

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014(о)	2015(п)
Китай	7,1	10,1	9,3	4,9	4,0	1,9	2,6	2,0	2,7	2,9
Індія	-1,3	-1,3	-2,3	-2,8	-2,7	-4,2	-4,7	-1,7	-1,8	-2,0

Поряд з цим, в той час, як експорт товарів Китаю є значним як за обсягами, так і за їх місцем у структурі ВВП країни, сфера послуг Індії займає значно ширшу нішу у структурі формування ВВП країни, ніж це спостерігається у структурі ВВП Китаю. Попри відмінність зовнішньоекономічних структур, обсяг експорту товарів і послуг в обох країнах складає приблизно чверть ВВП (кожної з країн) (діаграма «Експорт товарів і послуг»⁹⁰).

Слід вказати, що саме у 2000-і роки результативність реалізації визначених зовнішньоекономічних моделей для розвитку проявилася досить чітко. Так, останнє десятиріччя характеризується стрімкою експортною експансією Китаю, насамперед на розвинуті ринки Північної Америки та Європи. Індія ж, зважаючи

⁸⁷ Credit Suisse Emerging Market Quarterly, March 2015.

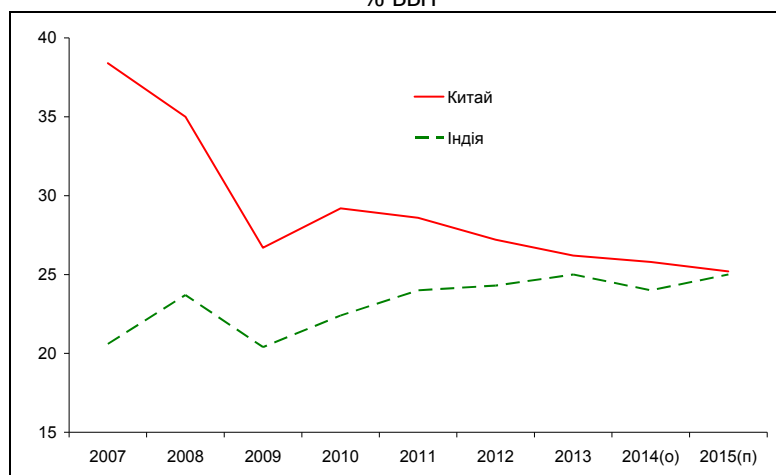
⁸⁸ В.Юрчишин. Проблеми і перспективи посткризового відновлення: глобальна економіка та Україна / Київ: Заповіт, 2012, 228с. – http://uceps.org/upload/Yurchyshyn_knyha_problemy_vidnovlennia.pdf.

⁸⁹ IMF World Economic Outlook, April 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/>.

⁹⁰ Credit Suisse Emerging Market Quarterly, March 2015.

на внутрішню зорієнтованість економіки та посилення сукупного попиту, нарощувала імпорт значно вищими темпами, порівняно з експортом.

**Експорт товарів і послуг,
% ВВП**

Звичайно, глобальна криза суттєво зменшила світовий попит, а з тим помітно скоротилися обсяги торгівлі (як експорту, так і імпорту) для всіх країн світу. Однак, високий потенціал двох азійських гігантів дозволив їм досить швидко відновити зовнішньоторговельні позиції.

Загально визнано, що два останні десятиріччя були найсприятливішими для розвитку азійських країн, залучених у формування широких інтеграційних зв'язків і середовищ. Протягом 1990-2000-х років активізувалась участь країн (перш за все Китаю) у регіональних виробничих і розподільчих мережах у Східній, Південній та Південно-Східній Азії (у т.ч. із залученням країн АСЕАН, а також Японії та Південної Кореї). Тобто, стосовно Китаю та Індії слід говорити про **посилення внутрішньорегіональної інтеграції, а також розширення торговельних контактів із висхідними країнами** загалом, за рахунок певного зменшення значимості розвинутих країн (у виробничих, розподільчих і збутових мережах). Крім того, зважаючи на структуру виробництва, вочевидь, Китай дедалі більше набуває рис «складального цеху», імпортує деталі та вузли з регіону та експортує готову продукцію до решти країн світу (насамперед, США та ЄС).

Між тим, головними торговельними партнерами для обох країн залишаються переважно країни, що розташовані у близькому регіоні, а також США (таблиця «Головні торговельні партнери Китаю та Індії»⁹¹).

**Головні торговельні партнери Китаю та Індії,
% загального (2013р.)**

Китаю				Індії			
Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
Гонконг	17,4	Півд. Корея	9,4	США	12,4	Китай	11,0
США	16,7	Японія	8,3	OAE	10,2	Саудівська Аравія	7,8
Японія	6,8	Тайвань	8,0	Китай	4,7	OAE	7,1

⁹¹ The World Factbook. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.

Розширення внутрішнього попиту, а також потреби розширення експорту не могли не позначитися на обсягах і структурі імпорту. Загалом, Китай та Індія у структурі світового імпорту товарів нині мають вдвічі більшу частку, ніж ще на початку 2000-х років⁹², і обсяги та відповідні частки продовжують зростати. Так, глобальний імпорт у 2013р. перевищив \$18,4 трлн., при цьому імпорт Китаю досяг майже \$2 трлн. (11% світового обсягу), Індії – \$470 млрд. (2,6%).

Слід констатувати, що наразі зовнішньоторговельні показники Індії значно поступаються відповідним показникам Китаю. Переважно це зумовлено тим, що Індія поки не достатньо інтегрована у виробничі внутрішньорегіональні та східно-азійські мережі (зокрема, вкрай низькими є обсяги торгівлі з індустріальним лідером – Японією), що певним чином обмежує потенційні конкурентні переваги (і конкурентні можливості) країни, враховуючи наявність дешевої робочої сили як у самій країні, так і у багатьох сусідніх країнах.

Крім того, Індія має лише незначні конкурентні можливості входження на ринки, які вимагають сучасного технологічного імпорту, а також є високопоглинаючими для споживчих товарів (розвинутих країн). Тобто сьогодні радше слід говорити про потенціал Індії стосовно впливу на торгівлю з провідними розвинутими країнами, в той час як Китай вже став повноправним партнером у системі торгівлі з розвинутими країнами.

Стратегічні ресурси для розвитку – структурні потреби. Висока економічна динаміка та її підтримка в довгостроковому аспекті вимагають прискореного розвитку та розширення інфраструктури для забезпечення контрактів, поставок, переміщення товарів, капіталів і робочої сили.

Слід визнати, що обидві країни досягли певних позитивних результатів. Так, за рівнем логістичного забезпечення Китай має найвищий серед великих висхідних країн рейтинг – 28-е місце у світовій класифікації (діаграма «Якість логістичного забезпечення міжнародної торгівлі»⁹³). Поряд з цим, низка сфер логістичного забезпечення залишається проблемною, що, вірогідно, може розглядатись як потенціал для подальшого вдосконалення. Так, система митних процедур в обох країнах піддається критиці за складність і корумпованість.

Якість логістичного забезпечення міжнародної торгівлі, 2014

	Узагальнений показник		Митні процедури		Інфра-структура		Міжнародне судноплавство		Логістичні вміння		Відстеження		Своєчасність	
	О	М	О	М	О	М	О	М	О	М	О	М	О	М
Китай	3,53	28	3,21	38	3,67	23	3,50	22	3,46	35	3,50	29	3,87	36
Індія	3,08	54	2,72	65	2,88	58	3,20	44	3,03	52	3,11	57	3,51	51

«О» – оцінка, «М» – місце.

Загалом аналізувалися 160 країн (найвища оцінка – «5»). Україна в указаному рейтингу посіла 61 позицію з загальною оцінкою 2,98.

Останніми роками Китай та Індія значно покращили власні транспортні мережі, диверсифікували варіанти транспортного забезпечення, використовуючи розгалужені (хоча й недостатньої якості) автомобільні, залізничні, повітряні та водні шляхи (діаграма «Інфраструктурні мережі»⁹⁴). У цьому контексті Китай має ще значний потенціал, зважаючи на необхідність прискореного розвитку своїх західних регіонів.

Звичайно, важливим для країн є доступ до стратегічних сировинних ринків (насамперед, ринків мінеральних ресурсів), і можна констатувати, що обома країнам найближчими десятиліттями потрібно буде вирішувати складні завдання

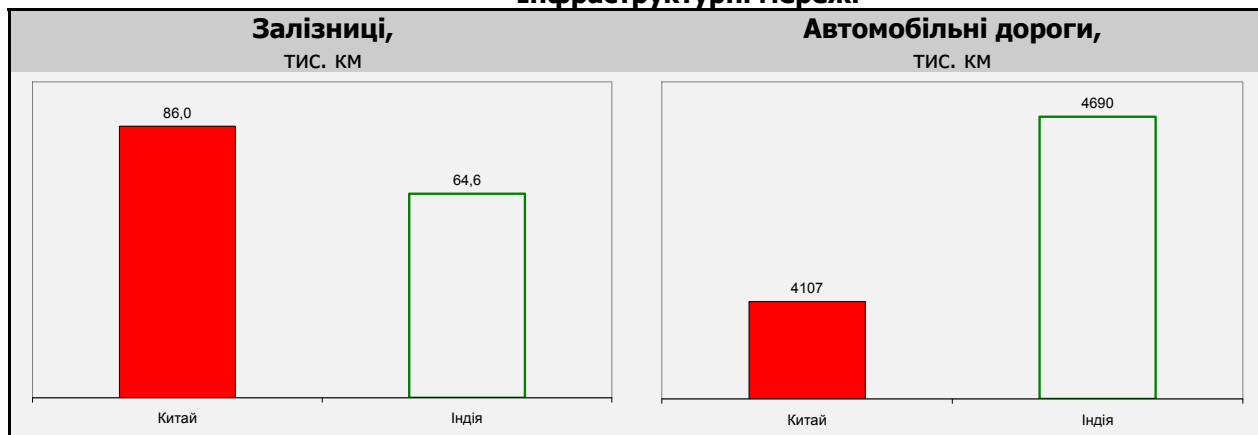
⁹² International Trade Statistics 2014. – https://www.wto.org/english/res_e/statistics_e/its2014_e/its2014_e.pdf.

⁹³ Logistics Performance Index (LPI). – <http://lpi.worldbank.org/>.

⁹⁴ CIA World Factbook. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.

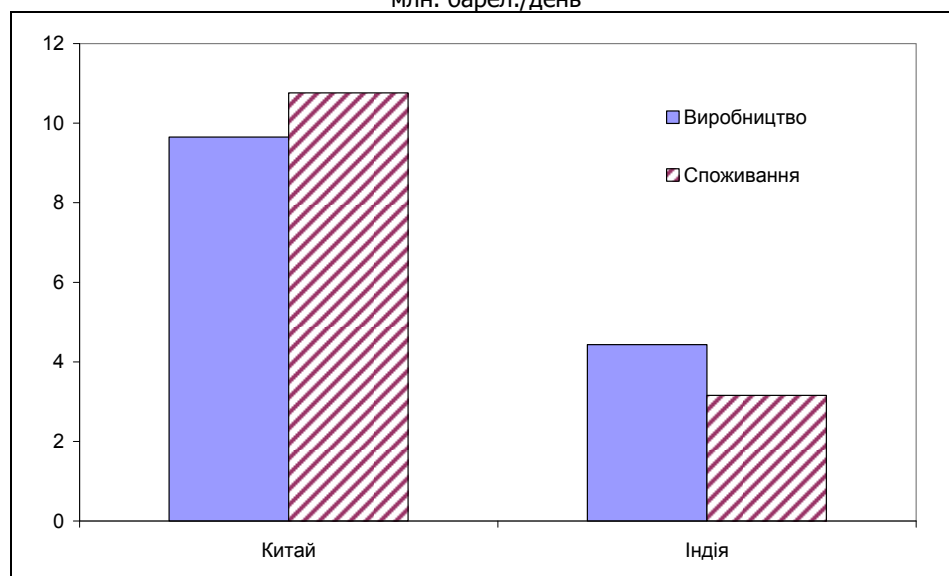
як нарощування використання таких ресурсів (внаслідок високої позитивної економічної динаміки), так і забезпечення ефективності такого використання (внаслідок суттєвого їх здорожчання, а також посилення екологічних вимог до виробництва та довкілля).

Інфраструктурні мережі

Зауважимо, китайська економіка, на відміну від індійської, характеризується досить високими ризиками поставок товарів, насамперед, енергетичних. Так, сьогодні Китай має значний дефіцит нафтопродуктів – за денного споживання понад 9,6 млн. барелів імпорт перевищує 1,2 млн. барелів (діаграма «Виробництво і споживання нафтопродуктів»⁹⁵), причому рівень ризиковості поставок залишається високим (див. вірзку «Ризиковість маршрутів постачання нафти для Китаю»).

Виробництво і споживання нафтопродуктів, млн. барел./день

РИЗИКОВІСТЬ МАРШРУТІВ ПОСТАЧАННЯ НАФТИ ДЛЯ КИТАЮ

Особливість поставок нафти до Китаю полягає в тому, що головні морські маршрути проходять через три «критичні» точки – Ормузька, Малакська і Тайваньська протоки⁹⁶. Кожна з вказаних проток – місце, де відносно легко переривати транспортування нафти до Китаю, оскільки традиційні поставки відбувалися з арабських країн.

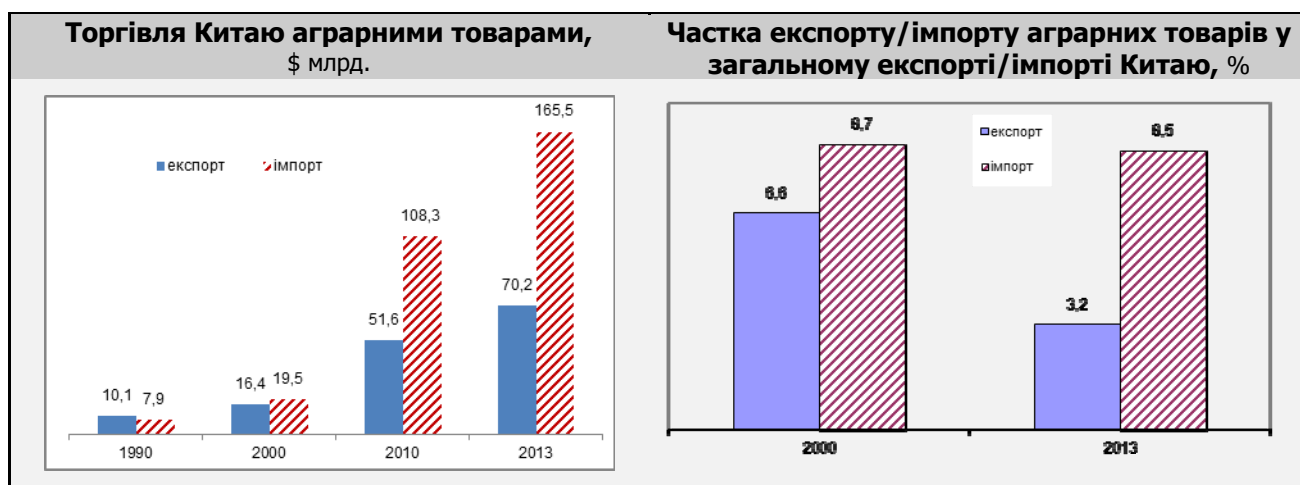
⁹⁵ CIA World Factbook. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.

⁹⁶ Див., зокрема: Маслов О. G-2 или американо-китайский двухполярный мир: вызов для Китая. – <http://www.polit.nnov.ru/2009/01/26/usachina2wchi/>.

Відносно Ормузької протоки (Перська затока - Індійський океан) – воєнні дії проти тієї або іншої країни Перської затоки істотно вплинуть на поставки нафти в Китай. Ще важливіше місце посідає Малаккська протока, якою проходить 70% імпортованої Китаєм нафти й 60% китайських експортних вантажів. Пом'якшення відносин з Тайванем дещо знизило ризики шляхів через Тайваньську протоку.

Зрозуміло, Китай намагається знайти альтернативні маршрути поставки нафти. Для цього прискорено будується пакистанський порт Гвадар, який стане початком трубопроводу через Пакистан у Китай для транспортування близькосхідної нафти і у якому, можливо, буде створена база китайського військово-морського флоту. Упродовж 2014-2015рр. вводяться в експлуатацію енергетичні трубопроводи із М'янми до Китаю. Іншим стратегічним напрямом для вдосконалення системи поставок стратегічної сировини є посилення взаємодії і співпраці з колишніми республіками СРСР, насамперед, Казахстаном і Росією.

Аграрна сфера і продукти харчування. Ситуація для Китаю та Індії різниться у сфері аграрного виробництва, забезпеченості країн продуктами харчування (і продовольчої безпеки загалом). Якщо ще на початку 1990-х років Китай навіть був експортером аграрних товарів, то сьогодні – вже великим «чистим» імпортером (насамперед, внаслідок суттєвого підвищення заробітних плат і добробуту населення за останні два десятиріччя). Причому прискорилося випереджаюче зростання імпорту аграрних товарів, тобто неминуче з року в рік Китай змушений буде витратити дедалі більше коштів на їх імпорт (діаграми «Торгівля Китаю аграрними товарами», «Частка експорту/імпорту аграрних товарів у загальному...»⁹⁷⁹⁸).

Індія ж, завдяки природним і кліматичним умовам, продовжує залишатися «чистим» експортером аграрних товарів. Проте очікуване і прогнозоване продовження позитивної динаміки розвитку країни неминуче призведе до суттєвого підвищення споживання в країні, у т.ч. аграрних товарів (діаграми «Торгівля Індії аграрними товарами», «Частка експорту/імпорту аграрних товарів у загальному...»⁹⁹).

Подібні співвідношення і частки в міжнародній торгівлі Китаю та Індії продуктами харчування (діаграми «Імпорт продуктів харчування», «Частка імпорту продуктів

⁹⁷ International Trade Statistics, 2014. – https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2014_e/its2014_e.pdf.

⁹⁸ Докладніше див. статтю Я.Жаліла та І.Уса «Зовнішня торгівля – пошук географічних альтернатив», розміщену в цьому виданні.

⁹⁹ International Trade Statistics, 2014.

харчування ...»¹⁰⁰). Зокрема, частка Індії в імпорті продуктів харчування трохи більша 1% світового імпорту таких продуктів, водночас, частка Китаю в світовому імпорті стрімко зростає – з початку століття ця частка зросла більше, ніж утричі (таблиця «Частка країни в міжнародній торгівлі...»).

Частка країни в міжнародній торгівлі аграрними продуктами і продуктами харчування,

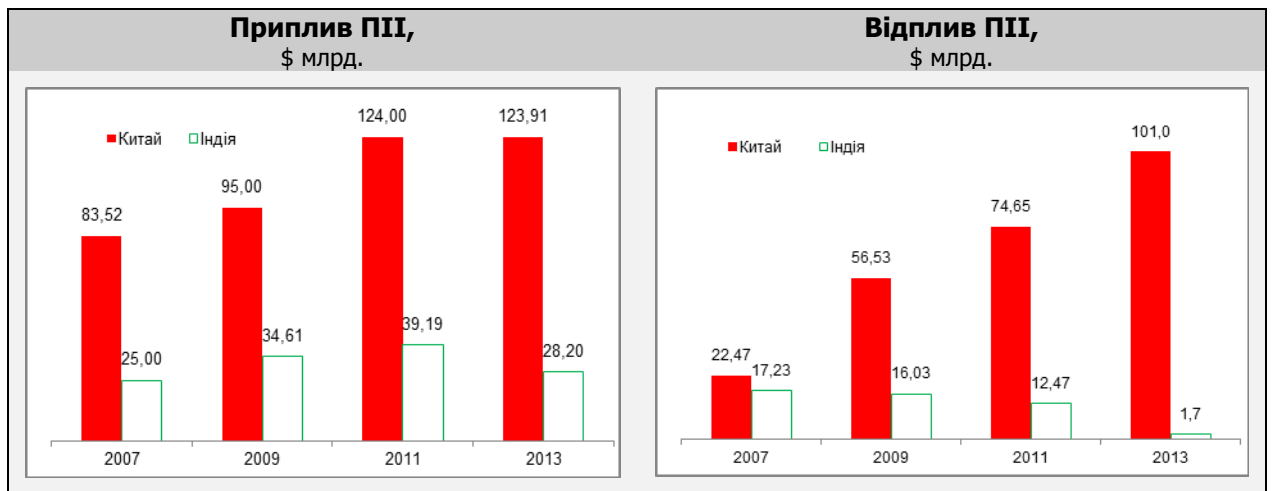
% загальносвітових експорту/імпорту відповідних товарів

	1990	2000	2013
Аграрні продукти			
<i>Експорт</i>			
Китай	2,4	3,0	4,0
Індія	0,8	1,1	2,7
<i>Імпорт</i>			
Китай	1,8	3,3	8,9
Індія	0,4	0,7	1,3
Продукти харчування			
<i>Експорт</i>			
Китай	2,5	3,1	4,1
Індія	0,9	1,3	2,6
<i>Імпорт</i>			
Китай	1,4	2,0	6,4
Індія	0,2	0,5	1,1

¹⁰⁰ International Trade Statistics, 2014.

Іноземні інвестиції. Китай та Індія належать до групи країн з найбільшими обсягами припливу прямих іноземних інвестицій. Як вказувалося, навіть упродовж кризового періоду приплив ПІІ продовжувався (діаграма «Приплив ПІІ»), а тому частка накопичених інвестицій у світових обсягах помітно зросла останніми роками (діаграма «Частка накопичених ПІІ у країнах БРІК», розділу 2).

Стосовно інвестиційного розвитку, виокремлюється ще одна особливість – азійські країни продовжують активну політику **інвестиційної експансії**. Якщо, ще у 1990-х роках країни були реципієнтами ПІІ, які надходили переважно з розвинутих країн, то у 2000-х – Китай та Індія самі стають активними інвесторами (хоча останніми роками Індія дещо знизила обсяги експорту ПІІ) (діаграма «Відплив ПІІ»¹⁰¹). Проте, хоча Китай та Індія переважно залишаються одержувачами інвестицій, а за залученими обсягами інвестицій Китай значно випереджає Індію.

Секторальна структура припливу ПІІ у країнах БРІК помітно різниться¹⁰². Так, у Китаї ПІІ сконцентровані в обробній промисловості, торгівлі, бізнес-послугах – галузях і сферах, спрямованих на швидкий розвиток виробництва товарів, а також відповідної ділової інфраструктури. В Індії ж ПІІ сфокусовані на сферу послуг, насамперед – інформаційних технологій, бізнес- та фінансових послуг, а також на сферу промислового машинобудування.

Вагомую складовою успішного інвестиційного залучення в Китаї була державна політика участі в розбудові інфраструктури – вищий рівень інфраструктури означав прискорення економічного зростання, а також подальші вигоди для інвесторів. З іншого боку, саме недостатній розвиток інфраструктури ускладнює для транснаціональних компаній (які були серед головних інвесторів у Китаї) доставку своєї продукції як всередині країни, так і за її межі. Останніми роками увага до інфраструктури посилюється також в Індії, у т.ч. як потреба підтримки розширення сфери послуг, яка, як вказувалося, дедалі більше стає «візитною картою» країни.

Стосовно Китаю, зовнішньоторговельна експансія й акумуляція значних резервів у країні, а також потреби формування «національних» (китайських) ТНК та їх активного входження у світову систему господарювання неминуче призведуть до лібералізації потоків капіталів (які поки є достатньо регульованими), повної конвертованості юаню і його ймовірного виходу навіть на рівень резервних валют. Тобто, в середньостроковій перспективі неминучою є подальше розширення експорту китайського капіталу на міжнародні ринки, наслідком чого

¹⁰¹ World Investment Reports 2014. – http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf.

¹⁰² Страны БРИКС в потоках прямых иностранных инвестиций. – http://www.blisvet.ru/society/articles/brics_fdi.php.

може стати нова хвиля китайської експансії – тепер уже експансія капіталів¹⁰³. Слід вказати, що **лідерські позиції в ПІІ Китай утримує завдяки надзвичайно сприятливій політиці для іноземних інвесторів**¹⁰⁴, а також спроможності Китаю послідовно відстоювати власні національні інтереси, залучаючи іноземні інвестиції (врізка «*Переговорний досвід Китаю з ТНК*»). Стосовно ж Індії, то, хоча країна ще не належить до інвестиційних лідерів, проте інвестиційна динаміка є позитивною і стійкою.

ПЕРЕГОВОРНИЙ ДОСВІД КИТАЮ З ТНК

Величезний національний ринок, що притягував іноземні компанії, дозволяв Китаю вимагати передачі технологій як умови доступу на нього. Т.зв. показник інтенсивності вкладень у дослідження й розробки у 2000р. для розташованих у Китаї філій, дочірніх компаній і компаній з домінуючою власністю американських фірм складав 9,2%, в той час, як для всіх закордонних підрозділів американських компаній – лише 3,3%. «Природними» причинами важко пояснити таке розходження: Китай не пропонує адекватного захисту інтелектуальної власності, він ще тільки створює власні наукові школи (значна частина науковців етнічних китайців працює в університетах і компаніях, розташованих у США), не маючи належної історії інновацій. А одним з пояснень є цілеспрямована політика китайського уряду.

Іноземні компанії, що погоджуються на передачу технологій своїм китайським підрозділам і спільним підприємствам, винагороджуються податковими канікулами, можливістю розташувати свої виробничі потужності в найбільш зручних місцях, а головне — доступом на практично необмеженого внутрішнього ринку та активної підтримки зовнішньої експансії. Під час переговорів про вступ до СОТ, Китай зумів уникнути прийняття на себе зобов'язань стосовно припинення практики передачі технологій як умови доступу інвесторів на свій ринок. У результаті, частка високотехнологічних виробництв серед усіх підприємств із іноземними інвестиціями в Китаї складає третину, і ці підприємства забезпечують 85% високотехнологічного експорту Китаю.

Створення спільних підприємств, а не 100% «дочок» закордонних компаній – ще один основний принцип китайської політики стосовно залучення іноземних інвестицій, особливо у високотехнологічних галузях. Китай навіть зумів домогтися створення спільних підприємств із конкуруючими світовими автоконцернами, одержавши одночасний доступ до технологій кількох виробників. Тут країна наслідувала приклад Японії, що у критичний період її розвитку (1962-1974рр.) також наполягала на участі японського партнера у створюваних з іноземними інвесторами підприємствах. Як і в Японії, така вимога пом'якшується тільки в тому випадку, якщо іноземний інвестор має виняткову технологію і, відповідно, сильну переговорну позицію.

Слід також вказати на спрямованість впливу прямих інвестицій¹⁰⁵. Так, у Китаї **структура впливу помітно різниться від структури припливу**. Домінуючою сферою експорту інвестицій є добувна промисловість та послуги. Тобто, якщо всередині країни інвестиційна увага зосереджується на переробній промисловості і на цій основі створенні доданої вартості, то експорт

¹⁰³ Саме за таким сценарієм розвивалась експансія Японії у 1960-1980рр. На сьогодні важко точно визначити, які обсяги капіталів готові залишити Китай (у випадку повної лібералізації прямих і портфельних інвестицій). Однак зрозуміло, що зовнішньоторговельна експансія вимагає своєї «підтримки» національними капіталами. Тому зміцнення китайських ТНК (процес, який активно розвивається) зумовить значний експорт капіталів, що може істотно вплинути на структуру платіжного балансу Китаю, і, до речі, вартість китайської валюти.

¹⁰⁴ Докладніше див.: China and India: A Comparison of Trade, Investment and Expansion Strategies. – http://www.chathamhouse.org.uk/files/9201_010607workshop.pdf. Див. також: Щодо шляхів вдосконалення організації роботи в галузі економічної дипломатії: стратегічні аспекти". Аналітична записка. – <http://www.niss.gov.ua/articles/975/>.

¹⁰⁵ Страны БРИКС в потоках прямых иностранных инвестиций. – http://www.blisvet.ru/society/articles/brics_fdi.php.

інвестиційного капіталу значною мірою пов'язаний з необхідністю формування інфраструктури доступу до ресурсів, а також експортної підтримки китайських виробничих компаній.

В Індії ж у структурі відпливу інвестицій важливе місце посідають переробні галузі, оскільки індійські компанії значною мірою намагаються активніше бути залученими у виробничі ланцюги за кордоном, у т.ч. транснаціональні виробництва.

Виклики для азійських гігантів. Величина та особливості економік Китаю та Індії, які, вірогідно, відіграватимуть дедалі більшу роль у світовій економіці, створюють для країн не лише вигоди та позитивні перспективи, але й формують виклики і посилюють ризики, які можуть не лише завадити стійкому розвитку двох країн, але й посилити глобальні соціально-економічні проблеми.

Серед **внутрішніх викликів** чи не найвагомішою проблемою є та, що обидві економіки «зобов'язані» постійно зростати. Навіть уповільнення зростання (для Китаю називають рівень зростання, який не перевищує середньорічних 6%) означає загострення внутрішніх економічних суперечностей.

Для Китаю поки реалістичним ефективним вирішенням проблеми підтримки високої економічної динаміки є зовнішня експансія – освоєння нових зовнішніх товарних ринків, інвестиційна активність китайських компаній за кордоном, перетворення їх у провідні світові транснаціональні корпорації, що всіляко підтримується китайською владою.

Поки в Індії існує значний прошарок бідного непрацюючого населення, підтримка позитивної відносно високої економічної динаміки є цілком можливою саме за рахунок залучення значного сільського населення до виробничих процесів. Тому серед пріоритетів влади останніх років виокремлюються «двоєдине» завдання – з одного боку, стимулювання аграрного виробництва шляхом диверсифікованості та інтенсифікації розвитку сільського виробництва, з іншого – прискорене розширення промислової сфери (принаймні на 10% щорічно) для створення нових робочих місць і щорічного припливу нової робочої сили.

Істотне зростання і зміцнення великих висхідних країн створює для них також значні **зовнішні виклики**, які сьогодні лежать радше в економічній площині¹⁰⁶. Світова економіка донині перебуває під переважним контролем розвинутих країн, що, на думку багатьох експертів, може призвести до посилення політичної конфронтації між найкрупнішими розвинутими та висхідними країнами загалом, США та Китаєм зокрема¹⁰⁷. «Підставою» для цього слугує те, що економічна експансія висхідних країн (насамперед країн Азії) вже за кілька десятиліть може призвести до економічного «вирівнювання»¹⁰⁸.

Оскільки переважна більшість країн Східної і Південно-Східної Азії «зав'язана» на економіці Китаю (у т.ч. як «складального цеху» для поставок на розвинуті ринки), то розширення й поглиблення економічної взаємозалежності держав робить Китай та інші країни цілком зацікавленими у стійкому і збалансованому розвитку (і навіть у загальних рисах збереженні чинних) світогосподарських (а з

¹⁰⁶ Див. зокрема: Что может означать экономический рост Китая и Индии для Японии? –

¹⁰⁷ Докладніше див.: Nye J.S. The Future of American Power. – Foreign Affairs, Dec. 2010.

Див. також: <http://www.jfir.or.jp/e/commentary/backnumber.htm>.

¹⁰⁸ За міжнародними прогнозами, загальне збереження наявної світової динаміки призведе до того, що в середині нинішнього сторіччя ВВП США лише незначним чином, можливо, перевищуватиме ВВП Китаю. Економічні ж показники Індії загалом зрівняються з рівнем ЄС, а економіки країн АСЕАН досягнуть потенціалу Японії.

тим і політичних) зв'язків. А оскільки й Індія готова до економічного розширення в Азії, то для неї також важливим є досягнення «збалансованостей».

Утім, слід мати на увазі, що важливим фактором економічного розвитку в азійському регіоні та й загалом у світі стане посилення конкуренції безпосередньо між Китаєм та Індією¹⁰⁹. Сьогодні в обох країнах започатковуються масштабні системні технологічно-інноваційні програми, спрямовані на глобальні конкурентні позиції.

Китай акцентує увагу на ефективній промисловості, виробництві товарів з високою доданою вартістю, формуванні системи національних брендів, які визнаватимуться в усьому світі. Індія зорієнтована на прискорене розширення виробничої бази з високопродуктивними (технологічними) робочими місцями для забезпечення довгострокового зростання. З цією метою Уряд країни послабив контроль у високотехнологічних сферах, підтримує створення технологічних кластерів, оновлює систему підготовки трудових ресурсів.

Тобто, обидві країни намагаються зміцнити свої позиції в світовій системі поділу праці, а також посилити економічне лідерство в регіоні. Зрозуміло, такі конкурентні суперечності призведуть як до покращання добробуту в двох вказаних країнах, так і сприятимуть зміцненню інтеграційних процесів, розширенню ланцюгів створення доданої вартості.

Тому, виявляється, всі головні «гравці» Східної, Південно-Східної та Східної Азії стають надзвичайно зацікавленими в підтримці сформованої системи міцних економічних зв'язків у регіоні. А з тим, чим далі поглиблюватиметься взаємозалежність азійських економік, тим більше Китай та Індія будуть зацікавлені в еволюційному регіональному розвитку, а також розширенні глобальних інтеграційних процесів, що, своєю чергою, може призвести до **зміцнення нових стратегічних напрямів і перспектив розвитку світової економіки**.

Тобто, висока економічна динаміка висхідних країн загалом, Китаю та Індії зокрема, звичайно, мають вітатися, однак не можуть розглядатись у якості глобальної «панацеї». «Обережний» підхід до перспектив країн є цілком виправданий, якщо врахувати, що ані китайська, ані індійська економіки ще **не пройшли ті кризові загострення**, через які вже пройшли розвинуті країни. Для великих висхідних країн ще попереду **вирішення проблем, пов'язаних з бюджетом, екологією, технологіями, вивозом капіталу, зайнятістю, заробітною платою** тощо. Тому **успіхи економіки Китаю та Індії останніх десятиліть ще повинні пройти випробування**. Для Індії ж значними викликами має стати вирішення проблеми бідності, забезпечення доступу до найнеобхідніших ресурсів широких верств населення.

Можливості України на ринках Китаю та Індії. Сьогодні Китай та Індія належать до групи країн-провідних торговельних партнерів України. Так, у відносно «стабільному» 2013р. товарооборот України з Китаєм перевищив \$10,6 млрд. (7,1% загального товарообороту України, що є другим показником для країни), а зовнішньоторговельний дефіцит досяг майже \$5,2 млрд. Товарооборот з Індією склав \$2,8 млрд. (1,9% загального товарообороту), де Україна мала позитивне торговельне сальдо – \$1,1 млрд.

У кризовому 2014р. товарооборот України з Китаєм знизився до \$8,1 млрд. (6,9% загального товарообороту України, що залишається другим показником для країни), хоча зовнішньоторговельний дефіцит склав \$2,7 млрд. Товарооборот з

¹⁰⁹ Індія vs Китай: гонка інноваций уже началась. – <http://bin.ua/news/foreign/world/174781-indiya-vs-kitaj-gonka-innovacij-uzhe-nachalas.html>.

Індією скоротився лише незначним чином – до \$2,5 млрд. (1,9% загального товарообороту), а позитивне торговельне сальдо навіть покращилося – \$1,2 млрд.

Тобто показники торгівлі України з Китаєм та Індією мають відносно стійкий характер, і, вірогідно, можна стверджувати, що Україна в експорті до найкрупніших азійських країн досягла певного середньострокового «балансу».

Водночас, у торгівлі з Китаєм та Індією товарна структура (насамперед, експорту) залишається незадовільною для України, оскільки характеризується вузькою номенклатурою, здебільшого сировинними товарами або товарами з низькою доданою вартістю.

Зокрема, найбільша питома вага у структурі експорту України до Китаю на сьогодні належить поставкам мінеральних продуктів (руди, шлаки, зола), жирам та олії тваринного або рослинного походження, а також машинних апаратів (реакторів, ядерних котлів) (у 2014р. суттєво зросли поставки зернових¹¹⁰, які «витіснили» поставки продукції машинобудування) (таблиця «Окремі складові експорту України»)¹¹¹. Тобто український експорт до Китаю дедалі більше набуває напівсировинний характер. Структура ж головних складових експорту України до Індії фактично залишилася без змін, помітно зросла лише частка поставок жирів та олії.

Окремі складові експорту України,
% загального експорту до відповідної країни

до Китаю				до Індій			
2013		2014		2013		2014	
Руди, шлаки і зола	64,9	Руди, шлаки і зола	60,1	Жири та олії тваринного або рослинного походження	54,1	Жири та олії тваринного або рослинного походження	75,2
Жири та олії тваринного або рослинного походження	16,0	Зернові культури	13,8	Чорні метали	10,7	Чорні метали	9,9
Реактори ядерні, котли, машини	7,4	Жири та олії тваринного або рослинного походження	13,6	Паливні матеріали	9,1	Паливні матеріали	5,0
Деревина і вироби з неї	3,1	Деревина і вироби з неї	3,7	Реактори ядерні, котли, машини	3,3	Реактори ядерні, котли, машини	4,3

Зважаючи на загальні обсяги експорту України до Китаю та Індії, а також його (експорту) структуру, можна стверджувати, що по вказаних товарних позиціях Україна може сподіватися на утримання зайнятих ніш, чого, однак, вкрай замало для загального зміцнення експортного потенціалу країни¹¹².

¹¹⁰ Є підстави стверджувати, що аграрна продукція й надалі домінуватиме в експорті України до Китаю. Так, частка України в поставках кукурудзи до Китаю досягла майже 90% за перші п'ять місяців 2015р. Стратегія на збільшення імпорту з країн ЦСЄ відповідає ідеології т.зв. «Нового Шовкового шляху», який спрямований на активізацію морських і залізничних перевезень між Європою та Азією. – Українські експортери завоювали китайський ринок кукурудзи, <http://news.finance.ua/ua/news/-/353955/>.

¹¹¹ Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі. – <http://ukrstat.gov.ua/>.

¹¹² Торгівля України послугами з обома країнами є вкрай замалою і жодним чином не впливає на загальні показники торгівлі.

Завданням для України стає **якнайшвидше входження в нові економічні ніші** – більш технологічні, які б повною мірою могли використовувати наявні інтелектуальні й виробничі досягнення вітчизняного бізнесу¹¹³.

Для України сьогодні важливо не лише розширювати географічну структуру українського експорту, але й мати якісну товарну структуру. Зокрема, для підтримки вітчизняного експорту традиційних товарних груп (метало- та агропродукція, товари машинобудівної та хімічної промисловості) необхідним є **створення дієвої державної політики інноваційного розвитку вітчизняної промисловості**. Сьогодні говорити про збільшення частки високотехнологічних товарів у загальному промисловому експорті та розширення географічної структури експорту таких товарів не видається можливим. Серед головних причин – відсутність інноваційної моделі розвитку та дефіцит фінансових ресурсів. У розвинених країнах бюджетні кошти є найважливішим фінансовим інструментом науково-технічної політики, у багатьох країнах держава бере на себе від 20% до 50% національних наукових витрат. В Україні ж основним джерелом фінансування інноваційної діяльності досі залишаються власні кошти підприємств.

Зважаючи, що інвестиційна взаємодія України з азійськими гігантами залишається вкрай слабкою, необхідним є як **безпосереднє включення України в азійські потоки капіталів**, насамперед інвестиційні, так і активізація зусиль на **включення країни у глобальні і трансконтинентальні проекти**, ініційовані і впроваджувані Китаєм та Індією.

Оскільки саме Китай сьогодні виступає в якості глобального лідера, для якого характерною є експансія інвестиційних капіталів, посилення економічної співпраці України з Китаєм надзвичайно актуалізується.

Додаток 1. Позиції Китаю та Індії у міжнародних рейтингових оцінках.

Хоча Китай та Індія останніми десятиліттями досягли значних позитивних економічних змін, у т.ч. завдяки специфічним моделям розвитку, які враховують національні особливості, проте поки їх економіки ще не стали в «повному обсязі» конкурентоспроможними. Для них (економік) залишаються проблемними певні управлінські, регуляторні, інституційні сфери, які потребують вдосконалення з метою підтримки стійкого довгострокового розвитку.

Це підтверджують індекси міжнародних рейтингових агентств, зокрема (найбільш економічно «зорієнтовані») *Сприяння бізнесу*, *Економічної свободи*, *Конкурентоспроможності*. Зазначимо, останні звіти, в яких визначалися позиції країн у вказаних індексах, опубліковані наприкінці 2014р. або на початку 2015р. і значною мірою охоплюють стан і тенденції інституційного та економічного середовища країн світу останніх 2-3 років, тобто, по суті, оцінюють нинішні успіхи і проблеми (а також їх вирішення). Зазначимо, хоча всі визнають суттєвий прогрес Китаю та Індії, проте рейтингові оцінки переважно залишаються невисокими, тобто країни потребують подальших трансформацій.

Так, загальне уявлення про якість регуляторного середовища можна скласти за **Індексом сприяння бізнесу**. За загальною оцінкою Китай (90 місце) лише наближається до групи країн і є привабливим для ведення бізнесу, простоти його (бізнесу) започаткування чи припинення. Індія ж (142 місце) належить до значно менш успішних країн світу. Втім, для обох країн проблемними є реєстрація підприємств і отримання дозволів на будівництво, сплата податків. Вкрай

¹¹³ Зокрема, див. статті А.Деревянко «О выходе на международные рынки» і М.Сунгуровського «Україна на ринках озброєнь», розміщені в цьому виданні.

слабким вважається в Індії забезпечення виконання контрактів. Водночас, в Індії значно краще захищені інвестори (у т.ч. внаслідок деполітизації бізнесу) і полегшено доступ до кредитів (таблиця «Позиції країн у рейтингу сприяння бізнесу»¹¹⁴).

Позиції країн у рейтингу сприяння бізнесу

		Загальне місце, у т.ч.	Реєстрація підприємства (започаткування бізнесу)	Отримання дозволів на будівництво	Реєстрація власності	Отримання кредитів
Китай	2011	79	151	181	38	65
	2015	90	128	179	37	71
Індія	2011	134	165	177	94	32
	2015	142	158	184	121	36
		Захист (мінотарних) інвесторів	Сплата податків	Міжнародна торгівля	Забезпечення виконання контрактів	Закриття бізнесу
Китай	2011	93	114	50	15	68
	2015	132	120	98	35	53
Індія	2011	44	164	100	182	134
	2015	7	156	126	186	137

Загалом аналізувалися у 2011р. – 183 країни (Україна в указаному рейтингу посіла 145 позицію), у 2015р. – 189 країн (Україна – 96). Складову «Захист інвесторів» у 2015р. було уточнено – «Захист мінотарних інвесторів».

Оцінки країн у рейтингу економічної свободи

		Загальне місце	Загальна оцінка, у т.ч.	«Правила гри»		Обмеженість уряду	
				Захист прав власності	Свобода від корупції	Урядові видатки	Фіскальна свобода
Китай	2011	135	52,0	20,0	36,0	87,0	70,3
	2015	139	52,7	20,0	40,0	81,5	69,7
Індія	2011	124	54,6	50,0	34,0	77,8	75,4
	2015	128	54,6	55,0	36,0	78,3	79,4
		Регуляторна ефективність			Відкритість ринків		
		Свобода бізнесу	Свобода ринків праці	Монетарна свобода	Свобода торгівлі	Інвестиційна свобода	Фінансова свобода
Китай	2011	49,8	54,9	75,3	71,6	25,0	30,0
	2015	52,1	63,0	74,2	71,8	25,0	30,0
Індія	2011	36,9	67,2	65,1	64,2	35,0	40,0
	2015	43,3	48,7	65,3	64,6	35,0	40,0

Загалом аналізувалися у 2011р. – 183 країни (Україна в указаному рейтингу посіла 164 позицію з загальною оцінкою 45,8), у 2015р. – 178 (Україна – 162, оцінка – 46,9).

За **Індексом економічної свободи** (в якому значною мірою враховуються показники якості інституційного середовища) Китай та Індія мають досить низькі позиції (обидві країни посідають місця, які вказують радше на проблеми, аніж досягнення (таблиця «Оцінки країн у рейтингу економічної свободи»¹¹⁵).

¹¹⁴ Джерело: Doing Business 2011, 2015. – <http://www.doingbusiness.org/>.

¹¹⁵ Джерело: Index of Economic Freedom 2011, 2015. – <http://www.heritage.org/index/>.

Інститути ефективного власника та інвестора, їх захищеність від корупції залишаються в обох країнах ще на досить низькому рівні.

За оцінками, наданими у **Глобальному індексі конкурентоспроможності 2010-2011**, Китай посідав високу 27 позицію з узагальненою оцінкою 4,8 серед 139 оцінених країн, Індія – 51 позицію з оцінкою 4,3¹¹⁶. Ситуація дещо змінилася в **Глобальному індексі конкурентоспроможності 2014-2015**. Так, в останньому рейтингу Китай посідав 28 позицію з узагальненою оцінкою 4,89 серед 144 оцінених країн, водночас Індія – лише 71 позицію з оцінкою 4,21 (тобто помітно погіршила свої показники). За компонентами країни мали місця та оцінки вказані в таблиці «Оцінки країн у Глобальному індексі конкурентоспроможності»¹¹⁷.

Оцінки країн у Глобальному індексі конкурентоспроможності

		Інституції		Інфраструктура		Макроекономічне середовище		Охорона здоров'я і початкова освіта	
		місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка
Китай	2011	49	4,4	50	4,4	4	6,7	37	6,2
	2015	47	4,22	46	4,66	10	6,41	46	6,08
Індія	2011	58	4,0	86	3,5	73	4,5	104	5,2
	2015	70	3,84	87	3,58	101	4,22	98	5,35
		Вища освіта і підвищення кваліфікації		Ефективність товарних ринків		Ефективність ринків праці		Розвиток фінансових ринків	
		місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка
Китай	2011	60	4,2	43	4,4	38	4,7	57	4,3
	2015	65	4,42	56	4,42	37	4,55	54	4,30
Індія	2011	85	3,9	71	4,1	92	4,2	17	4,9
	2015	93	3,86	95	4,13	112	3,81	51	4,34
		Технологічна готовність		Величина ринків		Сучасність ведення бізнесу		Інновації	
		місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка
Китай	2011	78	3,4	2	6,7	41	4,3	26	3,9
	2015	83	3,53	2	6,86	43	4,38	32	3,91
Індія	2011	86	3,3	4	6,1	44	4,3	39	3,6
	2015	121	2,75	3	6,26	57	4,18	49	3,53

Україна в рейтингу 2011р. посіла 89 позицію із загальною оцінкою 3,90, у 2015р. – 76 позиція, оцінка – 4,14.

¹¹⁶ Найвища оцінка – «7», найнижча – «1».

¹¹⁷ Джерело: The Global Competitiveness Report 2010–2011, 2014–2015. – <http://www3.weforum.org/>.

Висновки до розділів 1-3

Нинішній стан і динаміка світової економіки вказують на те, що попри відносно стійке зростання, кризові ризики не усунуті, а чинники нового гальмування обмежують відновлення прискореного розвитку.

Економічним глобальним лідером, як і загалом останніми десятиріччями, залишаються США, які практично повністю відновилися після кризи 2008-2009рр. Наступне стабільне зростання реального та фінансового секторів, підвищення процентної ставки і зміцнення американського долара відносно інших найвагоміших валют мають сприяти стабілізації світових фінансових потоків, зменшенню їх волатильності, а з тим – обмеженню глобальних ризиків.

Поряд з цим, дедалі вагомішу роль відіграють висхідні країни, окремі з яких досягли вражаючих результатів, і загалом спостерігається посилення впливу висхідних економік на динаміку глобальних економічних процесів. Проте висхідні країни залишаються значною мірою залежними від технологічних, інноваційних, фінансових ресурсів розвинутих країн.

Тому перед висхідними країнами постають складні завдання підтримки високого економічного зростання належним інституційним, структурним і фінансовим зміцненням. Насамперед, це стосується великих висхідних країн, які претендують на роль нових глобальних лідерів (Китай, Індія, Бразилія тощо). Водночас, саме найкрупніші та найуспішніші висхідні країни зможуть посприяти розвитку відносно малих країн, для яких «насичені» висококонкурентні ринки розвинутих країн можуть виявитись малодоступними.

Звичайно, для посилення конкурентоспроможності висхідні економіки потребують істотних внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Загалом, висхідні країни, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу (значного зниження частки інвестицій у структурі ВВП країни) в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів посткризового відновлення – вищих темпів економічного зростання (порівняно з рештою країн).

Найвірогідніше, нові посткризові моделі глобального економічного зростання матимуть інвестиційну природу, і характерним стане подальше стійке інвестиційне розширення для тих країн, які не бажають залишатися на узбіччі сучасних світогосподарських процесів.

До новітніх тенденцій у сучасних глобальних економічних процесах належать:

- висхідні країни дедалі активніше починають виступати в ролі інвесторів (а не лише реципієнтів ПІІ),
- інвестиційна експансія найкрупніших і найуспішніших висхідних країн продовжуватиметься на інші висхідні ринки.

Серед висхідних країн виокремлюється група країн з найбільшими економіками – Бразилія, Росія, Індія та Китай – які на початку 2000-х років країни утворили об'єднання, що отримало назву БРІК і, за оптимістичними очікуваннями, мало б стати ініціатором перерозподілу політичного та економічного впливу у світі. Хоча країнам-членам БРІК вдалося досягти певних і навіть значних успіхів в окремих сферах, проте об'єднання поки не змогло стати глобальним центром вироблення рішень ані в політичній, ані в економічній площині.

Хоча сьогодні визнається суттєвий потенціал групи БРІК, проте економічна динаміка в країнах групи виразно різниться, а інтереси всередині групи радше вказують на розбіжності та послаблення взаєморозуміння і спільних позицій.

Так, азійські країни зберігають високі темпи зростання і характеризуються розширенням ринків. Бразилія ж і Росія дедалі більше заглиблюються у кризові протиріччя, що негативно впливає на їх економічну динаміку та добробут, супроводжується відпливом капіталів, погіршує бізнес та інвестиційну привабливість країн. Китай, серед країн БРІК, займає найбільш високу технологічну нішу, решта ж країн радше виконують роль постачальників сировинних товарів і товарів з низькою доданою вартістю, хоча Індія домінує у сфері високотехнологічних послуг. У результаті, якщо значимість Китаю та Індії для світової економіки зростає, то Бразилія і Росія фактично загальмувались. Високою є вірогідність не короткострокового погіршення економічної динаміки – дві вказані економіки потребують значних структурних перетворень. А Росії ще й треба долати наслідки власної неадекватної агресивної політики.

Водночас, внутрішні суперечності можуть пригальмувати високу економічну динаміку країн БРІК. Так, всі країни мають значні проблеми у сферах охорони здоров'я, освіти, довкілля, що вимагає зосередженості на вирішенні термінових поточних проблем (обмежуючи стратегічні наміри). Хоча країни досягли помітного нарощування доходів, проте нерівність у розподілі доходів за останні два десятиліття поглибилась у Китаї, Індії та Росії.

Більше того, для країн є характерним висока неоднорідність економіки та суспільства, коли поряд з сучасними висококонкурентними підприємствами і навіть галузями співіснують «архаїчні» сфери діяльності та надмірно депресивні території, а також наявним є **значний неформальний (або тіньовий) сектор** з низькою продуктивністю праці, низькими доходами, відсутністю соціального захисту тощо.

Важливою особливістю країн БРІК є не лише їх експортна експансія, але й те, що країни акумулюють дедалі більшу частку **світового імпорту товарів**. Таке зростання було зумовлено збільшенням рівня внутрішніх інвестицій (у т.ч. за рахунок припливу ПІІ) і споживання в результаті зростання купівельної спроможності населення країн. Водночас, спостерігається **поступова переорієнтація капіталів з ринків розвинутих країн на висхідні ринки**, і країни БРІК відіграють у таких процесах виняткову роль.

Два останні десятиріччя були найсприятливішими для розвитку азійських країн, залучених у формування широких інтеграційних зв'язків і середовищ. Упродовж 1990-2000-х років активізувалась участь країн (перш за все Китаю та Індії) у регіональних виробничих і розподільчих мережах у Східній, Південній та Південно-Східній Азії, а також їх розширенні до глобальних масштабів.

Позитивна макроекономічна динаміка в Китаї та Індії зумовлена тим, що країнам вдалось утримати макроекономічну стійкість, насамперед, у частині помірного рівня інфляції (в посткризовий період переважно вимірювана однозначним показником), належним рівнем резервів, гнучкою виваженою валютною політикою, невисоким рівнем процентних ставок.

Водночас, Китай та Індія належать до групи країн світу з найбільшими обсягами припливу ПІІ, а сьогодні ці країни впроваджують активну політику інвестиційної експансії – якщо, ще у 1990-х роках країни були реципієнтами ПІІ, які надходили переважно з розвинутих країн, то останніми роками Китай та й Індія самі стають активними інвесторами.

Вагомою складовою успішного інвестиційного залучення в Китаї була державна політика участі в розбудові інфраструктури – вищий рівень інфраструктури означав прискорення економічного зростання, а також подальші вигоди для інвесторів. Останніми роками увага до інфраструктури посилюється також в Індії, у т.ч. як потреба підтримки розширення сфери послуг.

Висока економічна динаміка висхідних країн загалом, Китаю та Індії зокрема, не означає глобальну «панацею» чи ігнорування національних і глобальних ризиків. **Обережний підхід до перспектив країн є цілком виправданим**, якщо врахувати, що ані китайська, ані індійська економіки ще не пройшли ті кризові загострення, через які вже пройшли розвинуті країни. Для великих висхідних країн ще попереду вирішення проблем, пов'язаних з бюджетом, екологією, технологіями, вивозом капіталу, зайнятістю, заробітною платою тощо.

Стосовно ж **України** слід констатувати, що країна дедалі втрачає свою «помітність» у глобальній економіці, відстаючи від світової динаміки. Країна не лише **залишається неконкурентоспроможною**, а й слабко включеною до міжнародних мереж, що **обмежує перспективи відновлення**. Водночас, Україна має достатньо стійкі позиції у світовій економіці в окремих сферах, які можуть стати основою послідовного економічного прискорення – зокрема аграрного виробництва¹¹⁸ та військового озброєння.

Крім того, посилює погіршення економічних позицій України у світовому господарстві і російська агресія. Є підстави стверджувати, що принаймні найближчим десятиліттям економічні зв'язки між Україною і Росією помітно погіршуватимуться, а з тим відбуватиметься суттєве звуження експортних ринків для національних виробників¹¹⁹. Це зумовлено як відмовою України від співробітництва з країною-агресором, так і значним погіршенням перспектив економіки самої Росії.

Тому для України актуалізується питання пошуку нових конкурентних виробництв, нових ринків, нових ніш у світовій економіці. І найвагомішим завданням економічної політики України стає якнайшвидше входження в нові економічні, більш інвестиційно наповнені, більш технологічні ніші та конкурентні виробництва. Звичайно, необхідною умовою такого входження є стійкий приплив іноземних інвестицій, що потребує надійного забезпечення прав власності, сприятливого податкового поля, стійкого макроекономічного середовища – що й визначає пріоритетні напрями інституційних і структурних реформуваль.

Серед таких нових напрямів економічної політики виокремлюється «азійський вектор». Показники торгівлі України з азійськими гігантами – Китаєм та Індією – мають відносно стійкий характер, і є підстави стверджувати, що Україна в експорті до найкрупніших азійських країн досягла певного середньострокового «балансу». Поряд з цим, у торгівлі з Китаєм та Індією товарна структура експорту залишається незадовільною для України, оскільки характеризується вузькою номенклатурою, здебільшого сировинними товарами або товарами з низькою доданою вартістю. Однак, чинний потенціал українських виробництв, за умови інвестиційно-інноваційного зміцнення, дозволяє очікувати позитивних зсувів у експортній спроможності України, посилення присутності українських виробників на різних географічних і виробничих ринках¹²⁰.

Водночас, зважаючи, що інвестиційна взаємодія України з азійськими гігантами залишається вкрай слабкою, необхідним є як безпосереднє включення України в азійські потоки капіталів, так і активізація зусиль стосовно включення країни у глобальні і трансконтинентальні проекти, ініційовані і впроваджувані Китаєм та Індією. Завдяки цьому в Україні з'являється шанс стати одним з отримувачів ПІІ

¹¹⁸ Так, навіть у кризовий період вартість українських публічних агрохолдингів зросла на 11,1% – з \$2,1 млрд. наприкінці 2014р. до \$2,4 млрд. на кінець червня 2015р. – Українські агрохолдинги за півроку подорожчали на 11%, <http://news.finance.ua/ua/news/-/354159/>.

¹¹⁹ Див. також статтю О.Шниркова «Чинники диверсифікації експорту України за умов економічної дезінтеграції з РФ», розміщену в цьому виданні.

¹²⁰ Зокрема, див. статті Я.Жаліла та І.Уса «Зовнішня торгівля – пошук географічних альтернатив», М.Зименка та О.Устенка «Пошук перспективних ринків для українських експортерів», М.Сунгуровського «Україна на ринках озброєнь», розміщені в цьому виданні.

з великих висхідних країн, що, своєю чергою, може полегшити включення українських виробництв до сфери інтересів компаній-інвесторів розвинутих країн.

Нинішня зовнішньоторговельна структура та особливості нинішнього стану і динаміки великих висхідних країн вказують на те, що вже найближчим часом за визначення експортної зорієнтованості та покращенні конкурентоспроможності, азійський напрям експорту (насамперед, до Індії та Китаю) та економічної інтеграції зможе стати альтернативою російським ринкам, а з тим – посилить конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

Звичайно, Україна не повинна замикатись у вузькому колі партнерських країн, відмовляючись від зорієнтованості на російську економіку на користь інших висхідних ринків. Навпаки, чим швидше Україна розширить географічну та товарну структуру власного експорту, чим активніше залучатиметься до інвестиційних потоків, тим ставатиме успішнішою, тим вагомішою буде її роль у світових інтеграційних процесах.

Уже сьогодні є ряд сфер і галузей, де Україна має достатньо стійкі позиції у світовій економіці, і які можуть стати основою послідовного економічного прискорення, в т.ч. за рахунок «підтягування» до своїх потреб і можливостей інші виробничі та розподільчі сфери¹²¹. Зокрема, це сфери аграрного виробництва та військового озброєння, які можуть дещо замістити стрімку втрату українських металургії та машинобудування, необхідною умовою для чого є інвестиційне розширення та сприяння.

Загалом, вказане інтеграційне розширення підвищить можливості країни скористатися новою конфігурацією світогосподарських зв'язків, яка формується у світовій економіці, вигодами транскордонного співробітництва, можливостями зміцнення конкурентоспроможності та інституційного будівництва. Це дозволить Україні, не зважаючи на російську агресію, вийти на новий рівень економічного зростання і розвитку.

¹²¹ Докладніше див. авторські статті стосовно різноманітних аспектів зовнішньоекономічного розвитку України, розміщені в цьому виданні.

4. Сфери включення України до трансконтинентальних проектів

Як зазначалося, місце країни в сучасному глобалізованому світі дедалі більше визначатиметься включеністю до інтеграційних процесів. Висока економічна динаміка Китаю останніх десятиріч вимагає постійного вдосконалення комунікаційної інфраструктури, а **розширення інтеграційних можливостей розглядається як продовження зовнішньоекономічної політики Китаю**. Звичайно, китайськими глобальними проектами не вичерпуються інтеграційні можливості для висхідних країн світу. Між тим, Україна має шанси долучитись до одного з трансконтинентальних проектів, що зможе сприяти стійкому довгостроковому розвитку¹²².

Новий трансконтинентальний інтеграційний проект. Поглиблюючи торгівельні зв'язки з країнами Європи, Китай очікує отримати вагомі потенційні вигоди, оскільки ЄС є одним з його найбільших торговельних партнерів. Із загальносвітового експорту Китаю, обсягом \$2,21 трлн., експорт до ЄС – перевищує \$370 млрд. А весь імпорт Китаю складає \$1,95 трлн., при цьому імпорт з ЄС сягає майже \$200 млрд. Тому вдосконаленню шляхів доставки товарів за маршрутом Китай-ЄС-Китай надається особлива увага.

До останнього часу лівова частка китайських експортних товарів на ринки ЄС транспортувалися морським шляхом. При цьому товари, які вироблялися у західних регіонах КНР, спершу залізницею доставляли на східне узбережжя, а вже потім морськими шляхами до країн світу, в т.ч. Європи. Загалом морські перевезення є відносно дешевшими і звільняють від необхідності проходження митних процедур на кордонах країн, територією яких відбувається транзит. Для держав-членів ЄС морські доставки потребують митного контролю лише в країні ЄС, яка має вихід до морських шляхів¹²³.

Між тим, глобальні виклики сучасності актуалізують пошук альтернативних шляхів доставки товарів, у т.ч. з врахуванням нових геополітичних і геостратегічних трансформацій. Так, загострення конкуренції висуває потреби у швидкому транспортуванні великих обсягів сировини та виробів. А **посилення політичної та військової напруженості** в окремих регіонах спонукає до **формування нових трансконтинентальних проектів**, можливо дорожчих порівняно з «традиційними», проте таких, де **ризики видаються меншими**.

З урахуванням вказаних тенденцій, Китай виступив з ініціативою **створення Економічного поясу Шовкового шляху**¹²⁴, складовою якого стане **Новий шовковий шлях** (НШШ). Ядром НШШ стане наземний **трансконтинентальний транспортний коридор** для взаємного переміщення

¹²² У цьому розділі використані робочі матеріали, підготовлені Дариною Соколовою і Максимом Шульгою.

¹²³ Оскільки переважна більшість товарів, що транспортуються між Китаєм і Європою не мають короткого терміну придатності (обладнання, електроніка, одяг та інші товари кінцевого призначення), власників товару загалом влаштовують морські перевезення, оскільки транспортування наземним транспортом є істотно дорожчим, а необхідність проходження митних і прикордонних процедур суттєво зменшує привабливість сухопутного маршруту.

¹²⁴ Прекрасные перспективы и практические действия по совместному созданию Экономического пояса Шелкового пути и морского шелкового пути XXI века. – Сайт Міністерства закордонних прав Китаю, <http://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/t1254925.shtml>. Див. також статтю С.Кошового «Нова гео економічна конфігурація Євразійського простору: «Один пояс, один шлях»», розміщену в цьому виданні.

китайських та європейських товарів, що певним чином створить альтернативу морським перевезенням¹²⁵.

Проте ідея і стратегія Економічного поясу Шовкового шляху є значно ширшою. Стратегія полягає не лише в розширенні виходу на зовнішні ринки. Не менш важливою для Китаю є спрямованість на вирішення внутрішньокитайських питань¹²⁶:

- необхідність збереження стабільності та безпеки на своїх західних кордонах;
- розширення економічної присутності та інтеграційних можливостей в регіоні Центральної Азії;
- забезпечення експортного потенціалу для європейських ринків;
- гарантування безпеки постачання енергоносіїв;
- формування належного рівня внутрішніх транспортних комунікацій;
- розвиток західної частини Китаю і покращання рівня життя її жителів до середньокитайського рівня.

Зазначимо, в контексті НШШ виокремлюється три головні гілки транспортування товарів з Китаю до ЄС (і у зворотному напрямку). Перша, на сьогодні економічно найвигідніша – через Казахстан, Росію, Білорусь. Друга – через Казахстан, країни Центральної Азії та Закавказзя, країни Південної та Східної Європи (включно з Україною). Хоча цей варіант є витратним, проте він проходить через динамічні висхідні країни, залучення яких призведе до суттєвого зростання вигод. Третя – через Казахстан і далі географічно та політично складні території Афганістану, Ірану, Туреччини.

Як вказувалось, Китай має високий рівень інвестицій у структурі ВВП і значні заощадження¹²⁷. У таких умовах найкращий спосіб розвитку (безінфляційний, спрямований на покращення інфраструктури та рівня життя) – інвестування у «бідні» периферії або розширення транспортних можливостей для виходу на зовнішні ринки, що повністю узгоджується з ідеями НШШ. Китай вже створив фонд для реалізації інфраструктурного проекту в рамках НШШ обсягом понад \$40 млрд.

Зауважимо, НШШ вже має свою передісторію – з початку сторіччя функціонує Шанхайська Організація Співробітництва (ШОС), до складу якої належали Китай, Росія і кілька країн Центральної Азії.

ШОС для Китаю виконував (і певним чином продовжує виконувати) роль інструменту розширення своїх економічних позицій у середньоазійському регіоні. І дійсно, ШОС надав можливість Китаю посилити присутність у Центральній Азії поряд з Росією, що донедавна була єдиною країною, на яку орієнтувався регіон. Сьогодні Росія ще зберігає свій політичний вплив, проте економічно країни Центральної Азії дедалі активніше залучаються до сфери економічних інтересів Китаю¹²⁸. При цьому, суперечності між Росією і Китаєм у регіоні мають тенденції до посилення (врізка «*Ризики енергетичних поставок Росії до Китаю*»).

¹²⁵ Для дійсно альтернативного привабливого наземного маршруту між Китаєм та Європою потрібні уніфікації митних процедур, створення єдиної технічної і транспортної інфраструктури.

¹²⁶ Див., зокрема: Кошовий С. Економічний пояс Великого шовкового шляху: транспортний вимір. – http://www.sinologist.com.ua/ukr/Chinese_Studies/2014/Koshoviy.pdf.

¹²⁷ Обсяг заощаджень китайських споживачів сягає \$21 трлн. Безсумнівно певна частина такого капіталу повинна бути інвестована за кордоном, що, своєю чергою, може суттєво вплинути на структуру світових ринків. – Китай может изменить структуру мирового рынка капитала. – <http://ubr.ua/ukraine-and-world/world/kitai-mojet-izmenit-strukturu-mirovogo-rynka-kapitala-eksperty-346358>.

¹²⁸ Кошовий С. «Новий шовковий шлях»: стратегія КНР у Казахстані. – <http://www.sinologist.com.ua/ukr/conf/2013/%D0%9A%D0%BE%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9.pdf>.

РИЗИКИ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПОСТАВОК РОСІЇ ДО КИТАЮ

Хоча сьогодні відносини між Росією і Китаєм є достатньо позитивними, однак Китай з дедалі більшою пересторогою ставиться до підвищення власної енергетичної залежності від Росії, а з тим – активізує зусилля на пошуку альтернативних джерел поставок. Оскільки держави Центральної Азії є багатими на енергоресурси, Китай збільшує імпорт з цих країн, зокрема Казахстану й Туркменістану.

Обережніше ставлення Китаю до Росії викликане тим, що:

- *по-перше*, Китай значною мірою обмежений в розробці спільних програми в енергетичному секторі Росії, що в довгостроковій перспективі не дозволяє мати надійний доступ до ресурсів і впливати на ціну російських енергоносіїв;
- *по-друге*, Росія на прикладі України продемонструвала свою готовність використовувати енергетичну залежність інших країн як важіль для здійснення політичного тиску.

Тому, крім іншого, очікується, що проект НШШ надасть Китаю можливість диверсифікувати імпорт енергетики за рахунок країн Центральної Азії (за можливих політичних і воєнних напруженостях на Близькому Сході та Росії)¹²⁹.

І сьогодні не викликає сумніву стратегічний інтерес Китаю до центральноазійських країн. Нагадаємо, у вересні 2013р. Голова КНР Сі Цзіньпін під час візиту до Казахстану оприлюднив нову ініціативу Китаю стосовно створення «Економічного поясу Великого Шовкового шляху», змістом якого було визначено формування економічної платформи від Східнокитайського портового міста Ляньюньган (провінції Цзянсу) через країни Центральної Азії до європейських ринків¹³⁰.

Стосовно ж «Нового Шовкового шляху», то трансконтинентальний коридор проходить через Урумчі, адміністративний центр Сіньцзян-Уйгурського автономного району (СУАР) Китаю, і населений пункт Коргас, розташований в Алматинській області Казахстану на кордоні з КНР. Зауважимо, сьогодні САУР є одним з найменш розвинених районів Китаю. І завданням влади Китаю є перенесення частини виробничих потужностей із східних і центральних у західні регіони Китаю (де виробнича собівартість є значно нижчою) з метою прискорення економічного розвитку і зменшення регіональних диспропорцій західної і східної частин Китаю.

Зрозуміло, реалізація такого проекту стане можливою лише із залученням якомога ширшого кола зацікавлених країн-партнерів, найголовнішим з яких є Казахстан. Станом на кінець 2013р., накопичені інвестиції Китаю в економіку Казахстану сягали \$23 млрд., а на початку 2015р. був підписаний пакет інвестиційних угод обсягом \$14 млрд.¹³¹ Загалом, Казахстан отримує понад 70% загального обсягу ПІІ у регіон Центральної Азії.

Утім, на інвестиційне сприяння можуть розраховувати й інші центрально-азійські країни. Так, наприкінці вересня 2013р. Голова КНР Сі Цзіньпін під час візитів до країн регіону підписав угоди загальним обсягом понад \$60 млрд.:

- в Узбекистані підписані 31 угода і контракти (насамперед, стосовно видобутку корисних копалин), обсяги інвестицій в яких складали \$15,5 млрд.;

¹²⁹ Brugier C. China's way: the new Silk Road. –

http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_14_New_Silk_Road.pdf.

¹³⁰ Кошовий С. Економічний пояс Великого шовкового шляху: транспортний вимір. – http://www.sinologist.com.ua/ukr/Chinese_Studies/2014/Koshoviy.pdf.

¹³¹ Кудя пойдут \$14 млрд. китайских инвестиций в Казахстан. – http://forbes.kz/finances/investment/zolotoy_dojd_iz_podnebesnoy.

- у Туркменістані було підписано вісім угод загальною вартістю \$7,6 млрд. (переважно у сфері видобутку природного газу);
- у Киргизстані – вісім угод вартістю \$5 млрд., у т.ч. будівництво нового газопроводу.

І сьогодні залучення країн Центральної Азії в інвестиційні проекти Китаю загалом і НШШ зокрема відбувається прискореними темпами. Більше того, про участь у НШШ заявили країни Закавказзя – Азербайджан і Грузія. Так, від початку 2015р. Грузія активізувала свій інтерес до включення до проекту НШШ, очікуючи від участі сприяння двосторонній торгівлі та залученню іноземних (у т.ч. китайських¹³²) інвестицій в Грузію. Більше того, саме в Тбілісі в жовтні 2015р. пройде Форум НШШ¹³³.

Обидві країни увійшли до складу Азіатського банку інфраструктурних інвестицій (АБІІ)¹³⁴. Оскільки Азербайджан та Грузія стануть акціонерами банку (кожна з країн має менше 1% в загальному капіталі банку, що визначається на основі ВВП країн-учасників), це зміцнить їх позиції у виробленні політики в регіоні Закавказзя і Центральної Азії, у т.ч. проекті НШШ.

Підкреслимо, «наближення» Китаю до Європи відбувається не лише за рахунок НШШ. Китай шукає нові оптимальні шляхи доставки товарів до Європи і робить значні інвестиції в інфраструктуру держав, які мають значний потенціал для розвитку або через які може відбуватися транзит¹³⁵. Вже сьогодні Китай активізує впровадження масштабних інфраструктурних проектів у ЦСЄ¹³⁶, що дозволить **забезпечити надійність транспортних перевезень**.

Серед значних інвестицій Китаю в інфраструктуру Східної Європи слід відзначити¹³⁷:

- введення в експлуатацію у Сербії автомобільного мосту на кільцевій дорозі навколо Белграда¹³⁸, вартість якого становить близько \$230 млн.;
- модернізація залізничної гілки Будапешт-Белград, вартістю близько €1,5 млрд.;
- будівництво 110 кілометрового шосе в Чорногорії, вартістю €690 млн.;

¹³² Результати активізації спільних китайсько-грузинських зусиль не забарилися. 11 березня 2015р. відбулося підписання угоди між найбільшою китайською державною енергетичною компанією *Power China* і грузинською компанією *Anaklia Industrial Eco Park and Port Ltd*. Відповідно до угоди, китайська компанія протягом шести місяців розпочне будівництво найбільшого на чорноморському узбережжі порту в селищі Анаклія (неподалік міста Зугдіді). Потужність порту складе 100 млн. т вантажів на рік. Китайські інвестиції в будівництво складуть \$5 млрд. – <http://liil.pp.ua/?p=1197>.

¹³³ Tbilisi will host the Silk Road Forum. – http://gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=412&info_id=47801.

¹³⁴ Сьогодні акціонерами банку є 57 країн, серед найбільших – Китай, Індія, Росія, Німеччина, інші європейські країни. Статутний капітал АБІІ складає \$100 млрд. Китаю належить найбільший портфель, що дозволяє йому накладати вето на рішення установи. Міжнародні експерти зазначають, що АБІІ зможе стати конкурентом МВФ, Світового банку і ЄБРР. – http://dt.ua/ECONOMICS/v-kitayi-oficyno-stvorili-konkurenta-svitovogo-banku-i-mvf-177325_.html. Докладніше див. статтю С.Кошового «Нова геоекономічна конфігурація Євразійського простору: «Один пояс, один шлях»», розміщену в цьому виданні.

¹³⁵ China's New Grand Strategy for Europe. – <http://www.tnc-online.net/pic/20150207120233561.pdf>.

¹³⁶ Export strengths and competitiveness of China and CESEE in the EU-15 Market. – <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1559.pdf>.

¹³⁷ Eastern Europe as Beijing's gateway. – <http://www.dw.com/en/eastern-europe-as-beijings-gateway/a-18133170>.

¹³⁸ China planning eastern Europe transport hub. – <http://www.dw.com/en/china-planning-eastern-europe-transport-hub/a-18135199>.

- розширення автомобільних доріг у західних регіонах Македонії, вартістю €375 млн.

Таким чином, Китай робить безпосередній вклад у формування європейських транспортних коридорів, які, звичайно, використовуються і використовуватимуться не лише задля покращення транспортного сполучення в Європі. Не менш важливим їх призначенням є забезпечення надійної транспортної системи на всьому євразійському континенті, в т.ч. у контексті реалізації проекту НШШ.

Так, важливе місце у транспортуванні вантажів по маршруту Азія-Європа належить міжнародній організації¹³⁹ *TRACECA*¹⁴⁰, членами якої є 13 країн, включно з Україною. У рамках *TRACECA* відпрацьовується декілька транспортних коридорів, які враховують як географічні особливості країн-учасників, так і політико-економічні можливості інтеграційного зміцнення.

Сьогодні у стратегії *TRACECA* основний акцент робиться на створенні стійкого інфраструктурного ланцюга перевезень із подальшим інтегруванням до системи транс'європейських транспортних мереж *TEN-T* (докладніше див. наступний підрозділ). Звичайно, зважаючи на геостратегічні тенденції, **головним об'єктом для *TRACECA* є транспортний ланцюг, що починається в Китаї і проходить через країни Центральної Азії і Закавказзя.** Зрозуміло, в такому ланцюгу **Україна може зайняти одну з ключових ланок.**

Слід, на жаль, визнати, що подальші перспективи для України є достатньо обмеженими, особливо, зважаючи на часовий простір – необхідності впровадження швидких стабілізаційних перетворень з одночасним формування базису стійкого довгострокового розвитку. Між тим, виокремлюються три напрями впровадження заходів економічної політики, які можуть зміцнити потенціал країни, сприяти входженню України до світового інтеграційного простору, посилити позиції країни на висхідних ринках. Усі три напрями пов'язані з реалізацією трансконтинентального проекту НШШ:

- використання транспортного потенціалу України та наближення його до транспортної спроможності країн Центральної та Східної Європи;
- входження України до структурних, виробничих та обслуговуючих мереж інших країн, які відіграють важливу роль у НШШ, насамперед, Казахстану;
- безпосереднє наближення України до китайської економіки шляхом розширення торгівлі та взаємних інвестицій, насамперед, з врахуванням перспектив зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, повноцінне впровадження якої очікується на початку 2016р.

Включення України у транспортну систему Центральної та Східної Європи. Виняткова роль у будь-якому трансконтинентальному проєкті належить транспортній системі. Розвинуті країни Європи завжди мали досить розгалужену транспортну мережу, яка мінімізувала б транзакційні витрати та сама ставала джерелом вигод для економіки і суспільства.

Вступ країн Центральної та Східної Європи (ЦСЕ) до ЄС прискорив інтеграцію транспортних систем таких країн до транспортної системи ЄС. Між тим, проблемні питання не зняті, і в транспортній структурі ЄС все ще зберігається нерівномірність, пов'язана з тим, що транспортна інфраструктура країн ЦСЕ потребує значного покращення, особливо у східному напрямку.

¹³⁹ Організація TRACECA офіційно має статус міждержавної комісії.

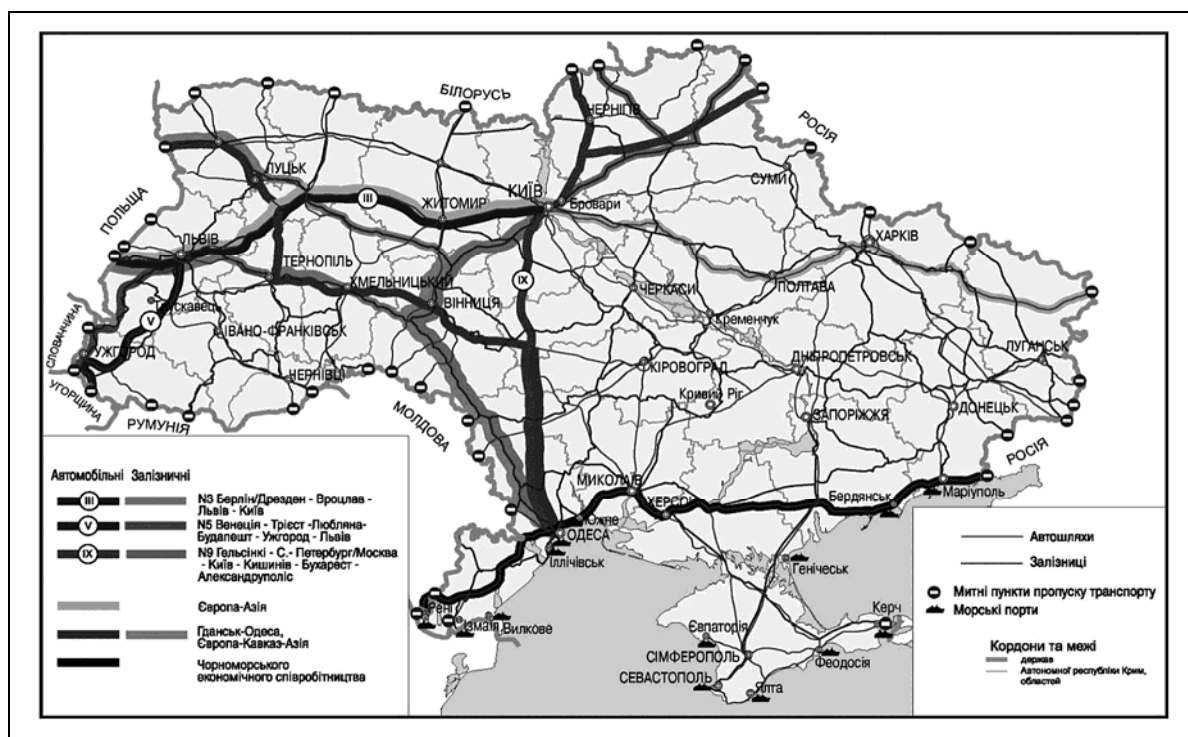
¹⁴⁰ TRACECA: **T**ransport **C**orridor **E**urope-**C**entral **A**sia. – <http://www.traceca-org.org>.

За рівнем логістичного забезпечення країни-«старі» члени ЄС помітно випереджають «нових» членів¹⁴¹. Так, Німеччина має найвищий рейтинг – 1-е місце у світовій класифікації, Нідерланди – 2, Швеція – 6, Франція – 13, Австрія – 22. Натомість, Польща – 31, Чехія – 32, Угорщина – 33, Словаччина – 43.

У контексті нової транспортної політики, ЄС планує до 2030р. здійснити модернізацію транспортної системи у всіх країнах-членах. Зокрема, на теренах ЦСЄ буде запроваджено дев'ять основних транспортних коридорів (*TEN-T*)¹⁴². Із цих дев'яти коридорів два проходять безпосередньо територією України (рис. «Міжнародні транспортні коридори України»)¹⁴³:

- т.зв. коридор 3, який починається з Дрездена, і через Катовіце виходить до Львова і Києва. У Львові коридор 3 зливається з коридором 5, який починається в містах Адріатики, проходить через Будапешт і Братиславу, а в Україну входить в Ужгороді;
- т.зв. коридор 9, який тягнеться з країн Балтійського моря, через Мінськ до Києва та Одеси, і далі через Кишинів продовжується до грецького узбережжя Середземного моря.

Міжнародні транспортні коридори України

На жаль, слід визнати, що сьогодні транспортна система Україна зовсім не відповідає європейським вимогам і суттєво програє країнам ЦСЄ у розвитку транспортної інфраструктури, обсягам і якості транспортних перевезень. Насамперед, йдеться про транзитні перевезення територією країн ЦСЄ. Тому в цьому підрозділі увага зосереджена саме на готовності та спроможності України бути вписаною в структурні і транзитні потреби країн ЦСЄ, а з тим – Європи загалом.

Насамперед, слід зазначити, що транспортні перевезення у країнах ЦСЄ мають низку спільних рис, які чітко проявилися в посткризовий період:

- відносна сталість кількості вантажів, перевезених залізницею;

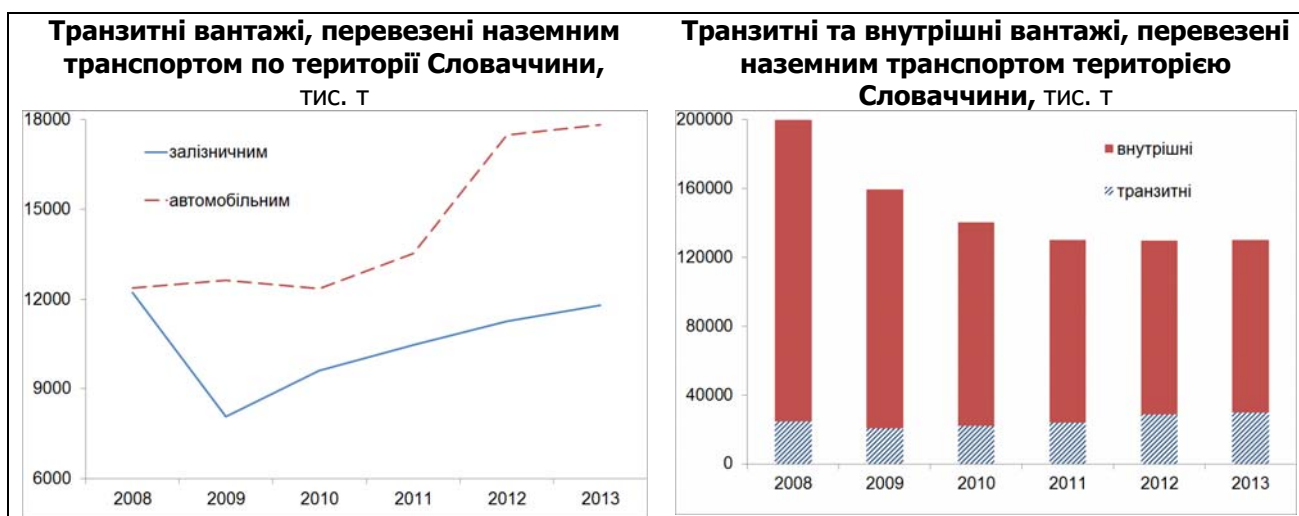
¹⁴¹ Logistics Performance Index (LPI). – <http://lpi.worldbank.org/>.

¹⁴² European Union. The EU explained: Transport. – http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/en/transport_en.pdf.

¹⁴³ Звичайно, ці коридори є базовими і доповнюються іншими маршрутами.

- значне зростання кількості транзитних вантажів, перевезених автомобільним вантажним транспортом;
- зростання співвідношення транзитних перевезень товарів наземним транспортом¹⁴⁴ до внутрішніх національних перевезень¹⁴⁵.

У **Словаччині**¹⁴⁶, якщо напередодні глобальної кризи обсяги транзитних перевезень залізничним та автомобільним транспортом суттєво не різнились, то останніми роками обсяги автомобільного транзиту приблизно в півтора рази перевищили обсяги транзиту залізничним транспортом. Водночас, частка транзитних перевезень у загальній кількості перевезень зросла з 12% до 23%, тобто значимість транзиту для економіки країни помітно підвищується (діаграми «Транзитні вантажі, перевезені наземним транспортом по території Словаччини», «Транзитні та внутрішні вантажі... Словаччини»).

В **Угорщині**¹⁴⁷ стрімке зростання транзитних перевезень відбувалось у 2004-2007рр. (що, вірогідно, було зумовлено вступом країни до ЄС), а в посткризовий період транзит залізничним і автомобільним транспортом мав подібну динаміку. Останніми роками за послідовного зростання транзитних перевезень, внутрішні перевезення мають тенденцію до скорочення, що підвищує значимість транзиту для економіки країни (частка транзитних перевезень у загальній кількості перевезень зросла з 22% до 34%) (діаграми «Транзитні вантажі, перевезені наземним транспортом територією Угорщини», «Транзитні та внутрішні вантажі... Угорщини»).

Дещо іншою є ситуація в **Польщі**¹⁴⁸ та **Чехії**¹⁴⁹. Хоча, так само, залізничні перевезення мають відносно сталі обсяги, а автомобільні помітно зростають, проте співвідношення об'ємів транзитних перевезень до національних є суттєво меншим, порівняно з сусідніми країнами ЦСЄ (у Чехії – 5-7%, Польщі – 4-5%), що, вірогідно, пов'язано з вищою зорієнтованістю економік на внутрішній попит.

¹⁴⁴ У поданому аналізі представлені показники транзиту автомобільним та залізничним транспортом, які забезпечують найбільш масове транспортування вантажів у всіх країнах.

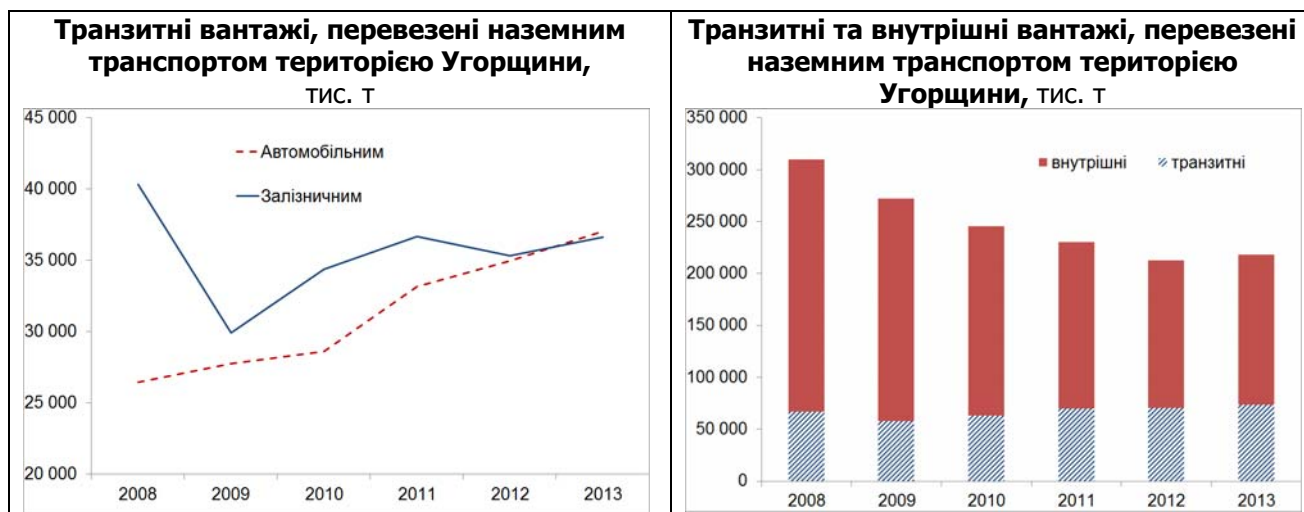
¹⁴⁵ Йдеться про суто внутрішні перевезення залізничним та автомобільним транспортом (без перетину кордону). Окремо експорт та імпорт не враховуються.

¹⁴⁶ Statistical office of the Slovak Republic: Yearbook of transport, posts and telecommunication (випуски пізніх років). – <http://slovak.statistics.sk/wps/portal/>.

¹⁴⁷ Hungarian Central Statistical Office: Tables (STADAT). – <https://www.ksh.hu/engstadat>.

¹⁴⁸ Central statistical office of Poland: Poland in figures. – <http://stat.gov.pl/en/topics/other-studies/other-aggregated-studies/poland-in-figures-2015,9,6.html>.

¹⁴⁹ Czech statistical office: Transport, posts and telecommunication. – <https://www.czso.cz/csu/czso/statistics>.

Суттєві відмінності в транзитних перевезеннях (порівняно з країнами ЦСЄ) спостерігаються для Білорусі та України. Особливістю **Білорусі**¹⁵⁰, як транзитної країни є те, що загальні обсяги останніми роками практично не змінились, а частка транзиту автомобільних вантажних перевезень є надзвичайно низькою (порівняно з залізничними). Водночас, внутрішні перевезення помітно домінують над транзитними, і значимість транзиту для економіки країни не є значною (частка транзитних перевезень у загальній кількості перевезень є досить сталою на рівні 17-19%) (діаграми «Транзитні вантажі, перевезені наземним транспортом територією Білорусі», «Транзитні та внутрішні вантажі... Білорусі»).

Транзитні ж перевезення в **Україні** характеризуються наступними **особливостями**, які помітно відрізняються від центральноєвропейських.

(1). Суттєве падіння (у понад 2 рази) обсягів транзиту вантажів у посткризовий період. Причому, якщо в країнах ЦСЄ останніми роками обсяги транзиту поступово зростають, то в Україні (як і в Білорусі) відновлювальні процеси гальмуються. Вочевидь, російська агресія надалі погіршуватиме транзитні можливості України.

(2). Якщо в країнах ЦСЄ основні транзитні перевезення виконуються автомобільним транспортом, то в Україні близько 85% транзиту реалізується

¹⁵⁰ Национальный статистический комитет Республики. – <http://www.belstat.gov.by/>.

залізничним транспортом (діаграма «*Транзитні вантажі, перевезені наземним транспортом територією України*»)¹⁵¹. З одного боку, це зумовлено вкрай незадовільним станом автодоріг України, з іншого – значними обсягами великотоннажних внутрішніх перевезень залізницею руд, вугілля металів тощо.

(3). Більше того, в Україні співвідношення транзитних наземних вантажних перевезень до внутрішніх є найнижчим серед країн ЦСЄ і Білорусі (діаграма «*Транзитні та внутрішні вантажі... України*»). Водночас, вказане співвідношення в країнах ЦСЄ у посткризовий період зростає, в Україні ж за вкрай низького показника (близько 3%) має тенденцію до зниження.

(4). Зважаючи на велику територію, Україна має нижчу, порівняно з іншими розглянутими країнами, «наповненість» (обсяг перевезень на одиницю площі країни) транзитних наземних перевезень (таблиця «*«Наповненість» транзитних перевезень...»*).

«Наповненість» транзитних перевезень наземним транспортом,
т/км², 2011-2013рр. (ср.)

Польща	Угорщина	Словаччина	Чехія	Білорусь	Україна
200-230	750-800	500-600	315-330	230-250	75-90

(5). В Україні вагомість залізничного транспорту для перевезень – незаперечна, проте існує ряд особливостей, які обмежують потенційні вигоди. Суттєвою проблемою в транспортуванні вантажів є **відмінність у ширині колії** в країнах ЦСЄ та пострадянських країнах, у т.ч. в Україні. Що вимагає перевантаження або зміни платформи під час транспортування вантажів через західний кордон України.

Іншою проблемною сферою для міжнародного залізничного транзиту в Україні залишається вкрай низький **рівень контейнерних перевезень** Укрзалізницею. В той час, як країни Європи майже повністю адаптують свою залізничну інфраструктуру лише під контейнерні перевезення (що дозволяє значно скоротити час перевезення, позбавитись необхідності перевантаження вантажів з одного транспорту в інший, зменшити витрати на транспортування), стан контейнерних перевезень в Україні є вкрай незадовільним.

Як наслідок, одним із найголовніших завдань для збільшення товарообороту для України є покращення транспортної інфраструктури, яка перебуває у вкрай нерозвиненому стані, а також є слабо взаємопов'язаною з інфраструктурними

¹⁵¹ Державна служба статистики: Україна в цифрах (випуски різних років). – К.: Держстат.

мережами країн ЦСЄ. У результаті кількість та обсяги перевезень не зростають, на відміну від сусідніх держав¹⁵². Ситуація погіршується тим, що в Україні поки відсутні значні інвестиції в розвиток транспортної інфраструктури.

У таких умовах залишається низькою спроможність України у використанні географічних переваг для транспортування вантажів із власних морських портів, насамперед Одеського регіону, до держав Північної, Центральної та Східної Європи¹⁵³.

Напрями пошуку інтеграційних партнерів. Як зазначалося, серед найактуальніших завдань для України в середньо- та довгостроковій перспективі виокремлюється формування нових економічних інтеграційних зв'язків. Розрив економічних відносин з Росією (який і надалі поглиблюватиметься) привносить високі ризики погіршення торговельних та економічних відносин з іншими членами Митного союзу – Білоруссю і Казахстаном.

Втрата російських ринків для України є руйнівною не сама по собі. Набагато більше коротко- та середньострокових ускладнень для українських підприємств виникає внаслідок жорстких прив'язок до російських виробників і ринків, які «закріплювались» упродовж десятиріч, а також (в багатьох випадках) небажанням вітчизняного бізнесу зламати застарілі «схеми». Тобто, сьогодні Україна потребує нових стратегічних партнерів, нових інвестиційних проектів, нового рівня інтеграції.

Особлива увагу має надаватись запобіганню розриву українсько-казахських економічних зв'язків, внаслідок агресивної політики Росії (оскільки практично всі торговельні та економічні маршрути між Україною та Казахстаном проходять через Росію, яка блокувала і продовжує блокувати рух українських товарів, як з України до Казахстану, так і в зворотному напрямі). У результаті – суттєве скорочення товарообороту між двома країнами. Так, якщо у 2013р. експорт України до Казахстану перевищував \$2,1 млрд. (найбільший обсяг експорту в країни СНД, окрім Росії), а імпорту – \$0,7 млрд., то у 2014р. обсяг торгівлі між двома країнами зменшився майже вдвічі: експорт впав нижче \$1,1 млрд., імпорт – до \$0,4 млрд.¹⁵⁴ Зрозуміло, що продовження російської агресії лише погіршуватиме такі показники. Більше того, поза сумнівом, Росія намагатиметься посилювати залежність Казахстану, насамперед в економічній та інфраструктурній сферах (врізка «*Інфраструктурна прив'язка Казахстану*»).

Для України погіршення українсько-казахської відносин є вкрай небажаним. Навпаки, необхідним є зміцнення торговельних та інвестиційних зв'язків між двома країнами. Зауважимо дві обставини. *По-перше*, Казахстан є

¹⁵² Стосовно транзиту китайських товарів територією України, слід вказати на їх низькі обсяги. Так, зокрема, протягом 2012р. вантажними автомобілями було перевезено 96 800 т транзитних вантажів з Китаю. Це складає близько 3 625 стандартних 40 футових контейнерів, тобто за добу територією України пройшло лише 10 вантажних автомобілів транзитом із Китаю.

¹⁵³ На території України розташовано 18 морських портів (п'ять з яких на тимчасово окупованій території). Майже всі порти мають залізничне сполучення. Найбільшим портом в Україні є Одеський порт, який є вузловим пунктом дев'ятого транс'європейського коридору.

Нагадаємо, Китай потребує «швидкого маршруту» для товарообороту з Європою, в т.ч. морськими шляхами. Зокрема, грецький порт Пірей вже визначений найкращим претендентом на роль «воріт до Європи», і частина порту вже знаходиться у концесії на 35 років у Китайського контейнерного оператора *Cosco*. В контексті Нового шовкового шляху, Одеса, звичайно, може стати серйозним конкурентом у боротьбі за «ворота до Європи».

¹⁵⁴ Джерело: Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. – <http://ukrstat.gov.ua/>.

високодинамічною країною Центральної Азії (деякі експерти відносять його навіть до нових азійських «тигрів»), а отже сукупний попит у країні активно розширюватиметься, відтак зможе зростати і український експорт. *По-друге* – Казахстан, як загально визнано, є ключовою країною у глобальному проєкті *Нового шовкового шляху*, а з тим – у формуванні та впровадженні великих трансконтинентальних бізнес-проєктів¹⁵⁵. Тому винятково важливим є розширення і поглиблення українського бізнесу в Казахстані.

ІНФРАСТРУКТУРНА ПРИВ'ЯЗКА КАЗАХСТАНУ

Сьогодні в Центральноазійському регіоні вже сформувалися два інтеграційні проєкти – Євразійський економічний союз, ініційований Росією, та Шанхайська організація співробітництва (ШОС), неформально очолювана Китаєм (хоча Росія також є членом ШОС). Розвиток ШОС є набагато динамічнішим і економічно вигіднішим¹⁵⁶, тому Росія намагається посилити свою інституційну присутність у регіоні, зокрема у формуванні єдиної транспортної системи.

Очікувалося, що протягом 2014р. країни Митного Союзу – Білорусь, Казахстан, Росія – створять Об'єднану транспортно-логістичну компанію (ОТЛК) (відповідну угоду було підписано в рамках роботи Петербурзького міжнародного економічного форуму в червні 2013р.) для управління автомобільними та залізничними потоками, що проходять територією вказаних країн.

Особливістю транспортних перевезень у регіоні є те, що Казахстан обрав широку колію для будівництва нової залізниці до кордону з Китаєм та Киргизстаном. Мотивом є відповідність внутрішнім стандартам і двосторонні домовленості з Росією. (У СРСР використовувались широкі колії – 1,52 м, у Китаї ж використовувалися колії стандартизовані європейські – близько 1,4 м.)

Прив'язка до широкої колії країн Центральної Азії – насправді **стратегічний інтерес для Росії**, оскільки в такому випадку переважна частина товарів між Китаєм і Європою, як і раніше, використовуватиме транспортні потужності та переміщатиметься територією Росії.

Зважаючи на значимість для України збереження і примноження партнерських відносин, зупинимось дещо докладніше на особливостях поточного економічного розвитку Казахстану.

Насамперед зазначимо, що Казахстан і Україна мають певну спорідненість, яка склалася за часів Радянського Союзу. Однак, якщо в останні роки існування СРСР Україна займала певні лідируючі позиції серед постсоціалістичних країн і республік, то останніми роками високу економічну динаміку демонструє Казахстан, насамперед внаслідок того, що країні вдалося сформувати та запровадити ефективну політику економічного зростання та розвитку. Так, у 1990р. Казахстан у рейтингу Індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП) посідав 54 позицію (з рейтинговою оцінкою 0,802), Україна – 45 (оцінка 0,844). Сьогодні країни "помінялися місцями": в рейтингу ІРЛП 2014р. Казахстан посідає 70 позицію (оцінка 0,757), Україна – 83 (0,734)¹⁵⁷.

Казахстан значно краще, ніж Україна, подолав глобальну кризу. Навіть у кризові 2008-2009рр. Казахстан зберіг позитивну динаміку (ВВП України впав майже на 15%), і з 2010р. країна демонструє стійке зростання ВВП на рівні 5-7%. Стосовно економічної динаміки зробимо кілька зауважень.

¹⁵⁵ Див., зокрема: China's way: the new Silk Road. – http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_14_New_Silk_Road.pdf.

¹⁵⁶ Зокрема, для Казахстану дієвим форматом економічної взаємодії з Китаєм була співпраця у рамках ШОС, реалізація низки значних регіональних проєктів, які в перспективі матимуть вплив і на глобальні процеси. Так, анонсовано створення Зони вільної торгівлі ШОС до 2020р.

¹⁵⁷ Human Development Reports (пізні випуски). – <http://hdr.undp.org/>.

По-перше, значну роль у підтримці позитивної економічної динаміки, зміцненні внутрішніх і зовнішніх фінансових балансів відіграють нафтові доходи. Однак, збалансування державних фінансів відбувається не лише за рахунок доходів від експорту енергоресурсів. У посткризовий період чітко проявляється тенденція до поступового скорочення державних витрат, зменшення ролі держави в економічній діяльності.

Зниження ролі держави має позитивний вплив на оцінку економічного середовища Казахстану міжнародним бізнесом. Так, в *Індексі економічної свободи* 2015р. Казахстан посідає 69 позицію з рейтинговою оцінкою 63,3 (Україна – 162 позиція з оцінкою 46,9)¹⁵⁸, у *Глобальному індексі конкурентоспроможності* Казахстан знаходиться на 50 позиції (докладніше див. Додаток до цього підрозділу).

Інституційні переваги для бізнесу (і, відповідно, втрати) відбиваються в Індексі легкості ведення бізнесу (позиції складових наведено в таблиці «*Позиції складових рейтингу легкості ведення бізнесу*»¹⁵⁹). Казахстан належить до групи найбільш привабливих країн для бізнесу в частині реєстрації прав власності, захисту інвесторів, сплати податків (Україна залишається у групі з найгіршими показниками).

Позиції складових рейтингу легкості ведення бізнесу

	Загальне місце	Відкриття бізнесу	Реєстрація власності	Захист мінотарних інвесторів	Сплата податків	Закриття бізнесу
Казахстан	77	55	14	25	17	63
Україна	96	76	59	109	108	142

Оцінювалось 189 економік.

По-друге, Казахстан послідовно трансформує економічне середовище, віддаляючись від «традиційної» сировинної та експорто-орієнтованої моделі в напрямі відкритості і впровадженні інвестиційно-інноваційної моделі, яка, водночас, означає зменшення впливу Митного союзу (і Росії), а також відкритості ринків для міжнародної присутності (в т.ч. шляхом вступу до СОТ).

Останніми роками Казахстан забезпечує інвестиції на рівні 35% ВВП¹⁶⁰, що слугує потужним базисом довгострокового стійкого розвитку (звернемо увагу на те, що Україна, навпаки, втрачає інвестиційний капітал – рівень інвестицій не перевищує 16-18% ВВП, що ускладнює можливості відновлення економіки). Додатковим джерелом макроекономічної стійкості є приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Останніми роками, такий потік у Казахстані неухильно зберігається на рівні \$12-14 млрд. (вдвічі більше, ніж в Україні). Причому ПІІ спрямовуються на лише в добувну промисловість, а й у відносно "нові" галузі машинобудування, нафтохімії і комунікаційних технологій тощо.

По-третє, Казахстан спрямовує значні зусилля на **підтримку інвестиційної привабливості країни**, в т.ч. нормативними заходами. Так, у червні 2014р. на зустрічі з іноземними інвесторами Президент Казахстану публічно підписав закон, спрямований на подальше покращення інвестиційного клімату. Законом впроваджено новий пакет стимулів для інвесторів, зокрема¹⁶¹:

¹⁵⁸ 2015 Index of Economic Freedom. – <http://www.heritage.org/index/>. Нагадаємо, Індія у відповідному рейтингу посідає 128 позицію, Китай – 139, Росія – 143.

¹⁵⁹ Doing Business 2015. – <http://www.doingbusiness.org/>.

¹⁶⁰ У цьому підрозділі, якщо не вказано інше, використані офіційні дані Комітету статистики Республіки Казахстан. – <http://www.stat.gov.kz/faces/homePage>.

¹⁶¹ В Казахстане принят новый пакет стимулов для инвесторов. – <http://kazembassy.com.ua/show/3251.html>.

- звільнення від сплати податку на прибуток та земельного податку на 10 років, а також податку на майно на 8 років;
- відшкодування державою до 30% капітальних витрат після введення об'єкту в експлуатацію (т.зв. інвестиційна субсидія);
- надання інвесторам права на залучення іноземних працівників на період будівництва інвестиційних об'єктів та один рік після введення проекту в експлуатацію;
- закріплення граничного рівня тарифів на послуги усіх суб'єктів природних монополій на довгостроковий термін (понад п'ять років).

Звичайно, економічне та інституційне середовище Казахстану не є ідеальним. Так, країна в такому важливому напрямі міжнародної економічної діяльності, якою є логістичне забезпечення, знаходиться наприкінці першої сотні оцінюваних країн – 88 позиція у світовій класифікації¹⁶² (помітно програючи Україні, яка посідає 61 позицію). І низка сфер логістичного забезпечення залишається дійсно проблемною, що, вірогідно, може розглядатись як потенціал для подальшого вдосконалення. Так, система митних процедур у Казахстані (так само, як і в Україні) піддається критиці за складність і корумпованість, а інфраструктура ще не в змозі забезпечити належний рівень внутрішнього та міжнародного виробництва, розподілу доставки тощо.

Між тим, зважаючи на інвестиційні та економічні результати, які останніми роками демонструє Казахстан, є підстави стверджувати, що країна вже найближчим часом зможе покращити своє бізнес середовище, залучити інвестиції, виконувати належну роль у реалізації трансконтинентальних проєктів. А з тим – країни, які зможуть бути залучені **у виробничі та інфраструктурні проєкти в Казахстан, отримають значні економічні вигоди.**

Це цілковито стосується України, оскільки країна потребує входження в нові ринки Центральної та Східної Азії. Руйнування ж Росією традиційних для України торговельних зв'язків з країнами-колишніми республіками СРСР, а також збереження за Росією політичного та економічного впливу на такі країни означає, що **Україна повинна шукати нові шляхи та можливості входження в азійські ринки.** Зважаючи на традиційні стратегічні відносини¹⁶³, важливість економічної присутності України в Казахстані істотно підвищується.

Тому Україна не лише повинна зберегти традиційні товарні ринки, в т.ч. азійські, але й розширювати та зміцнювати позиції українських виробників. І таке зміцнення вимагає й інших напрямів та інструментів економічної політики. Стосовно співпраці України з Казахстаном, **посилення присутності України** зможе відбуватися на новій основі – **інвестиційному входженні.**

Безсумнівно, Україна сама потребує інвестицій, відновлення інвестиційного потенціалу, активного залучення іноземних інвестицій в національну економіку. Однак, це не заперечує пошуку нових інвестиційних можливостей, зокрема перенесення (евакуації) виробничих потужностей з України до Казахстану, як це відбувалося на початку Другої світової війни. А зважаючи на сучасну глобальну тенденцію інтеграційного розширення, для країни важливо якнайшвидше включатись в мережі глобального виробництва, торгівлі, фінансів, що дозволить країні запобігти витісненню на периферію світових тенденцій¹⁶⁴.

¹⁶² Logistics Performance Index 2014. – <http://lpi.worldbank.org/>. Зауважимо, Індія посідає 54 позицію, Китай – 28, Росія – 90.

¹⁶³ Доречно нагадати, що в 1941р. в перші місяці фашистської агресії багато підприємств на території України були демонтовані та евакуйовані в республіки Середньої Азії, що дозволило зберегти значний промисловий потенціал і швидко відновити виробництво.

¹⁶⁴ Див. також статтю О.Шниркова «Чинники диверсифікації експорту України за умов економічної дезінтеграції з РФ», розміщену в цьому виданні.

Більше того, прямі інвестиції України в Казахстан зможуть надати стабільності і вітчизняному товаровиробнику, розширити можливості виходу на зовнішні ринки. Хоча макроекономічно Україна дещо загальмувала, проте рівень виробництва в низці сфер і галузей цілком може узгоджуватись з потребами казахської промисловості. Нагадаємо, сьогодні «сучасність» і перспективи країни визначаються не стільки поточними обсягами виробництва, а включеністю країни до глобальних потоків капіталів, у т.ч. – приплив і відплив прямих інвестицій¹⁶⁵. Звичайно, поки лише великі підприємства можуть належно конкурувати на світових ринках, тому важливо визначити прагматичну роль українських корпорацій (як самостійних «гравців» чи інтеграційних партнерів)¹⁶⁶.

Зазначимо, нормативно-правова база між Україною та Казахстаном вже є достатньо сприятливою для посилення інвестиційної присутності та надійності інвестиційних проектів. Зокрема, з 1995р. діє Угода про сприяння і взаємний захист інвестицій¹⁶⁷, з 1997р. – Конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень¹⁶⁸, з 1998р. діє режим вільної торгівлі¹⁶⁹. Водночас, у Казахстані відсутні будь-які значні обмеження на репатріацію доходів/прибутку підприємств, що утворилася внаслідок залучення прямих іноземних інвестицій¹⁷⁰.

Інвестування чи навіть просто перенесення частини українських виробничих потужностей до Казахстану може також дещо пом'якшити проблему зайнятості в Україні. Згідно з новими законодавчими нормами, інвестори в Казахстані отримують права на залучення іноземної робочої сили для значних інвестиційних проектів без врахування загальної квоти на іноземну робочу силу.

Тобто, інвестиції України в Казахстан можуть виявитися надзвичайно сприятливими для українських виробників не лише з точки зору безпосереднього входження на азіатські ринки, а й з метою покращення умов залучення до трансконтинентальних проектів, включаючи Новий шовковий шлях. Тому для України стратегічно важливим є формулювання механізмів та інструментів підтримки експорту інвестицій, і Казахстан у цьому контексті може стати вдалою стартовою площадкою.

¹⁶⁵ Перелік основних країн-інвесторів практично ідентичний списку країн-найбільших отримувачів іноземних інвестицій.

¹⁶⁶ Амелін А. Десять майбутніх лідерів української економіки. – <http://news.finance.ua/ua/news/~350204>.

¹⁶⁷ Соглашение между Правительством Украины и Правительством Республики Казахстан о содействии осуществлению и взаимной защите инвестиций от 22.02.1993. – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398_750.

¹⁶⁸ Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи. – Закон України від 15.11.1996р., http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398_697.

¹⁶⁹ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про вільну торгівлю. Закон України від 02.10.1998р., http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398_008.

Загалом договірно-правова база між Україною та Казахстаном охоплює понад 60 чинних документів. – <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/legal-acts>.

¹⁷⁰ Так, згідно з Законом Республики Казахстан від 8.01.2003р. «Об инвестициях», інвестори мають право «... по своему усмотрению использовать доходы, полученные от своей деятельности, после уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет...».

Додаток. За оцінками, наданими у *Глобальному індексі конкурентоспроможності 2014-2015*, Казахстан посідає 50 позицію з узагальненою оцінкою 4,42 серед 144 оцінених країн, Україна – 76 позицію з оцінкою 4,14¹⁷¹.

**Оцінки країн у Глобальному індексі конкурентоспроможності,
2015**

	Інституції		Інфраструктура		Макроекономічне середовище		Охорона здоров'я і початкова освіта	
	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка
Казахстан	57	4,02	62	4,25	27	5,74	96	5,37
Україна	130	2,98	68	4,16	105	4,14	43	6,14
	Вища освіта і підвищення кваліфікації		Ефективність товарних ринків		Ефективність ринків праці		Розвиток фінансових ринків	
	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка
Казахстан	62	4,51	54	4,46	15	4,90	98	3,70
Україна	40	4,93	112	3,99	80	4,12	107	3,54
	Технологічна готовність		Величина ринків		Сучасність ведення бізнесу		Інновації	
	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка
Казахстан	61	4,16	52	4,26	91	3,77	85	3,14
Україна	85	3,50	38	4,58	99	3,66	81	3,16

¹⁷¹ Найвища оцінка – «7», найнижча – «1».

АВТОРСЬКІ СТАТТІ

О ВЫХОДЕ НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ РЫНКИ

Анна ДЕРЕВЯНКО

Исполнительный директор
Европейской Бизнес Ассоциации

Экономический кризис в Украине, вызванный и подпитываемый сложной геополитической ситуацией, – оккупацией Крыма и военными действиями на Востоке Украины – подталкивает к активному поиску путей выхода из него не только власть, но и бизнес. В таких жестких условиях кооперация и сотрудничество государства и бизнеса должны быть особенно эффективными и направленными на результат.

Большое количество компаний, переживших особо тяжелые конец 2013г. и весь 2014г. и оставшихся на плаву, сейчас столкнулись с новым вызовом. Где и как, в обход рынка России, искать новых партнеров, контрагентов, клиентов, и, соответственно, рынки сбыта?

Новые перспективы выхода на мировые рынки. В свете подписания Соглашения об ассоциации Украины с ЕС все более актуальным и важным для бизнесменов становится вопрос выхода украинских компаний на рынки ЕС. Успешные примеры сотрудничества украинских производителей с европейцами становятся демонстрацией и логическим продолжением выбора европейского вектора развития страны. Кроме того, подобные примеры – это шаг на пути к долгожданной гармонизации украинского законодательства и практик ведения бизнеса с мировыми. Причем, не только на внутреннем, но и на внешнем рынке.

Следует отметить, что компании-члены Европейской Бизнес Ассоциации (Ассоциации) уже проявляют интерес к расширению географии своей деятельности в рамках новой услуги по поддержке экспорта, которую Ассоциация оказывает своим компаниям. Некоторые компании находятся в «тестовом режиме», пользуясь автономными торговыми преференциями, которые были продлены до конца 2015г.¹⁷²

Безусловно, одним из существенных барьеров выхода на рынки ЕС для украинских компаний являются высокие требования к качеству и безопасности продукции, что нередко зависит от технологий производства, внутренних стандартов, оборудования и т.п. На данный момент требования ЕС к той же пищевой продукции существенно отличаются от украинских. И для того, чтобы к ним приспособиться и стать конкурентоспособным на западных рынках, понадобится время, как для бизнеса, так и для государства. Последнее должно обеспечить качественную и своевременную гармонизацию национального законодательства с европейскими директивами.

¹⁷² Речь идет о некоторых представителях аграрной и пищевой промышленности, для значительного перечня продукции которых установлены нулевые таможенные пошлины.

В то же время, модернизация производства требует от предпринимателей дополнительных денежных вложений, однако в Украине сейчас время «дорогих денег». Тем не менее, не воспользоваться таким шансом даже при минимальных возможностях было бы в корне неправильно.

Что касается других рынков, то стоит упомянуть о перспективах и тенденциях в сфере экспорта сельскохозяйственной продукции в Китай. Ни для кого не секрет, что сельское хозяйство всегда было и остается одним из наиболее перспективных, стратегически важных и ликвидных секторов экономики нашей страны. Это та отрасль, которая и сегодня показывает рост, а также является источником наполнения государственного бюджета Украины.

Способствовать процессу диверсификации экспорта должны фитосанитарные протоколы, подписанные между Украиной и Китаем. На сегодняшний день украинские сельскохозяйственные производители имеют возможность экспортировать в Китай кукурузу, сою, ячмень, подсолнечное масло. Принимая во внимание уже имеющийся позитивный эффект, необходимо задуматься о реальном расширении (в т.ч. качественно новом развитии соответствующих отраслей) в ближайшем будущем номенклатуры товаров, которые можно было бы поставлять в Китай. В этом процессе особенно важную роль играет государство, которое ведет переговоры, подготовку и согласование необходимых документов.

Еще одним стратегическим направлением является экспорт программного обеспечения на мировые рынки. В 2013г. объем украинского экспорта информационно-коммуникационных технологий составил \$5,2 млрд. В 2014г. он не только сохранил положительную динамику, но и вырос на 28%. Как следствие: очевидные выгоды – наполнение бюджета и создание высокооплачиваемых рабочих мест, а также «привнесенные» – объединение профессионального сообщества, укрепление положительного имиджа страны, мотивация для талантливых специалистов работать на благо своего государства.

Украина достойно конкурирует на внешних рынках, а талант и способности наших специалистов вполне позволят ей стать мощным IT-хабом (как, например, Германия, Великобритания, Франция, Индия). Украинский бизнес готов сотрудничать с государством и вместе развивать направление подготовки молодого поколения IT-специалистов, в частности на базе государственно-частного партнерства. В свою очередь, политика регулятора должна быть стабильной и прогнозированной в законодательном поле: помогать, а не препятствовать бизнесу, уменьшить налоговую нагрузку на заработную плату (именно эта нагрузка является одним из факторов «тенизации» зарплат), урегулировать вопросы интеллектуальной собственности.

Также подчеркнем, что неотъемлемой составляющей выхода Украины на мировые рынки должна стать грамотная маркетинговая кампания, которая поможет популяризовать и укрепить позиции Украины как надежного партнера – поставщика продуктов и услуг международного уровня. Это, в свою очередь, в долгосрочной перспективе поможет сохранить человеческий капитал и существенно сократить утечку высококвалифицированных кадров за рубеж. Даже в нынешний кризисный период Украина занимает 31-е место в глобальном рейтинге развития человеческого капитала в соответствии с индексом Всемирного экономического форума¹⁷³, опережая по данному показателю ряд европейских стран, в частности Венгрию, Италию, Испанию и другие.

Указанные маркетинговые и имиджевые кампании должны быть подкреплены усилиями со стороны Правительства, направленными на улучшение бизнес-

¹⁷³ Human Capital Report 2015. – <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2015/rankings/>.

климата внутри страны, обеспечением равной для всех правовой базы, честной конкуренции и предсказуемости законодательных изменений. Одним из ключевых направлений для создания таких условий является дерегуляция, которая может быть реализована гораздо быстрее, чем не менее важные, но более длительные реформы, направленные на обеспечение эффективной защиты права собственности или социально-экономические преобразования.

О новом Шелковом пути. В 2015г. Китай во многих странах активизировал диалог о масштабном проекте «Новый Шелковый путь» (НШП), который должен соединить и вывести на новый уровень торговые и экономические отношения между Азией и Европой. Это инициатива требует значительных капиталовложений, поскольку фактически создает трансконтинентальную транспортно-логистическую инфраструктуру. Это означает модернизацию и строительство железных дорог, автомобильных магистралей, станций технического обслуживания, заправок, портов, причалов. И хотя перевозки морем существенно дешевле, такой сухопутный торговый коридор сможет решить вопрос сокращения сроков транспортировки товаров из Дальнего Востока в страны Европы и в обратном направлении. Пока говорить о реальной роли Украины в таком процессе достаточно сложно. Но в случае, если проект НШП будет развиваться успешно и Украина будет вовлечена в него, то это может позитивно сказаться как на усилении безопасности страны, так и на экономическом развитии и уровне жизни ее населения. Вместе с этим, географическое расположение Украины, в т.ч. наличие выхода к Черному морю, является важной позитивной предпосылкой к созданию центров доставки и распределения транзитных грузов, что способствовало бы надлежащей реализации транзитного потенциала страны (к сожалению, на сегодня недооцененного и незадействованного).

Кроме необходимых инвестиций, требуется реализовать ряд институциональных изменений. Так, создание центров распределения транзитных грузов требует законодательных инструментов для беспрепятственного таможенного оформления товаров как для частичной реализации на территории Украины, так и для дальнейшего вывоза в страны назначения.

На сегодняшний день Таможенным кодексом Украины предусмотрена возможность размещения транзитных грузов в режим «Таможенный склад», который, по своей сути, не предполагает взывание внутренних сборов на территории Украины (поскольку товар будет вывезен и реализован в другой стране). К сожалению, сложности с валютным регулированием, а именно невозможность снять операцию по товару, размещенному в режиме «Таможенный склад» с валютного контроля и вывезти его за пределы территории Украины, не дают возможность эффективно использовать этот таможенный режим. Тем самым, для того чтобы механизм транзитного центра мог полноценно работать, необходимо внести изменения в действующее законодательство.

Также необходимо полноценно реализовать один из ключевых разделов Таможенного кодекса – институт уполномоченного экономического оператора (УЭО). Если статус УЭО смогут получать перевозчики, экспедиторы, логистические центры, и этот статус будет признан ЕС, то это благоприятно повлияет на репутацию Украины, как надежного транзитного государства с безопасным транспортным коридором (конечно же, при условии окончания военных действий на Востоке Украины). Подчеркнем, указанные центры перевалки и распределения транзитных грузов можно создать на базе существующих автопортов и автотерминалов во внутренних таможнях страны. Их актуальность и востребованность была частично утрачена в связи с использованием таможенных деклараций ЕА, дающих возможность перемещать товары через таможенную границу без их непосредственного предъявления таможенному органу.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ – ПОШУК ГЕОГРАФІЧНИХ АЛЬТЕРНАТИВ

Ярослав ЖАЛІЛО

провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»

Іван УС

старший консультант сектору
зовнішньоекономічної безпеки відділу
економічної безпеки Національного
інституту стратегічних досліджень

Критична залежність України від ситуації на традиційних для її експортної продукції зовнішніх ринках стала природним наслідком фрагментарності української економіки у складі СРСР, яка, на жаль, суттєво посилилася в період незалежності. Кожен період середньострокового економічного зростання (2000-2004рр., 2006-2009рр., 2010-2011рр.) забезпечувався перш за все експортним чинником, а кризові провали – синхронізувалися з депресіями та кризами на зовнішніх ринках. У кризовий 2014р. скорочення товарного експорту склало 13,5%, за 4 місяці 2015 р. – 34,6%¹⁷⁴. Відновлення позитивної динаміки експорту розглядається як один з ключових чинників повернення національної економіки на траєкторію зростання.

Традиційні торговельні орієнтири. Упродовж останніх років традиційними ринками української продукції були ринки країн СНД (насамперед Росії) та ЄС. Середня частка експорту, що припадає на ці ринки, в загальній структурі товарного експорту України за період 2001-2014рр. складала майже 63%.

Ускладнення політичних відносин з Росією, а також неприйняття нею євроінтеграційного шляху України призводили до систематичного створення торговельних бар'єрів на шляху експорту з України до РФ. У 2013р. він був нижчим, порівняно з 2011р., на 23,8%. Загострення у відносинах зумовило дедалі більші обмеження на товари з України на ринки Росії та країн Митного союзу, що, разом із втратою виробничого потенціалу через військові дії на Сході України, спричинило скорочення експорту товарів з України до Росії у 2014р., порівняно з попереднім роком на третину, або на \$5,3 млрд., а загалом до країн СНД – на \$7,2 млрд.

Подальші перспективи експорту з України до Росії видаються вельми песимістичними. Причому не лише через торговельні бар'єри з боку Росії та природне згортання торгівлі з країною-агресором з боку України, але й через довгострокові тренди російської економіки, зорієнтованої на поширення імпортозаміщення та підвищення технічних вимог до імпортованої продукції.

Втрата ринків СНД протягом останніх років частково компенсувалася поворотом експорту в бік Європейського Союзу – з 2013р. він перевищував експорт до Росії, причому у 2014р. в 1,7 разу. Взаємній торгівлі сприяло надання Україні у квітні 2014р. **режиму автономних преференцій**, який серед іншого охоплював квоти на безмитне ввезення продукції за 40 позиціями переважно у сфері продукції сільського господарства та харчової промисловості. Водночас, за

¹⁷⁴ Тут і далі, якщо не зазначено інше, дані Держстату України.

результатами 2014р., у повному обсязі було використано квоти лише за 6 позиціями, у той час як квоти за 22 позиціями не почали використовуватися зовсім, а за 8 – були використані менше, ніж на 12%.

Ринок Євросоюзу видається більш перспективним для України, ніж ринок СНД. Попри загальний тренд сповільнення зростання, у середньостроковій перспективі можна прогнозувати посилення попиту на традиційні товари «економ-діапазону» з боку зростаючої спільноти колишніх мігрантів, частка яких у населенні ЄС невпинно зростатиме з природних демографічних причин. Цей попит навряд зможе бути забезпечений наявними в ЄС виробничими потужностями, які мають іншу орієнтованість, відтак зростатиме попит на відповідний імпорт. Вочевидь, Україні варто орієнтуватися на конкуренцію саме в цьому торговельному сегменті.

Між тим, привабливість високопоглинаючих ринків країн ЄС для «агресивних» бізнесів висхідних країн спонукатиме до заходів щодо врегулювання конкуренції на європейському рівні. Такими регуляторами будуть нетарифні обмеження – технічні регламенти, антидемпінгові вимоги, жорсткіші екологічні обмеження для виробників, вимоги до безпеки продовольчої продукції тощо. Враховуючи це, позитивний ефект ЗВТ з ЄС для України швидко сходитиме нанівець без суттєвої модернізації виробництва. Отже, європейський ринок варто розглядати насамперед з позицій **утримання досягнутих обсягів торгівлі та поступового поліпшення технологічної структури експорту.**

Наслідками зазначених змін на традиційних експортних ринках України стануть ускладнення збуту продукції експортного призначення. У пошуку шляхів збільшення обсягів експорту, диверсифікації його структури, переорієнтації з втрачених ринків СНД необхідним є **активний вихід на нові міжнародні ринки.** Роль таких ринків потенційно можуть відігравати країни Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Африки та Америки.

Слід зважати, що конфлікт з Росією не скасовує співпраці з іншими країнами пострадянського простору, які, до того ж, обережно дистанціюються від агресивної політики Росії. Серед таких партнерів – Білорусь і Казахстан, на які у 2014р. припадало \$2,7 млрд. українського експорту. Окрім того, напевне зростатимуть можливості співпраці з Грузією – в 2014р. експорт до цієї країни сягнув майже \$490 млн.

Перспективи зміни векторів зовнішньої торгівлі. Перспективи зміни України залежать від структурних змін, що відбуватимуться у середньо- та довгостроковому періоді в глобальній економіці. Поза сумнівом, ці зміни відбуватимуться під знаком прискорення розвитку висхідних країн. Зміщення центрів економічної динаміки суттєво впливатиме на світові потоки товарів і капіталів, завдяки чому вже упродовж найближчого десятиліття відбудеться відповідний розподіл глобальних економічних вигод.

По-перше, зростання доходів та відповідна еволюція споживчих уподобань населення країн, що розвиваються, обумовлюватимуть суттєві зміни у структурі внутрішнього споживання. Даватиметься взнаки також культурна глобалізація, яка призводить до уніфікації споживчих уподобань та «експорту» стандартів «суспільства споживання». Це розширюватиме місткість внутрішніх ринків цих країн та сприятиме поживленню попиту на ринках, які, по суті, висувають «м'якші», ніж європейські, вимоги – що є шансом для України вже в короткостроковій перспективі.

По-друге, «низький старт» більшості країн «третього світу» (а також входження до цієї когорти країн з нижчим рівнем доходу), зі збереженням значного недоспоживання обумовлює в середньостроковій перспективі випереджаючі темпи зростання попиту на харчові продукти. Відтак, варто прогнозувати довгострокову тенденцію зростання цін на світових ринках продовольства та

високий рівень попиту на інвестиції в індустріалізацію (підвищення ефективності) агровиробництва та відповідні супутні товари (агромашини, обладнання, агрохімію, сортовий та племінний матеріал тощо). Це обумовлює тривалі перспективи України як країни-експортера з розвиненим АПК.

По-третє, країни, що розвиваються, мусять концентруватися здебільшого на надолуженні відставання в рамках індустріальної моделі – до цього спонукає специфіка зростаючого внутрішнього та зовнішнього (насамперед регіонального) попиту. Між тим, **індустріальний розвиток відбуватиметься у країнах, що розвиваються, синхронно із надолуженням «цифрового розриву»**. Це дозволить ефективно інтегрувати постіндустріальні технології до традиційних секторів економіки, що є запорукою їх значно вищої продуктивності та конкурентоспроможності. Відповідно, на світових ринках зростатиме попит на технологічні розробки такого *«постіндустріального синтезу»*.

Пріоритети світового технологічного розвитку визначатимуться насамперед особливостями сукупного попиту на технології, який здебільшого буде представлений країнами індустріального укладу розвитку. При цьому перед подальшим індустріальним розвитком поставатимуть завдання, які випливають із загальних глобальних трендів: інформатизації технологій, орієнтованої на їх уніфікацію; поширення біотехнологій з метою підвищення продуктивності природних процесів в агровиробництві; забезпечення ресурсозбереження; поширення дистанційних та автономних технологій як засобу подолання проблем недостатнього розвитку транспортно-комунікаційної інфраструктури тощо.

Вектор Південно-Східної Азії. Протягом останніх десятиріч центр світового зростання економіки перемістився в регіон Південно-Східної Азії, насамперед Китай, економіка якого фахівцями МВФ у жовтні 2014р. оцінювалась у \$17,6 трлн. (за ПКС), порівняно з \$17,4 трлн. економіки США¹⁷⁵. За підсумком 2014р. Україні вдалося зберегти обсяги експорту до Китаю (скорочення складо лише 0,6%). При цьому, експорт зосереджувався навколо трьох товарних груп: рудних копалин, насамперед залізної руди (60,1%), олійно-жирової продукції (13,6%) та зернових (13,8%).

Враховуючи **нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції** в Україні, входження в ринок Китаю є **стратегічно важливим завданням**, яке мало б стати пріоритетом зовнішньоторговельної політики.

Упродовж останніх років Китай суттєво збільшив імпорт зернових (з \$0,5 млрд. у 2007р. до \$6,2 млрд. у 2014р.). Таке зростання відбулося переважно через збільшення імпорту кукурудзи, провідної товарної позиції сільськогосподарського експорту України (в середньому в 2012-2014рр. Україна експортувала кукурудзи на \$3,7 млрд.). Зазначимо, що до 2012р. Україна взагалі не експортувала кукурудзу до Китаю, який зосереджувався на постачанні з ринку США. В 2010р. частка України в загальному імпорті Китаєм кукурудзи становила лише 2,8%, а в 2014р. вітчизняні фермери змогли на рівних конкурувати з постачальниками з США – на їхню частку припало 35,4% імпорту до Китаю (порівняно з 40,3% з США). Протягом 2015р. Україна може стати провідним постачальником цієї товарної позиції до Китаю завдяки низці контрактів, укладених на початку року¹⁷⁶.

Суттєвий потенціал зростання експорту – в поставках соняшникової олії. Останніми роками Китай суттєво збільшив імпорт цієї продукції (з \$125 млн.

¹⁷⁵ America usurped: China becomes world's largest economy. – <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2785905/China-overtakes-U-S-world-s-largest-economy-IMF-says-economy-worth-17-6trillion-America-falls-second-place-time-1872.html>.

¹⁷⁶ China orders over 600,000 ton Ukrainian corn, snubs U.S. supplies. – <http://www.reuters.com/article/2015/03/17/us-china-corn-ukraine-idUSKBN0MD05W20150317>.

у 2009р. до понад \$450 млн. у 2014р.). При цьому, починаючи з 2011р. провідним постачальником цієї продукції є Україна (в 2014р. частка України в загальному імпорті соняшникової олії Китаєм становила 95%).

Подальший розвиток торгівлі українською харчовою продукцією з КНР доцільно здійснювати на основі **залучення китайських інвестицій** в українські аграрні, агропереробні підприємства, сільгоспмашинобудування тощо.

Між тим, потенціал взаємної торгівлі двох країн є значно ширшим. У зв'язку з проведенням Китаєм нової економічної політики, спрямованої в найближче десятиліття на кардинальну модернізацію економіки та продовження масштабного освоєння Центрального та Західного Китаю, Україна могла б долучитися до співпраці в реалізації проектів щодо розбудови залізничної інфраструктури, розвитку судноплавства, авіаційної галузі. Перспективним, особливо в контексті втрати значної частки ринку Донбасу, може стати участь українських підприємств у реконструкції добувної галузі.

Практика співпраці України та Китаю у складному машинобудуванні, насамперед у космічній галузі та оборонно-промисловому комплексі, дає підстави очікувати на розвиток цього напрямку й надалі, особливо за умов міжнародних санкцій стосовно Росії.

Поглиблення співробітництва з Китаєм сприятиме залученню України до реалізації **спільних інфраструктурних проектів**, зокрема, в рамках китайської ініціативи «Новий шовковий шлях», суть якої – створення єдиної системи інфраструктурних і торгових шляхів у Євразії, що об'єднає східну та західну частини континенту. В рамках «Нового шовкового шляху» задекларована потенційна готовність китайських банків інвестувати в інфраструктурні об'єкти України в разі надання їм відповідних інвестиційних проектів.

Крім ринку Китаю, значний інтерес у регіоні Південно-Східної Азії для України мають ринки Японії та Південної Кореї. Ці дві країни з платоспроможним населенням у понад 180 млн. осіб є значними імпортерами сільськогосподарської та харчової продукції, насамперед зернових. Враховуючи практичну непридатність їхніх територій до вирощування зернових, попит на цей вид продукції на таких ринках буде стабільно високим. Окрім зернових, ринок країн Південно-Східної Азії містить багато можливостей для постачальників насіння і плодів олійних культур.

Ринок Індії, як однієї з великих висхідних країн, для України наразі є менш привабливим. Важливий імпортер соняшникової олії з України (\$1,4 млрд.) та деяких видів енергетичного обладнання, Індія все ж є менш перспективною для нарощування обсягів поставок, оскільки, на відміну від Китаю, в середньостроковій перспективі не демонструватиме суттєвого зростання споживання та помітного зменшення диференціації доходів.

Проте в довгостроковому періоді варто прогнозувати розгортання процесів «внутрішнього освоєння» країни. Відтак вже зараз Україні варто підтримувати присутність на перспективних ринках транспортного та енергетичного машинобудування, агровиробничого та агрологічного обладнання тощо.

Аналіз попиту на різні групи товарів упродовж останніх років засвідчив, що в період криз **найбільшу стійкість демонструє саме експорт сільськогосподарських товарів**. Отже розширення присутності на відповідних ринках Східної Азії стане суттєвим запобіжним заходом для економічної безпеки України.

Африканський вектор. Останнє десятиріччя характеризувалося помітним зростанням зацікавленості щодо економічного співробітництва з Африкою з боку

не лише її традиційних партнерів – колишніх колоніальних держав (перш за все, Франції та Великої Британії), але й нових світових лідерів – Китаю, Індії, Бразилії.

Останніми роками країни Африки суттєво збільшили імпорту товарів і послуг. За період з 2006р. по 2014р. імпорту Африкою товарів зріс з \$270 млрд. до майже \$600 млрд. Основними країнами-імпортерами на Африканському континенті є Південна Африка, Єгипет, Алжир, Нігерія та Марокко. У вартісному вимірі на ці п'ять країн припадає майже 54% усього імпорту товарів, який надходить на континент. Основними товарами, що імпортуються країнами Африки, є мінеральні продукти, товари машинобудівної та транспортної галузей.

Україна має певний досвід експорту товарів до Африки – його обсяг у 2014р. склав \$5,1 млрд. Проте цей експорт будується на двох основних товарних позиціях, а саме на зернових та чорних металах, на які припадає понад 70% експортних поставок товарів. Найбільшим торговельним партнером України на континенті є Єгипет, на який припадає понад 55% від загального товарного експорту України до країн Африки. При цьому, якщо поставки чорних металів до Єгипту були налагоджені достатньо давно, то поставки зернових у відносно значних обсягах почалися лише в 2012р. Враховуючи, що попит на зернові в Єгипті останніми роками є доволі стабільним, а імпорту не знижується нижче \$5 млрд., цей ринок є досить перспективним для вітчизняних виробників зернових.

Розширення присутності вітчизняних експортерів в Африці потребуватиме географічної диверсифікації експорту. Доцільним є виокремлення кількох країн, з якими вже налагоджено співпрацю, з метою розширення торгівлі. Серед таких потенційних ринків – країни, експорт до яких вже зараз перевищує \$100 млн.: Алжир, Ефіопія, Кенія, Лівія, Марокко, Нігерія, Південна Африка, Туніс.

Зокрема, перспективним для України є входження на ринок зернових Нігерії, на якому Україна практично не присутня. Імпорту зернових цією країною за останніх три роки в середньому складав \$2 млрд. Основними постачальниками були США, Канада, Таїланд та Австралія. Водночас у 2013-2014рр. помітним гравцем на ринку зернових Нігерії стала Росія, яка в цей період ввезла продукції майже на \$220 млн.

Також досить перспективним залишається ринок чорних металів і виробів з них. Нігерія імпортувала виробів з чорних металів на понад \$2 млрд., при цьому імпорту вказаної продукції з України склав менше \$5 млн.

У сфері товарної диверсифікації торговельно-економічних відносин з державами Африки Україна має унікальне становище в зв'язку з тим, що експортні пропозиції та імпортуні запити обох сторін є взаємодоповнюючими. Україна виготовляє широкий асортимент промислової продукції, котра технологічно здатна замінити відповідні аналоги з розвинутих світових держав, і в якій відчують велику потребу африканські споживачі. Якщо врахувати при цьому невисоку вимогливість Африканського континенту до якості товарів і відсутність доступу до якісної продукції з розвинутих країн через низьку купівельну спроможність африканських ринків, можна очікувати, що українські товари та послуги, в цілому, залишаються конкурентоспроможними на ринках Африки.

Близькосхідний вектор. Військовий конфлікт у Сирії, одному з важливих торговельних партнерів України на Близькому Сході, суттєво обмежив експорт вітчизняної продукції до цього регіону. Проте інші країни, включно з сусіднім Ліваном, демонструють відносно стабільні показники економічного розвитку.

Товарна номенклатура експорту з України до країн цього регіону (провідну роль серед яких відіграють Саудівська Аравія (\$1,0 млрд.), Ізраїль (\$593 млн.), Об'єднані Арабські Емірати та Ліван) подібна до номенклатури товарів, що

постачається до Африки, а саме зернові, соняшникова олія та чорні метали та вироби з них.

Оскільки економіка багатьох країн цього регіону, насамперед країн Перської затоки, формується за рахунок видобутку вуглеводнів, це утворює значний попит на труби, а отже й потребу в їх імпорті. Водночас із загального імпорту труб у 2014р. обсягом \$11,5 млрд. поставки з України склали менше 1%. На ринку зернових країн Близького Сходу позиції вітчизняних експортерів зернових значно кращими: за підсумками 2014р. частка України склала майже 12%.

Перспективи постачання машинобудівної продукції до країн регіону є досить обмеженими через переважно високого рівня вимог до її технологічного рівня у високодохідних країнах. Винятками можуть бути енергетичне машинобудування, яке спирається на наявний досвід співпраці, а також постачання військової техніки та устаткування, попит на які зростає з огляду на посилення воєнних ризиків у регіоні.

Стосовно суб'єктивних чинників, які позитивно можуть вплинути на розвиток торгово-економічних відносин України з країнами Близького Сходу, необхідно зазначити, що в Україні сформована значна діаспора країн Близького Сходу, існує досить дієздатна та активна група представників ділових кіл, потенціал яких може сприяти розвитку двосторонніх бізнес-контактів.

Американський вектор. Попри значне місце, яке ринки Північної та Південної Америки посідають на світовому ринку, українські виробники поки що слабо присутні на ньому. За загального імпорту в майже \$4 трлн., імпорт країн Північної і Південної Америки з України склав \$1,4 млрд. і майже половина припала на чорні метали та вироби з них. Така ситуація зумовлена переважно значними витратами на транспортування товарів та технічними бар'єрами на цих ринках, насамперед у США та Канаді. Поштовхом для розширення номенклатури експорту стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС¹⁷⁷.

Більше того, підписання угоди про Трансатлантичну зону вільної торгівлі, яка за своїм масштабом є основною глобальною торговельною угодою, у разі її укладення, сприятиме зближенню ринків ЄС та США, в т.ч. у частині технічного та фітосанітарного регулювання торгівлі, що матиме позитивний ефект на розширення експорту України на Американський континент.

Висновки. Зважаючи на необхідність збільшення обсягів експорту як одну з визначальних складових відновлення економічного зростання вже в короткостроковій перспективі, Україні слід враховувати безповоротні втрати ринків Російської Федерації та обмеженість перспектив входження на європейські ринки, а з тим – активізувати зусилля на освоєнні ринків «третіх» країн.

Враховуючи неможливість стрімкого підвищення технологічного рівня вітчизняної продукції, у першу чергу слід звертати увагу на країни з відносно невисокою вимогливістю споживачів, які, реалізуючи свої уподобання, віддають перевагу ціновим чинникам. Значну роль може відіграти комплементарність товарних поставок до країн, які внаслідок тривалого технологічного та воєнно-технічного співробітництва з країнами пострадянського простору (а раніше – з СРСР) мають сформовані системи техніки та технологій походженням з цього простору, які потребують утримання та модернізації. В цьому контексті, конкурентні переваги пострадянських країн, в т.ч. України – безперечні.

¹⁷⁷ Зобов'язання України відповідно до цієї Угоди про приведення системи технічного регулювання та фітосанітарного контролю до європейських, а отже більш високих, стандартів сприятиме доступу вітчизняної продукції і на ринки країн Північної та Південної Америки.

Перспективи України покращуються в результаті поширення міжнародних санкцій проти Росії, що спонукатиме окремі країни до згортання співпраці з останньою, особливо – у військово-технічній сфері. Україна, маючи значний потенціал у сфері машинобудування, цілком може боротися за звільнені ринки.

Не маючи достатнього фінансового потенціалу, Україна мала б орієнтуватись при входженні на нові ринки на співпрацю з місцевим капіталом у розбудові збутових мереж, організації на території таких країн завершального циклу виробництва, формуванні регіональних «плацдармів» в країні-лідері для поширення співпраці в регіоні, що тяжіє до цієї країни.

Суттєві перспективи пов'язані зі співпрацею з країнами, які мають подібні з Україною цілі технологічної модернізації, зокрема – енергетичної сфери, транспортної інфраструктури тощо. На цьому тлі можливі поглиблення поділу праці в рамках взаємних модернізаційних проектів, розвиток виробничих потужностей з перспективами збуту не лише в національній економіці, а і в країні-партнері тощо.

Поза сумнівою, перепусткою на ринки «третього світу» є освоєння технологій «постіндустріального синтезу» – впровадження інформаційних технологій у традиційні технологічні ланцюги. Україна, маючи розвинений IT-бізнес та ще не до кінця зруйновану інженерно-технічну базу, має перевагу порівняно з країнами, які набули динамічного розвитку на засадах копіювання запозичених зразків та складальних підприємств.

Можливості виходу на нові ринки на основі модернізації структури національної економіки, по суті, дають відповідь на питання про пріоритетні напрями структурних змін у національній економіці. Для України, як економіки зі значним рівнем відкритості, забезпечення зовнішньої конкурентоспроможності має завжди залишатися серед найперших пріоритетів розвитку.

Варто пам'ятати, що «вікно можливостей» для географічної диверсифікації українського експорту є досить вузьким. Перехід глобалізації на етап регіоналізації, з випереджаючим зростанням внутрішньо регіональної кооперації, торговельних і фінансових потоків, матиме наслідком поширення «замкнутості» регіональних ринків відносно «зовнішніх» товаропотоків. Входження в коопераційні відносини з країнами регіонів на етапі, коли регіональні економічні моделі лише формуються, дозволить **утримати та навіть зміцнити позиції** на відповідних ринках у майбутньому.

ПОШУК ПЕРСПЕКТИВНИХ РИНКІВ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕКСПОРТЕРІВ

Микола Зименко

радник
Міжнародного Фонду Блейзера

Олег Устенко

виконавчий директор
Міжнародного Фонду Блейзера

Різке скорочення упродовж двох останніх років можливостей українських експортерів на традиційних ринках і, зокрема, Митному Союзі, спонукає вітчизняних виробників до пошуку альтернативних ринків. Це завдання дедалі більше актуалізується з огляду на те, що збільшити присутність українських виробників на ринках ЄС в коротко- та середньостроковій перспективі буде практично неможливо. Більше того, навіть у довготерміновій перспективі, без глибинної модернізації вкрай енерго- і матеріалоемних виробництв конкурентоспроможність значної частини українських компаній на ринках ЄС є сумнівною.

Не виключаючи необхідності використання можливостей ринку ЄС, українським виробникам було б доцільно використати потенціал ринків тих країн, які розвиваються випереджаючими темпами та відіграють дедалі вагомішу роль у світовому господарстві. Слід визнати, що окремі потенційні експортні напрями в Україні недооцінюються. До таких напрямів належать країни Центральної та Південної Америки (ЦПА) – регіон, торговельно-економічні зв'язки України з яким залишаються слабкими, проте який може стати одним з найперспективніших для «недореформованих» українських виробництв. Більше того, потенційні партнери вітчизняних виробництв з цього регіону будуть сприяти швидкому підвищенню конкурентоздатності продукції українського походження, оскільки деякі з країн є «зразковими» висхідними країнами.

Сьогодні виокремлюються три основні моделі розвитку, що реалізуються країнами ЦПА. Кожна з моделей є характерною для групи країн регіону, що об'єдналися у різні міждержавні економічні, митні, а іноді й політичні альянси і союзи. Мексика, Колумбія, Перу, Чилі у 2011р. утворили Тихоокеанський альянс (ісп. *Alianza del Pacífico*), до якого пізніше приєдналася Коста-Ріка. Модель розвитку країн характеризується відкритістю зовнішніх ринків, лібералізацією економіки, гарантіями для іноземних інвестицій та приватного капіталу.

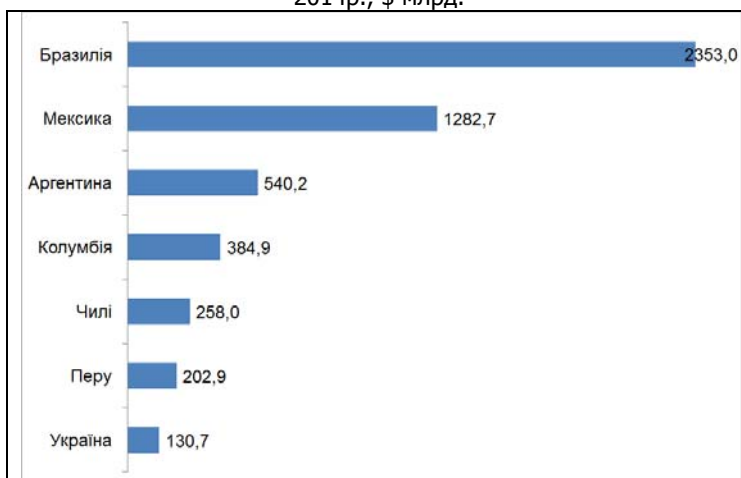
До країн митного союзу Mercosur (ісп. *Mercado Común del Sur*), утвореного в 1991р. належать Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай. За моделлю свого розвитку це більш консервативні країни (порівняно з Тихоокеанським альянсом), які більше зосереджені на розвитку та захисті національних виробництв, насамперед промислових. Венесуела, Болівія, Куба, Еквадор, Нікарагуа, Домініканська республіка та ряд інших малих країн ЦПА у 2012р. об'єдналися у соціалістичний Боліваріанський альянс ALBA (ісп. *Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*), якому притаманні радикальні націоналістичні політики, протекціонізм та популізм, істотні обмеження виходу на зовнішні ринки.

Слід зауважити, що різні моделі розвитку попереднім десятиліттям не створювали значних обмежень для економічного росту країн ЦПА завдяки

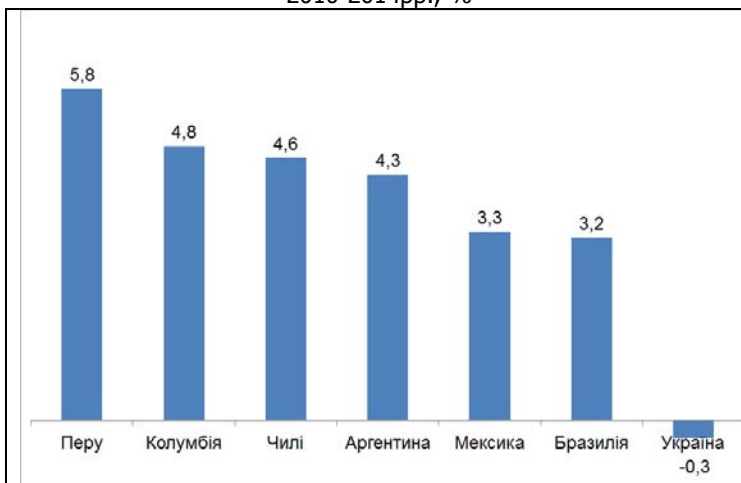
високому попиту на сировину (сиру нафту, корисні копалини, продукцію сільського виробництва тощо). Проте зростання відбувалося в країнах вкрай нерівномірно, саме через відмінності їх внутрішніх політик, що більш чітко проявляється останнім часом, коли вартість сировинних товарів помітно знизилась на світових ринках.

Відкриті конкурентні країни досягли помітно кращої економічної динаміки, і саме вони, а також економічно наймогутніші країни регіону (Аргентина і Бразилія), сукупний попит в яких стійко зростатиме, можуть стати орієнтиром для українських виробників та експортерів (діаграма «ВВП окремих країн ЦПА та України»¹⁷⁸). Тому подальший аналіз буде зосереджено на отриманні експертної оцінки привабливості (як партнерів) вказаних країн для України¹⁷⁹.

**ВВП окремих країн ЦПА та України,
2014р., \$ млрд.**

**Середньорічні темпи приросту реального ВВП,
2010-2014рр., %**

Потенціал для входження до нових ринків значною мірою залежить від величини аналізованих економік, а також їх динаміку в середньо- і довгостроковій перспективі. Прослідковується важлива закономірність для аналізованих країн: хоча всі визначені країни мають досить стійку позитивну економічну динаміку, проте найбільші з них мають дещо менші темпи економічного зростання (діаграма «Середньорічні темпи приросту реального ВВП»¹⁸⁰).

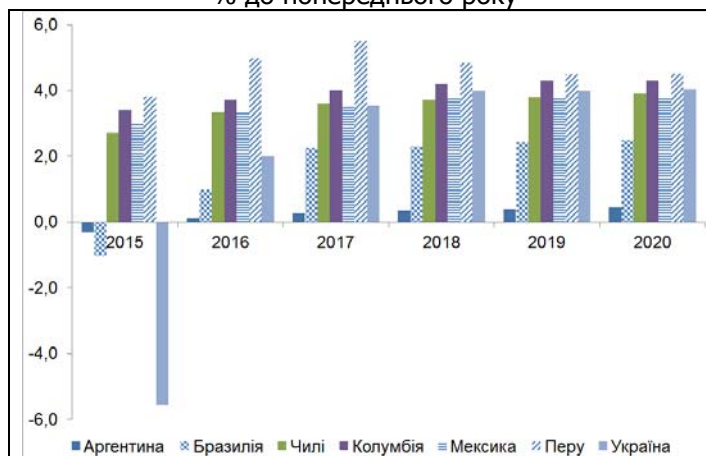
¹⁷⁸ IMF World Economic Outlook Database. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/>.

¹⁷⁹ Тому поряд з показниками країн ЦПА подаватимуться відповідні показники України.

¹⁸⁰ Розраховано авторами за даними IMF World Economic Outlook Database.

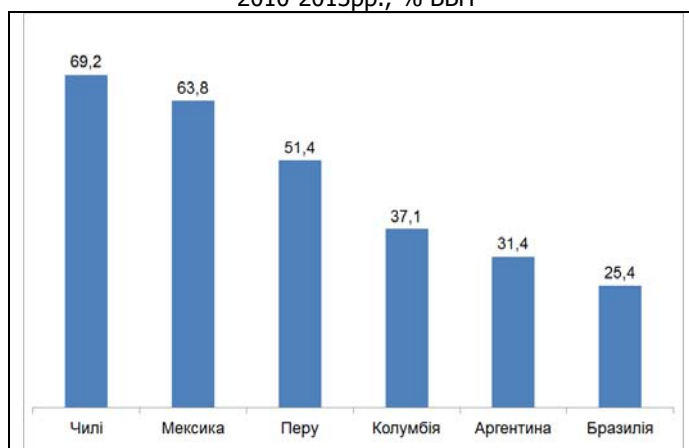
Більше того, прогнозні показники економічної динаміки вказують, що нинішні тенденції для країн ЦПА загалом зберігатимуться і наступними роками (діаграма «Прогнозні оцінки МВФ темпів приросту реального ВВП»¹⁸¹). Зауважимо, «негативні» результати (у вигляді стиснення економік) у 2015р., крім України, очікуються також в Аргентині та Бразилії. І саме економіки цих двох великих країн-членів *Mercosur* зростатимуть значно меншими темпами порівняно з економіками країн Тихоокеанського альянсу протягом 2016-2020рр. Відтак, величина попиту в країнах матиме тенденції як до зростання в абсолютних показниках, так і до їх зближення.

**Прогнозні оцінки МВФ темпів приросту реального ВВП,
% до попереднього року**

Іншою важливою характеристикою перспектив входження у ринки є відкритість економік за показником зовнішньоторговельної квоти. Звичайно, країни *Mercosur*, як члени митного союзу, мають помітно нижчі показники відкритості. Високий же показник Мексики зумовлений участю країни у НАФТА і традиційному значному товарообороті із США. Загалом, показник відкритості позитивно корелює з прогнозними показниками зростання економік аналізованих країн ЦПА (діаграма «Відкритість економіки за показником середньорічного рівня зовнішньоторговельної квоти»¹⁸²).

**Відкритість економіки за показником середньорічного рівня
зовнішньоторговельної квоти,
2010-2013рр., % ВВП**

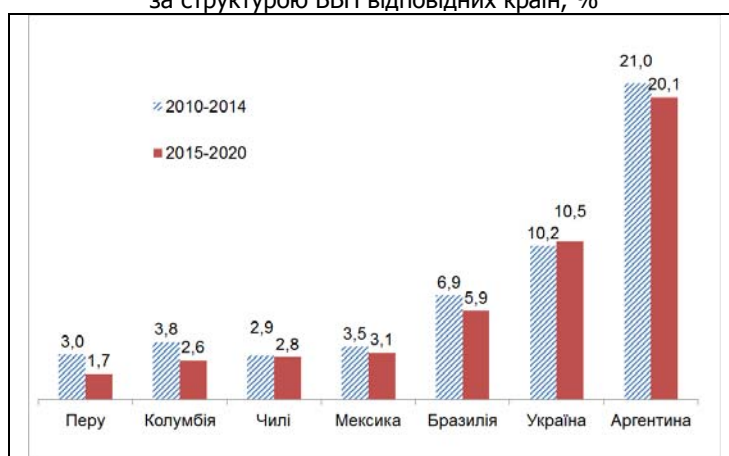
¹⁸¹ World Economic Outlook 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/>.

¹⁸² Розраховано авторами на підставі даних про експортні квоти (<http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>) та імпорتنі квоти (<http://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS>) у 2010-2013рр.

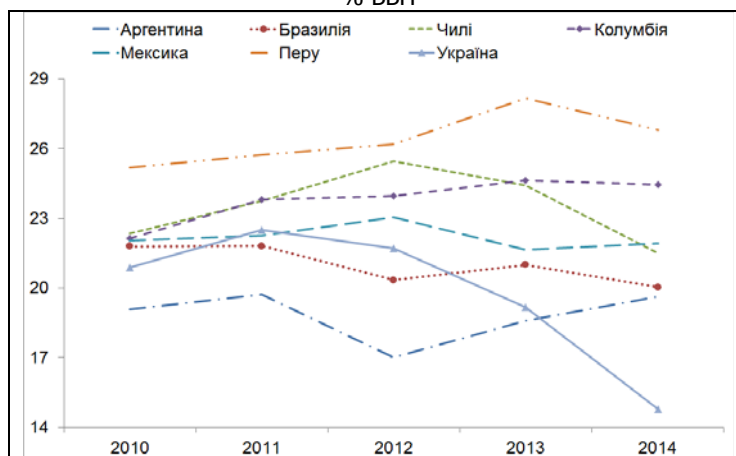
Ще одним важливим показником, який доречно брати до уваги під час ухвалення стратегічного рішення стосовно виходу країни на нові ринки ЦПА з урахуванням глобальних перспектив, є індекси-дефлятори ВВП та їх порівняння у визначені періоди¹⁸³. Для аналізу зазначених країн і України виокремлюється посткризовий період, а також середньостроковий період до 2020р.

На основі даних МВФ¹⁸⁴ здійснено розрахунки середньорічних темпів зростання індексів-дефляторів ВВП, що склалися упродовж 2010-2014рр., а також очікуваних у 2015-2020рр. (діаграма «Середньорічні темпи приросту цін...»). Очікування стосовно цінової динаміки загалом мають позитивну спрямованість (зменшення темпів інфляції) для аналізованих країн ЦПА, що вказує на зменшення ризиковості відповідних країн, а з тим і ризиків входження до них України, інфляційна динаміка якої програє порівняно з країнами ЦПА (за винятком Аргентини, яка проводить агресивну політику підтримки експортерів за рахунок значних темпів інфляції та девальвації).

Середньорічні темпи приросту цін
за структурою ВВП відповідних країн, %

Рівень інвестицій в економіці країн,
% ВВП

Ще одним з індикаторів при розгляді питання виходу на нові ринки збуту є показник рівня інвестицій у структурі ВВП¹⁸⁵. За рівнем інвестицій в економіці країни Тихоокеанського альянсу знаходяться у кращих позиціях порівняно з

¹⁸³ Індекс-дефлятор більш точно відбиває цінову динаміку ВВП країн і менш чутливий до коливання національних валют (ризиків якої є значними для України, Аргентини, Бразилії).

¹⁸⁴ IMF World Economic Outlook Database. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/>.

¹⁸⁵ Нагадаємо, рівень інвестицій значною мірою визначає спроможність країни підтримувати стійке довгострокове зростання.

Аргентиною та Бразилією, які в посткризовий період (до початку військово-політичної кризи) «програвали» навіть Україні (діаграма «Рівень інвестицій в економіці країн»¹⁸⁶).

Підбиваючи підсумки, є підстави стверджувати, що країни Тихоокеанського альянсу, найбільш динамічні країни ЦПА, можуть стати важливими зовнішньоторговельними партнерами для України. Об'єднання оперує ресурсом понад \$2 трлн. на рік, а його середній ВВП на душу населення становить \$10 тис. Країни-члени зорієнтовані на лібералізацію економіки та пошук можливостей укладання якомога більшої кількості торгових угод, чим можуть скористатися українські виробники.

Також слід розглядати можливості активізації зовнішньої торгівлі із країнами *Mercosur*. Однак, цей митний союз сконцентрований на захисті внутрішніх ринків, створенні зовнішніх митних бар'єрів, і у його членів немає можливості створювати власні комерційні зв'язки без згоди всіх інших країн. Проте, до союзу належать дві найзначніші економіки Південної Америки. Найбільша – Бразилія – домоглася найбільшої привабливості для іноземних вкладень, розвитку промисловості і зростання великих економічних корпорацій, що є підставою для розширення інтеграційних зв'язків. Стосовно ж визначеної третьої групи, то домінуюче значення ідеологічних постулатів над економічною доцільністю вкрай ускладнює входження до ринків країн Боліваріанського альянсу.

Отже, якщо виокремити п'ять критеріїв перспектив виходу українських виробників на ринки країн ЦПА (розмір економіки, темпи зростання економіки в посткризовий період, відкритість економіки, середньострокові перспективи зростання цін, рівень інвестицій в економіці) і наділити їх, зокрема, однаковою вагою, то зведений аналіз набуде вигляду, поданого в таблиці «Ранжування країн ЦПА за індикаторами перспектив входження України в національні ринки».

Ранжування країн ЦПА за індикаторами перспектив входження України в національні ринки

КРАЇНИ	ПОКАЗНИКИ (ранги)					Середній ранг	Місце
	розмір економіки	темпи зростання економіки	відкритість економіки	темпи росту цін	рівень інвестицій в економіці		
Аргентина	3	4	5	6	6	4,8	6
Бразилія	1	6	6	5	5	4,6	5
Колумбія	4	2	4	2	2	2,8	2
Мексика	2	5	2	4	4	3,4	4
Перу	6	1	3	1	1	2,4	1
Чилі	5	3	1	3	3	3	3

Таким чином, найбільш пріоритетними для України (з аналізованих країн ЦПА) у середньостроковій перспективі виявляються ринки Перу, Колумбії, Чилі.

Певними емпіричними доказами доречності наведеного вище аналізу є окремі показники динаміки українського експорту¹⁸⁷. Так, у 2014р. темпи зростання українського експорту склали: до Чилі – 500%, Аргентини – 191%, Мексики – 120%, Колумбії – 117%, проте відбулося скорочення експорту до Бразилії і Перу. Звичайно, короткострокові відхилення завжди матимуть місце, що не повинно перекреслювати **стратегічні перспективи для українських виробників товарів і послуг у країнах ЦПА.**

¹⁸⁶ World Economic Outlook 2015. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/>.

¹⁸⁷ Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. – <http://ukrstat.gov.ua/>.

НОВА ГЕОЕКОНОМІЧНА КОНФІГУРАЦІЯ ЄВРАЗІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ: «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ»

Сергій КОШОВИЙ,

головний спеціаліст відділу проблем зовнішньої
політики та безпеки Національного інституту
стратегічних досліджень

Чинник Китаю впливає на зміни фінансово-економічної і політичної архітектури сучасного багатопольярного світу, створюючи нові виклики та можливості для України. У такій ситуації активізується завдання «дозавантаження» комплексу українсько-китайських відносин за рахунок нових підходів та ідей.

Китай належить до тих країн, які свого часу надали Україні гарантії безпеки, і це було пов'язано з процесом добровільного ядерного роззброєння України. Китайська Народна Республіка (КНР) гарантувала суверенітет та територіальну цілісність України у відповідній заяві інформаційного агентства Сінхуа¹⁸⁸ 5 грудня 1994р. Наша держава отримала чіткі підтвердження цих гарантій з боку Уряду Китаю (грудень 2013р.)¹⁸⁹. На жаль, вони виявилися нездатними убезпечити Україну від російської агресії.

Водночас, гарантії передбачають динамічну зміну якості політичного діалогу, порозуміння у сфері безпекових питань та подоланні існуючих викликів. Для України є важливою принципова позиція офіційного Пекіна дотримуватися сформованих зовнішньополітичних принципів. Не менш важливим для України є економічне співробітництво з Китаєм. І у цьому контексті актуальним постає ініціатива розбудови Нового Шовкового шляху.

Анексія Криму Росією зруйнувала плани Пекіна щодо потужної економічної присутності на півострові. Це і багатомільярдний проект з будівництва глибоководного порту, головним завданням якого мав стати перерозподіл вантажопотоків зі Сходу на європейські ринки.

З моменту виголошення китайським керівництвом ініціативи «Економічного поясу Великого Шовкового шляху» у вересні 2013р., а за місяць того ж року оприлюднення нової стратегії у напрямку Південно-Східної Азії у форматі «Морського Шовкового шляху ХХІ ст.», пройшло майже два роки.

За цей час стратегії трансформувалися і трактуються нині як «Один пояс, один шлях». Китайська сторона розглядає його як системний проект, який вимагає від сторін дотримання принципу спільних консультацій, активного обговорення в рамках двосторонніх переговорів та узгодження національних стратегій розвитку держав, які знаходяться вздовж цього шляху. Основна частина дорожньої карти з формування «поясу і шляху» перебуває в активній переговорній фазі. Китайська сторона має намір залучити всі зацікавлені країни до китайських євразійських ініціатив, спільно поширювати відкритість ринків, сприяти

¹⁸⁸ Згідно з положеннями Резолюції №984 Ради Безпеки ООН і на підставі Заяви Уряду КНР від 4 грудня 1994р. про надання Україні гарантій безпеки. – <http://www.gov.cn/gongbao/shuju/1994/gwyb199429.pdf>.

¹⁸⁹ Спільна декларація Китаю і України про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства, 5 грудня 2013р. – <http://news.xinhuanet.com/politics/>.

лібералізації торгівлі, поглиблювати інвестиційне співробітництво, прискорювати інтеграцію інфраструктури.

У рамках реалізації стратегії «Один пояс, один шлях» Китай планує розбудовувати ряд міжнародних економічних коридорів «Китай-Монголія-Росія» (північний), «Китай-Центральна Азія-Західна Азія-Європа» (магістральний), «Китай-Індокитай» (південний) та «Китай-Пакистан» і «Бангладеш-Китай-Індія-М'янма». З часом – формуючи інфраструктурну мережу в субрегіонах Азії та інших частинах континенту, залучаючи дедалі більше країн, поєднавши Азію з Європою і Африкою.

На шляху цих коридорів Китай планує створювати логістичні бази, торговельні комплекси, виробничі зони, зони вільної торгівлі, реалізуватиме спрощення митного регулювання, створення єдиного координаційного механізму вздовж усього маршруту. Це забезпечуватиме безперебійне постачання власної продукції прокладеними транспортними маршрутами (оптимальними та надійними з точки зору безпеки) у прив'язці до ключових портових структур¹⁹⁰. У зворотньому напрямку – отримання сировини і продукції для подальшого розвитку власної економіки. Співробітництво буде передбачати **дотримання п'яти принципів**: активна політична координація, взаємозв'язок інфраструктур, безперебійна і без обмежень торгівля, вільний обіг капіталу та людських ресурсів.

Кошти планується виділяти з Фонду Шовкового шляху¹⁹¹ та нової фінансової інституції Азіатський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ)¹⁹² та банку розвитку БРІКС¹⁹³ в рамках близько 900 проектів у 60 країнах. Попередній обсяг китайських інвестицій за кордон у рамках реалізації ініціативи складатиме понад \$890 млрд.¹⁹⁴ Кошти спрямовуватимуться до наступних сфер: транспорт,

¹⁹⁰ Порти Середземного моря, у модернізації яких беруть участь китайські підрядні організації: грецький Пірей, французький Марсель, іспанська Барселона. В Державі Ізраїль Китай споруджує залізничну дорогу, яка має поєднати Тель-Авів і Хайфу на Середземному узбережжі з м.Ейлат, яке розташоване в північній частині Червоного моря, місце стратегічного сполучення Перської затоки, європейського континенту і Східної Азії.

¹⁹¹ 16 лютого 2015р. на сайті Народного банку Китаю з'явилося повідомлення про реєстрацію 29 грудня 2014р. компанії з обмеженою відповідальністю «Фонд Шовкового шляху». Фонд створений за рахунок коштів валютних резервів Китайської інвестиційної компанії, Китайського імпортно-експортного банку, Державного банку розвитку. До переліку завдань належить пошук інвестиційних можливостей в рамках реалізації проектів «Один пояс, один шлях». – <http://www.pbc.gov.cn/publish/goutongjiaoliu/524/2015/>.

¹⁹² 29 червня 2015р. у Пекіні відбулася церемонія підписання Угоди про створення АБІІ представниками 50 з 57 країн-засновниць. 7 країн (Данія, Кувейт, Малайзія, Нідерланди, Філіппіни, ПАР, Таїланд) ще мають пройти внутрішні процедури з метою затвердження положень статуту банку. Статутний капітал банку \$100 млрд., співвідношення внесків – 75% країни Азії, 25% – за межами азійського регіону. Сума внеску інвестицій визначається на основі частки ВВП країни. КНР інвестує майже \$29,8 млрд. і отримає 26,06% голосів, перетворившись таким чином на найбільшого акціонера фінансової установи. Штаб-квартиру розташовуватиметься в Пекіні.

З часом планується відкриття регіональних структур і представництв. Однею з розрахункових валют в АБІІ стане юань, що сприятиме інтернаціоналізації китайської національної валюти. Процедура передбачено ратифікацію угоди національними законодавчими органами. – <http://www.aiibank.org/>.

¹⁹³ XV сесія XII скликання китайського Парламенту (ПК ВЗНП) 1 липня 2015р. ратифікувала Угоду про створення банку розвитку БРІКС. На цей час угода вже ратифікована законодавчими органами всіх п'яти країн БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР). Банк провів перше засідання Ради керуючих 7 липня 2015р. в Москві, на якому призначили Раду директорів і перший склад керівництва (президент і чотири заступники). Зокрема, президентом банку БРІКС обрано экс-голову індійського банку ICICI Кундапура Вамана Каматха. Капітал банку складе \$100 млрд. Штаб-квартира розташовуватиметься у м.Шанхай. – <http://ndbbrics.org/>.

¹⁹⁴ За оцінками закордонних експертів, у найближчій перспективі інвестує у проект не менше \$300 млрд. Зазначена сума обсягом \$890 млрд. була оприлюднена Банком

залізничні та автомобільні магістралі, об'єкти інфраструктури (порти, аеропорти, складські приміщення, логістичні центри та хаби), інші галузі економіки зарубіжних країн, розташованих вздовж «поясу і шляху».

Водночас, слід наголосити, що дискусії навколо проекту продовжуються як у середовищі китайських керівників і вчених, так і за межами КНР. Результатом цих «мізкових штурмів» можна вважати появу в березні 2015р. концептуального документу у викладі практичної взаємодії сторін-учасників розбудови Нового Шовкового шляху. Головна теза базується на добровільному приєднанні сторони (країни) до реалізації китайської ініціативи і є продовженням «взаємовиграшної» концепції учасників з «розбудови спільного простору Євразії». А саме слово стратегія замінено на більш привабливі слова, такі як «пропозиція», «співтовариство», «бачення», «співіснування» з метою уникнення критики або сприйняття нав'язливості того, що це є ідеєю політичного домінування Китаю на євразійському просторі.

До сфер найвищої економічної активності належать експортні операції, постачання різноманітних товарів, вироблених на китайських підприємствах, безпечне постачання стратегічних видів сировини, запозичення нових технологій. Також метою Нового Шовкового шляху є усунення бар'єрів і перепон на шляху китайських інвестицій шляхом уникнення подвійного оподаткування, розширення сфер і масштабів економічної співпраці в таких сферах, як сільське господарство, енергетика, «зелених» технологій. Окремо слід вказати на фактор взаємодії в рамках фінансової співпраці сторін. Йдеться про активне залучення розрахунків у вигляді національних валют і уникнення використання валют третіх сторін. Сприяти цьому неодмінно будуть як існуючі, так і нові фінансові установи, зокрема згадані вище Азіатський банк інфраструктурних інвестицій, Фонд розвитку Шовкового шляху, банк БРІКС.

Нинішня мапа Нового Шовкового шляху охоплює всі провінції Китаю, головні китайські економічні центри, регіони як на морському узбережжі, так і по всій країні. З іншого боку, ініціатива охоплює три континенти Азію, Африку, Європу – країни Центральної та Південно-Східної Азії, Перської затоки, Середземного моря, Тихого та Індійського океанів, європейськими країнами. Таким чином, проект може трактуватись як китайська відповідь у вигляді глобального розширення на американське входження в Азію¹⁹⁵.

Також варто наголосити, що керівництво Китаю у майбутньому розглядає можливість інтегрувати проект Шовкового шляху в більш масштабну ініціативу зі створення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі¹⁹⁶. Перші кроки «з мрії до дійсності» були зроблені під час ювілейного 25 саміту АТЕС у листопаді 2014р.

Водночас, є підстави стверджувати, що ідея розбудови Шовкового шляху в нових геоекономічних і геополітичних умовах перетворює його на тривалу перспективу, а затверджений план лише початкова фаза на етапі його втілення. Питання розбудови Шовкового шляху в нових умовах стали предметом активного обговорення під час візиту глави китайської держави у травні 2015р. до Казахстану, Росії та Білорусі. Так, було підписано угоду про спільні дії і об'єднання зусиль розбудови «Один пояс, один шлях» і Євразійського економічного союзу, членами якого є всі три країни. Зокрема, планується

розвитку Китаю. He Yini, «China invest \$900 bil Belt and Road Initiative», China daily, 28 May 2015, http://usa.chinadaily.com.cn/business/2015-05/28/content_20845687.htm.

¹⁹⁵ Китайська пропозиція разом з елементами «м'якої» сили і риторикою мирного співіснування виглядає більш привабливим і масштабнішим проектом порівняно з пропозиціями, що надходять від США та ЄС.

¹⁹⁶ Вперше ідея створення такої зони, яка об'єднала б 21 економіку регіону АТЕС, була висунута в 2004р. В разі її утворення, зона стала б найбільшою у світі, охоплюючи країни, де формується 57% світового ВВП і 46% торговельного обігу.

будівництво швидкісної магістралі по маршруту Казань-Москва з перспективою її подовження до Китаю через територію Казахстану. Для цих потреб Китай запланував \$5,8 млрд. У Мінську було домовлено, що китайсько-білоруський індустріальний парк, учасниками якого є провідні китайські компанії, перетвориться на важливий індустріальний хаб на шляху з Азії до Європи¹⁹⁷.

На початку червня 2015р. Китай підписав з Угорщиною (яка стала першою європейською країною) документ про співробітництво в рамках реалізації ініціативи¹⁹⁸, позиціонуючи Угорщину як відправну точку та регіональний центр китайської експансії на європейські ринки. Країни Центральної і Східної Європи є учасниками Нового Шовкового шляху, що розглядається керівництвом цих країн як вигідний і перспективний як для регіону в цілому, так і для кожної країни¹⁹⁹.

Так, Польща вже починаючи з 2013р. є учасником забезпечення доставки вантажів з Китаю на ринки Європи, започаткувавши два залізничні сполучення Ченду-Лодзь і Сучжоу-Варшава²⁰⁰. З 2015р. польська залізниця стала учасником транспортного проекту, який поєднав китайську провінцію Хенань (Центральний Китай) і німецький порт Гамбург²⁰¹. Крім цього на білорусько-польському кордоні за участю китайської транспортної компанії планується побудувати головний логістичний центр складування та розподілу вантажів і контейнерів між Китаєм і Європою, меморандум про наміри вже підписано. Також у 2015р. Польща стала однією з 57 країн-засновниць Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, який розглядається як потенційний інструмент участі польських підприємців на теренах Євразії.

Китайська сторона надзвичайно зацікавлена в участі України в євразійській стратегії, про що неодноразово наголошувалося керівництвом країни. Особливо під час реалізації національної програми з розвитку вітчизняного АПК та інвестуванні в модернізацію логістики експорту зернових. На сьогодні Міністерством економічного розвитку і торгівлі України вже підписано протокол про участь української держави в спільній реалізації побудови Економічного поясу Великого шовкового шляху, який переданий Міністерству комерції КНР. Зокрема, цей документ дозволить визначити формат участі України в реалізації різних проектів і активізувати торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво між Україною та Китаєм. Також очікується активна дискусія з цього питання в рамках проведення Третього засідання Міжурядової комісії зі співробітництва, яке заплановане на вересень 2015р. у Києві.

¹⁹⁷ 25 червня 2015р. було відкрито прямий залізничний вантажний маршрут, який поєднав китайський порт Інкоу (провінція Ляонін, Північно-Східний Китай) зі станцією Центроліт (Гомельська область, Білорусь). Протяжність маршруту 8834 км, час у дорозі 10 днів. Також у найближчій перспективі білоруська сторона планує відкрити міжнародне транспортне сполучення по маршруту м.Ланьчжоу (провінція Ганьсу, Північно-Західний Китай-Білорусь). Територією Білорусі в напрямку європейських ринків проходять усі вантажні потяги, маршрути яких були відкриті у 2013р.

¹⁹⁸ Докладніше див.: EUobserver, 8 June 2015. – <https://euobserver.com/eu-china/129002>. Сайт МЗС Угорщини. – <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/hungary-china-cooperation-at-its-best>.

¹⁹⁹ Під час III зустрічі «ЦСЄ+Китай» у м.Белград (Сербія) в 2014р. діючий Голова Держради КНР Лі Кецянь оголосив, що Китай прагнучиме подвоїти торгівлю своєї країни з країнами Центральної і Східної Європи до 2018р. Товарооборот у найближчі п'ять років має зрости з \$60 млрд. до \$120 млрд.

²⁰⁰ У рамках укладеної угоди про обслуговування вантажних перевезень по маршруту Ченду (адміністративний центр провінції Сичуань, Південно-Західний Китай)-Європа компанією Chengdu-Europe Express Rail Service. – <http://www.gochengdu.cn/mobile/modern-trains-to-revive-ancient-silk-road-a118.html>, http://www.chinadaily.com.cn/regional/2015-01/30/content_19452016.htm

²⁰¹ З картою «Один пояс, один шлях» станом на червень 2015р. можна ознайомитися на сайті Інституту досліджень Китаю *Mercatory* Берліні – <http://www.merics.org/merics-analysen/china-mapping/seidenstrassen-initiative.html>. Слід пам'ятати, що це мета-стратегія китайського керівництва, яка перебуває на початковій стадії реалізації.

Слід наголосити, що Росії, Казахстану та Україні Китай відводить провідну роль на просторах ШНД. У новій регіональній стратегії КНР розглядає Росію як *осьову державу*, а Казахстан та Україну в якості *важливих опорних країн*. Таким чином, у формулі «одна вісь-дві опори» закладається ідея досягнення рівноваги сил на західному стратегічному напрямі Китаю, яке дозволить йому сконцентрувати увагу на викликах у південному і східному напрямках, головним з яких Пекін вважає кризу довкола Тайванської протоки і труднощів у Південно-Китайському морі. Проте, з огляду на військову агресію Росії проти України та західних санкцій стосовно Росії, ряд країн регіону, насамперед Казахстан, постали перед питаннями: чи достатньо надійно вони захищені від можливих посягань на власні території, чи не буде реалізований з часом подібний (до українського) сценарій і чи власне достатньо безпечно бути в одному союзі з РФ, до якої у світі ставляться з суттєвим застереженням.

У рамках реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях» актуальною складовою міждержавних українсько-китайських відносин є розбудова співпраці на регіональному рівні. У цьому контексті український уряд має допомогти місцевим адміністраціям і органам місцевого самоврядування розширити контакти з китайськими партнерами та активізувати практичну взаємодію з усіма провінціями КНР, насамперед з регіонами Північно-Західного Китаю, які перетворюються на провідних партнерів у рамках реалізації ініціативи китайського керівництва. Розвиток ефективних, насамперед економічних зв'язків між регіонами України і провінціями КНР – стратегічний резерв двостороннього співробітництва на середньо- та довгострокову перспективу.

Як **головний висновок**, нинішній етап розвитку відносин між Україною та Китаєм слід розглядати в широкому контексті з урахуванням політичної, економічної та фінансової ваги Китаю у сучасному світі. Зміцнення відносин стратегічного партнерства допоможе Україні ефективніше відстоювати власні національні інтереси і сприятиме розвитку вітчизняної економіки. Для підтримки та розширення співробітництва з Китаєм Україні необхідно сформувати нове, сучасне бачення своїх відносин з цією державою як однією з провідних у світі, забезпечити стабільні контакти та плідний діалог у політичній сфері, налагодити нову систему міжурядової співпраці, що відповідає б сучасним викликам.

Україна знаходиться в процесі формування нової моделі зовнішньої торгівлі та зовнішньої виробничої кооперації, шукає нові ринки збуту власної продукції. У цьому контексті, дуже важливо у співпраці з такими стратегічними партнерами, як Китай, проаналізувати результати виконаної роботи, а також визначитися, що потрібно зробити для розвитку вже існуючих проектів та реалізації нових. За сучасних умов Україна та Китай мають всі можливості реалізувати значний потенціал двостороннього співробітництва.

Китайська сторона надзвичайно зацікавлена в участі України в євразійській стратегії «поясу і шляху», про що неодноразово наголошувалося. Хоча висловлювалися і застереження з огляду на ситуацію, спричинену російською агресією. Разом з тим стверджувалося, що Україна, в разі зацікавленості, може приєднатися пізніше, коли буде залагоджено конфлікт. Варто пам'ятати, що Україна може суттєво модернізувати власну інфраструктуру на маршрутах прокладання Нового Шовкового шляху. Тому приєднання до ініціативи було б для України надзвичайно корисно. Крім цього, варто розуміти, що цю ініціативу можуть реалізувати і без участі України, проте це історичний шанс привабити китайські інвестиції в українські інфраструктурні проекти.

Прагнення і практичні кроки України встановити якомога більш тісні економічні відносини з Європою **жодним чином не перешкоджають розширенню співпраці** зі Сходом. Навпаки, після підписання і ратифікації Угоди про Асоціацію з ЄС, Україна, на етапі її імплементації, перетворюється на «ворота» до Європи. Це важливо для китайсько-українських відносин, особливо в контексті реалізації ідеї Нового Шовкового шляху.

ТРЕТІЙ НЕ ЗАЙВИЙ. УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСПОРТ ВРЯТУВАЛИ РИНКИ «ТРЕТІХ КРАЇН»

Юрій Панченко

редактор «Європейської правди»

За минулий рік Україна суттєво змінила не лише структуру свого експорту, але й ринки збуту власної продукції. Насамперед, йдеться про витіснення українських експортерів з російського ринку та позитивний вплив автономних преференцій ЄС. Однак, офіційні дані української статистики²⁰² засвідчують дещо складніший характер структури експорту України.

Справа в тому, що українська економіка, в т.ч. вітчизняний експорт, зазнали радикальних змін протягом минулого 2014р. Активізація бойових дій на Сході країни фактично унеможливила експорт з Донбасу. Тому й статистика 2014р. є непоказовою – половину минулого року експорт з Донбасу був активним, а з середини – майже припинився. Для більш точного аналізу структурних змін доречним є порівняння показників торгівлі перших місяців 2014р. і 2015р.

Системні зміни у структурі експорту України. Так, за результатами січня-квітня 2015р., загальне падіння українського експорту склало 34,6%. При цьому падіння експорту до ЄС – 34,7%, а до країн СНД – 54,7%. Отже, обсяги падіння торгівлі з ЄС були майже ідентичними загальним темпам падіння, а обсяг експорту до СНГ скоротився більш ніж удвічі.

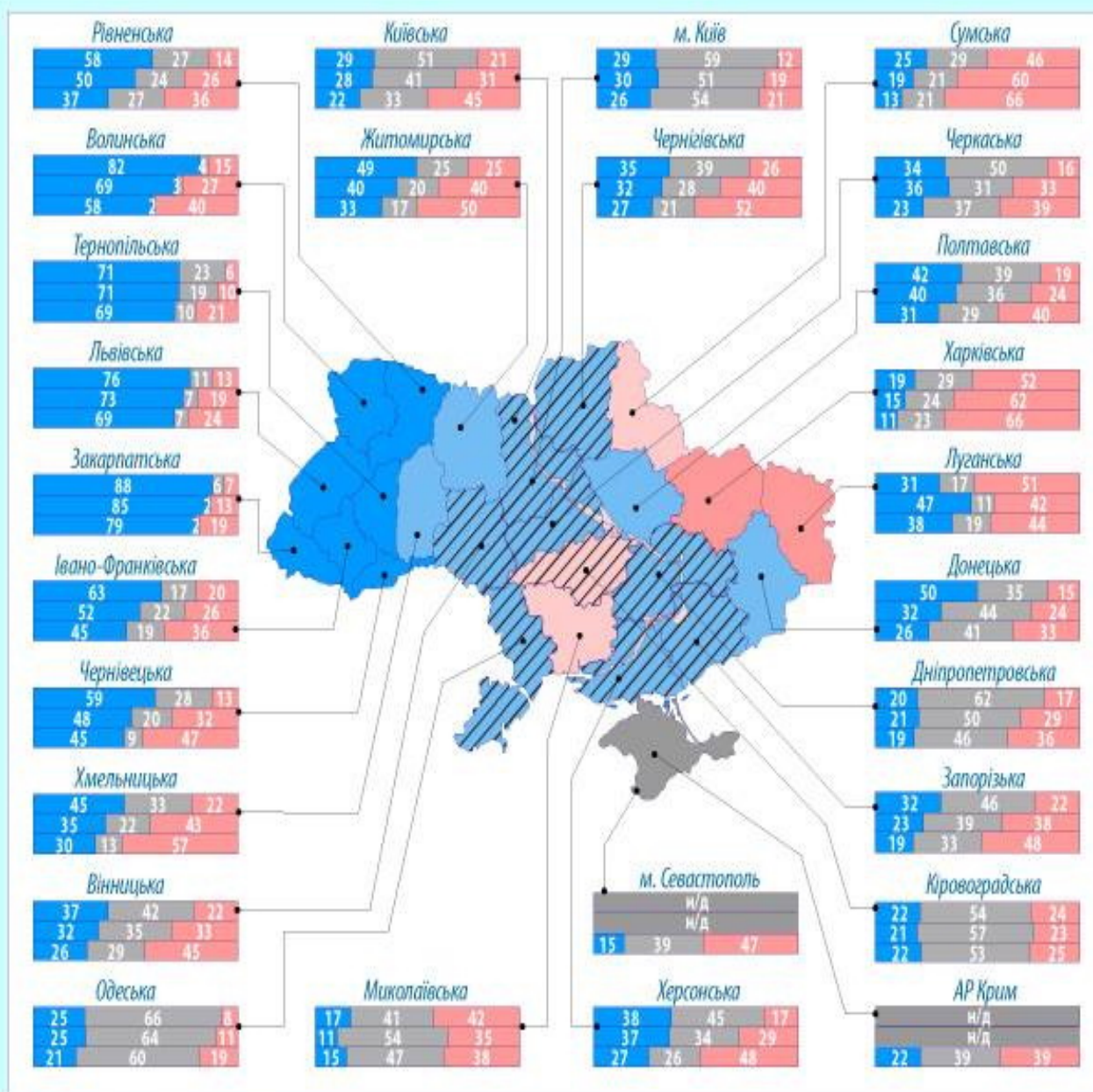
Що ж утримало загальний показник від більшого падіння? Насамперед, експорт до «третіх країн» – до регіонів Азії та Північної Африки. Збільшення ваги «третіх країн» дуже промовисте і в регіональному зрізі українського експорту – у географічній структурі експорту дев'яти українських областей, а також столиці найбільшу частку посідають саме треті країни (діаграма «Партнери зовнішньої торгівлі товарами регіонів України у I кв. 2015р.»).

Більше того, в Дніпропетровській, Одеській, Київській областях, а також у Києві, ця частка навіть перевищує 50% (а у Херсонській та Черкаській областях – лише незначним чином менше). Для порівняння, за результатами 2013р., частка третіх країн переважала «традиційні» напрями експорту лише в п'яти областях (Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській та Одеській) та Києві.

Таким чином, попри курс країни на євроінтеграцію та безпрецедентне відкриття європейського ринку для українського експорту, найбільше зростають поставки саме до країн Азії та Африки!

Про які чинники та про які зміни йдеться у галузевому та географічному контексті?

²⁰² Використані дані Державної служби статистики стосовно зовнішньоекономічної діяльності України. – <http://ukrstat.gov.ua/>.

- Експорт до Європи більше 50%
- Експорт до Європи менше 50%, але більше, ніж до СНД
- Основний експорт до інших країн
- Експорт до СНД менше 50%, але більше, ніж до Європи
- Експорт до СНД більше 50%

Експорт із регіону за періодами

І кв. 2015 року	до країн Європи	в інші країни	до країн СНД
Весь 2014 рік			
Весь 2013 рік			

Infographics © Sergii Gorbachov, 2015

Насамперед, за минулий рік Україна докорінно змінила структуру свого експорту – з експортера металів та продукції машинобудування країна «перетворилася» в аграрного експортера.

За результатами I кв. 2014р., частка продукції машинобудування у структурі українського експорту складала 13,9%. Через рік – лише 10,9%. Так само,

продукція металургії – її частка в загальному експорті впала з 28,5% до 27,4%. Але найбільшим було падіння мінеральної продукції – з 13,2% до 8,6%.

Частково це пов'язане із призупиненням виробництва на Донбасі – у I кв. 2015р. падіння виробництва в Донецькій та Луганській областях склало 53%. Частково – із стрімкою втратою російського ринку, експорт на який впав у 2,6 рази.

Натомість стрімко зростає частка аграрного експорту – з 28,8% до 36,5%. Втім, і в цій галузі не фіксується реального зростання експорту (внаслідок загального скорочення експорту). Так, якщо у I кв. 2014р. такої продукції було експортовано на \$4,05 млрд., то за відповідний період 2015р. – \$3,44 млрд.

Головні торговельні партнери України. Відбулися також помітні зміни в **географічній структурі експорту України у I кв. 2015р.**, зокрема у групі 15 найважливіших торговельних партнерів (топ-15). Так, попри стрімке падіння українського експорту, Росія поки ще залишається ключовим ринком збуту українських товарів, отримуючи 11,1% загального обсягу вітчизняного експорту. Однак, рік тому частка експорту до Росії складала майже 20%. Зважаючи на темпи падіння українського експорту до Росії, є підстави стверджувати, що вже наступного року ця країна перестане бути головним ринком збуту української продукції.

Друге місце в обсягах експорту посідає Туреччина – частка країни у структурі українського експорту за рік зросла з 5,5% до 7,4%. Подібна ситуація і стосовно Китаю – його частка збільшилася з 5,5% до 7,3%. Втім, варто визнати, що лідерство Китаю і Туреччини є цілком «природним», оскільки обидві країни були важливими торговельними партнерами України минулими роками.

Важливою зміною у структурі експорту є те, що країни ЄС, не ввійшли не лише до топ-трійки, але й навіть втратили четверте місце, на якому опинився Єгипет – частка африканської країни зросла з 5,3% до 6,2%.

І вже далі йдуть країни ЄС – Італія та Польща. Втім, якщо Італія хоча б збільшила частку – з 5,1% до 5,7%, то частка Польщі, навпаки, впала з 5,7% до 5,1%, що викликає занепокоєння (оскільки до цієї країни традиційно спрямована увага українських виробників).

До ключових ринків збуту українських товарів також належать Індія (3,5%), Іран (2,3%), Ізраїль (1,7%) та Саудівська Аравія (1,6%). Натомість топ-15 залишили Чехія, Словаччина та Казахстан – країни, географічно близькі до України, з якими встановлені традиційно міцні торговельні зв'язки.

До іншої важливої групи належать країни, до яких помітно збільшився український експорт. Абсолютним лідером є Іран – зростання складає 88,2% (до \$221,4 млн.). Таке зростання викликано більш ніж трикратним збільшенням експорту продукції аграрно-промислового комплексу (АПК), а також помірним прогресом у експорті деревини, продукції хімічної промисловості. До речі, зважаючи на поступове зняття санкцій з Ірану, ця країна може стати одним із ключових ринків збуту для України.

Також чимале зростання експорту – на 75,3% – зафіксовано до Саудівської Аравії. На відміну від Ірану, загальне зростання експорту до Саудівської Аравії забезпечувала не лише продукція АПК (зростання у 2 рази), але й металургія (в 1,6 рази) та машинобудування (у 8,7 разів).

Значне зростання експорту відбулося ще до однієї близькосхідної країни – Лівану, у відповідний квартал обсяги експорту зросли на 26,2%, насамперед за рахунок продукції АПК, деревообробної та легкої промисловості.

Таким чином, у поточному 2015р. український експорт і, відповідно, приплив валютних надходжень (вагомий чинник підтримки гривні) врятували ринки Близького Сходу та Північної Африки. Причому, в усіх згаданих випадках «драйверами зростання» була саме аграрна продукція²⁰³.

Як бачимо, в умовах торгівельної війни з Росією та повільного просування українських товарів на ринки ЄС, **ринки «третіх країн» виявилися справжнім «рятівником»** для українського експорту. А зважаючи на те, що в короткостроковій перспективі не варто очікувати зняття торговельних обмежень з боку Росії, а повноцінний вихід на європейські ринки вимагатиме ще кількох років, то нинішня ситуація може бути охарактеризована як **новий український тренд**.

Варто зазначити, що подібна ситуація спостерігалася також у 2009-2010рр. Тоді падіння експорту до Росії та ЄС було компенсовано зростанням експорту до азійських країн, насамперед – до Китаю. Однак, у ті роки Україна експортувала переважно продукцію металургії. Упродовж останніх років китайські виробники посунули українських спочатку зі свого ринку, а потім – із ринків близькосхідних країн.

Тепер Україна виходить на ринки Азії та Африки переважно з аграрною продукцією. Стійкий попит на неї є, звичайно, позитивним чинником для української економіки. Однак не варто очікувати суттєвого зростання експорту за рахунок лише продукції АПК. Україна потребує істотної диверсифікації власної експортної продукції.

Вказана зміна трендів у зовнішній торгівлі України вимагатиме і зміни в політиці Уряду, насамперед у частині просування українських товарів. Перш за все, заслуговує на увагу такий інструмент підтримки експорту, як створення експортного агентства. Однак, в Уряді поки не обіцяють його скорої появи. Причина прозаїчна – в бюджеті немає коштів на таку підтримку експортерів.

Другий очевидний шлях – стимулювання створення режимів вільної торгівлі з різними країнами. Тим більше, що девальвація гривні фактично нівелює загрозу втрати власного ринку перед масованим імпортом (всупереч тому, про що останніми роками постійно заявляли численні українські противники такої лібералізації). Наразі Україна декларує введення таких переговорів відразу з трьома країнами: Канадою, Туреччиною та Ізраїлем, причому стан цих переговорів суттєво різниться.

Найбільшого прогресу у **впровадженні режиму вільної торгівлі** Україна досягла в переговорах **з Канадою**. Під час візиту до Києва на початку червня 2015р. Прем'єр-міністра Канади Стівена Гарпера було навіть оголошено, що відповідні переговори мають бути завершені найближчими місяцями. Ухвалення зони вільної торгівлі (ЗВТ) з Канадою стане вагомим чинником підтримки України, оскільки **просування українського експорту до Канади одночасно просить і вихід на ринки США**.

Хоча, останніми роками подібних заяв стосовно зовнішньоекономічної лібералізації було зроблено чимало, проте їх реалізація неодноразово відтерміновувалася. Варто лише згадати, що переговори з Канадою почалися ще в 2009р. Тоді також анонсувалося, що вони триватимуть близько півроку. Звичайно, зволікання відбувається через різні причини, проте серед найвагоміших є те, що Канада є країною з розвинутим аграрним експортом, досить подібним до українського. Це суттєво ускладнює переговори, і особливо –

²⁰³ Важливим і дещо неочікуваним є зростання українського експорту до США – на 20,5%, а «головним драйвером» зростання була металургія – обсяги експорту металу зросли в 1,4 рази.

якщо згадати про значне зростання експорту продукції АПК протягом останнього року.

Подібна ситуація спостерігається і стосовно Туреччини. Переговори про створення ЗВТ проходять надзвичайно важко саме у зв'язку із непоступливістю Анкари в питаннях доступу української агропродукції на ринки цієї країни.

Можливо, в такій ситуації Україні варто «розширювати географію» режимів вільної торгівлі. Попереднім Урядом, зокрема, анонсувався початок переговорів про створення ЗВТ більш ніж з десятком країн, зокрема з Марокко, Сирією, Ліваном, Йорданією та В'єтнамом.

Чи варто Україні йти шляхом розширення переговорних процесів чи навпаки – зосередитися на переговорах із Канадою, Туреччиною та Ізраїлем, намагаючись у найближчій перспективі довести їх до завершення? Поки в Уряді схиляються до другого сценарію.

Поряд з цим, чималих зусиль Уряд докладає до зняття діючих антидемпінгових заборон, що заважають українським експортерам. Перший успіх на цьому шляху – з кінця липня 2015р. Україна на рівні з іншими державами-бенефіціарами зможе експортувати до США близько 5 тис. найменувань товарів у безмитному режимі. Такі можливості Україна отримала в рамках поновлення програми Генеральної системи преференцій, що була зупинена у 2013р. Ще одним захисним кроком є готовність Уряду підтримати українських експортерів, ліквідувавши захисні мита на єгипетському ринку.

Окремої уваги потребує відновлення дії українських торгових місій. Уряд докладає певних зусиль, намагаючись обрати найбільш перспективні країни, де найбільш потрібне їх створення. Проте поки результативність не достатньо оптимістична.

Резюмуючи, варто підкреслити – ринки «третьох країн» сьогодні стали справжнім рятівником для українського експорту. Однак, у нинішній структурі експорту суттєво переважає продукція АПК. Теоретично, вказані країни можуть стати ринками збуту і для інших галузей української промисловості. Зокрема, для продукції металургії та машинобудування, що дозволить практично повністю компенсувати втрату ринку РФ. Однак, для цього Україні потрібні інвестиції, в доступу до яких визначальну роль відіграє Угода про асоціацію з ЄС. А тому, **активізувавши роботу над просуванням на європейські ринки, Україна одночасно спрощує вихід і на ринки країн Азії, Африки та Америки.**

УКРАЇНА НА РИНКАХ ОЗБРОЄНЬ

Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

директор військових програм
Центру Разумкова

Хоча загальна оцінка конкурентоспроможності України на світових ринках є досить низькою, проте є кілька сфер, в яких країна посідає достойне місце у світовому виробництві і які спроможні сформувати базис стійкого зростання для національної економіки загалом. Однією з таких сфер є оборонна промисловість, попит на продукцію якої у висхідних країнах є стійким і високим.

Загальні показники. Якщо оцінювати фінансові показники торгівлі зброєю²⁰⁴, то Україна стабільно посідає місця у другій десятці провідних експортерів (за оцінками ЦАМТО, у 2013р. – 15 місце з обсягом поставок \$620 млн.) – при тому, що в рейтингу СІПРІ найкрупніших постачальників звичайних озброєнь Україна перебуває в першій десятці. Справа в тому, що рейтинг СІПРІ, мірою спрямованості власних досліджень, відбиває т.зв. обсяг передач дестабілізуючого військового потенціалу, а не фінансову вартість експорту/імпорту озброєнь. Вартісний тренд-індикатор СІПРІ, яким вимірюється обсяг поставок, означає вартість типових зразків озброєнь, а не фінансові показники поставок. Показовим був приклад, коли Україна посіла в рейтингу СІПРІ за 2012р. четверте місце²⁰⁵.

Потенційні **можливості оборонної промисловості** України дозволяють організувати виробництво ракетних комплексів, систем і засобів протиповітряної оборони (ППО) і протиракетної оборони (ПРО), переносних зенітних ракетних комплексів (ПЗРК), керованих ракет класів «повітря-повітря» і «повітря-земля», реактивних комплексів залпового вогню, протитанкових ракетних комплексів

²⁰⁴ Якщо не вказане інше, то головними джерелами статистичної інформації (з певними зауваженнями) є наступні: **База даних Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру** (СІПРІ) про поставки озброєнь (<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>) – повно та якісно висвітлює географічну структуру, номенклатуру та динаміку поставок озброєнь, але оцінює обсяг передач дестабілізуючого військового потенціалу, а не фінансову вартість експорту/імпорту; **Центр аналізу міжнародної торгівлі озброєннями** (ЦАМТО, <http://www.armstrade.org>) – використовує всі відомі джерела даних (у т.ч. СІПРІ) та оцінює фінансову вартість експорту/імпорту як за даними про контракти, так і за фактичними поставками; **щорічні звіти Державної служби експортного контролю України** (<http://www.dsecu.gov.ua>) – наводять географічну структуру та номенклатуру українського експорту озброєнь без визначення фінансових показників оборонного експорту.

²⁰⁵ Значний стрибок у загальному обсязі поставок озброєнь у 2012г. (порівняно з 2011р.) відбувся переважно за рахунок поставок до Китаю на суму \$690 млн. У тому році була завершена поставка до Китаю 2 тис. авіаційних ракет, 42 авіаційних двигунів, а також, що найважливіше, завершено контракт на передачу авіаносця "Адмірал Кузнецов", проданого в 1998р. Достеменно невідомо, яку саме вартість авіаносця врахував СІПРІ, оскільки "Адмірал Кузнецов" є авіаносним крейсером, а не "стандартним" авіаносцем (вартість якого коливається від \$675 млн. – застарілого, класу *Nimitz*, до \$9 млрд. – новітнього, класу *Ford*). Крім того, "Адмірал Кузнецов" був проданий як корабель, що був в експлуатації, вартість якого, за методикою СІПРІ, становить 40% первинної. Тим не менш, ця вартість становила сотні мільйонів доларів, а не «\$20-30 млн.», за які корабель фактично був проданий. Це є однією з особливостей методики СІПРІ, яка й стала вирішальним чинником у згаданому рейтинговому стрибку України.

(ПТРК), бойових літаків і вертольотів, літаків військово-транспортної авіації, бронетанкової техніки, танкових двигунів, газотурбінних двигунів для кораблів і корветів, радіолокаційних станцій, окремих видів артилерійського озброєння та стрілецької зброї, засобів радіотехнічної, оптичної та акустичної розвідки, авіаційних засобів навігації, посадки, зв'язку та забезпечення безпеки польотів, деяких видів боєприпасів тощо.

До останнього часу у структурі збройового експорту України переважала авіаційна техніка. За оцінками ЦАМТО, в період 2006-2013рр. вона посідала 3 місце у світі за поставками літаків-заправників (\$110 млн.), 5 – ударних вертольотів (\$133 млн.), 6 – військово-транспортних літаків (\$536 млн.), 6 – штурмовиків (\$43 млн.), 10 – винищувачів (\$291 млн.), 12 – учбово-бойових літаків.

Водночас, починаючи з 2011р., відчутно зростає частка бронетанкової техніки. У 2013р. Україна посіла 3 місце у світі за поставками бойових броньованих машин (БТР-3,4) на суму \$206,5 млн., що становить близько третини всього її врахованого збройового експорту. Ще однією особливістю українського експорту є значна частина зразків, що були в експлуатації (із запасів Збройних Сил України), модернізованих перед продажем. Якщо в сегменті броньованих машин ця частка поступово зменшувалася з 60% до 40%, то в сегментах засобів протиповітряної оборони, винищувальної авіації, вертольотів вона становить практично 100% (за винятком авіадвигунів).

Географічна структура збройового експорту України. Географічна структура поставок Україною озброєнь є відносно стабільною та орієнтованою на низькотехнологічні ринки країн Азії, Африки, СНД. У 2009-2013рр., за даними СІПРІ, головними отримувачами поставок озброєнь з України були регіони: Азія та Океанія – 46%, Африка – 31%, Європа – 12%, Близький Схід – 9%. Досить закритими для українських збройових експортерів залишаються ринки Латинської Америки. Головними державами-імпортерами української оборонної продукції є Китай – 22%, Росія – 10%, Таїланд – 9%. Водночас, в імпорті країн з переліку найкрупніших отримувачів озброєнь частка України є відносно невеликою: Китай – 11-13%, Пакистан – 4%, Алжир, Індія – по 1%. Іншими країнами-отримувачами оборонної продукції з України (за винятком стрілецької зброї) у 2010-2014рр. були: Азербайджан, Алжир, Болгарія, Вірменія, В'єтнам, Ефіопія, Єгипет, Ірак, Казахстан, Кенія, Латвія, Литва, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Пакистан, Росія, Таїланд, Туркменістан, Хорватія, Чад.

При цьому, азійський ринок (В'єтнам, Індія, Китай, Пакистан, Таїланд) вважається перспективнішим за африканський. Попит на ньому визначається потребами країн у модернізації і переозброєнні армій за умов розгортання в регіоні гонки озброєнь, зумовленої невирішеними територіальними претензіями держав на континентальній і морській частинах регіону, їх боротьбою за суверенітет і суперництвом регіональних і зовнішніх гравців за важелі впливу. Саме задоволення попиту такого характеру зумовлені укладені Україною контракти з В'єтнамом, Китаєм, Таїландом.

Зокрема, китайський ринок характеризується такою особливістю, як небезуспішні намагання Пекіна перетворитися на провідного світового експортера озброєнь шляхом реінжинірингу імпортованої техніки та використання переваг у забезпеченні високої рентабельності за рахунок дешевої робочої сили. Тому на цьому ринку навряд чи знайдеться місце для поставок фінальної української оборонної продукції – максимум комплектуючих, зокрема авіаційних і корабельних двигунів.

Африканський ринок озброєнь, попит на якому зумовлений нескінченими збройними конфліктами, є доволі ємним для старих (модернізованих) озброєнь (танків Т-55, Т-72, БТР-70, БМП-1, артилерійських систем Д-30, 2С1,3, стрілецької зброї тощо). Водночас, через брак якісного стратегічного менеджменту, корупцію

в Україні торгівля застарілою зброєю стала демотивуючим чинником для державного сектору оборонної промисловості – коли прибуток можна було отримувати, фактично, без вкладання суттєвих коштів у розвиток промислової бази та технологій.

Збереження відносно невисокої ціни за умов досить високих технічних показників залишається певною перевагою більшості експортних зразків українських озброєнь. Проте, в багатьох випадках ця перевага нівелюється зростаючою конкуренцією з боку як провідних, так і нових експортерів – країн Східної Європи, Китаю, Туреччини, Ізраїлю, Бразилії, які пропонують на ринках дешеvu військову техніку власної розробки та озброєння ліцензійного виробництва.

Суттєвими сегментами українського збройового експорту є також: продаж техніки та комплектуючих подвійного використання; сервісне обслуговування, ремонт, модернізація техніки; підготовка спеціалістів з експлуатації та обслуговування; надання військово-технічних послуг; проектування та будівництво за кордоном сервісної інфраструктури – багато з яких не враховуються в міжнародних реєстрах поставок озброєнь. До цих категорій експортних операцій належать, наприклад, продажі автомобільної техніки, авіадвигунів, окремих видів електронної апаратури; участь у пусках ракетноносіїв, участь військово-транспортної авіації в перекиданні озброєнь, військових контингентів і техніки (зокрема, в Арктику) тощо.

Традиційним сегментом світового ринку озброєнь, на якому присутня Україна, є сервісне обслуговування значної кількості озброєнь ще радянського виробництва, накопичених у ряді країн. Але мірою морального та фізичного старіння цих озброєнь, намагання багатьох держав модернізувати власні збройні сили цей сегмент збройового ринку поступово та невпинно звужується. З тієї причини його доречніше було б вважати ресурсом, але не потенціалом і тим більше не орієнтиром зростання і сталого розвитку оборонної промисловості України. Проте, провідні українські експортні компанії і багато оборонних підприємств тривалий час робили акцент саме на другому аспекті.

Прикладом іншого підходу може бути успіх окремих підприємств (переважно приватних), які за рахунок використання експортного потенціалу спромоглися спрямувати частку отриманих коштів на розвиток і розширення виробництва. Так, у 2010р. холдингова компанія "АвтоКрАЗ" у 3,6 разу збільшила обсяги виробництва – до понад 1000 автомобілів на рік. Подібних результатів досягла компанія "Мотор-Січ". Динамічний розвиток спостерігається в компаніях "Аеротехніка" та "Укрспецтехніка"²⁰⁶.

Суттєвим гальмом для розвитку оборонно-промислового потенціалу України була тривала зосередженість на кооперації з Росією на шкоду співробітництву із західними компаніями. Росія завжди розглядала Україну не як рівноправного партнера, а як сателіта (а в окремих випадках – конкурента), ресурсу для замикання власних технологічних циклів виробництва озброєнь. З іншого боку, Захід, для якого більш вигідним було безпосереднє співробітництво з російськими компаніями, розглядав Україну переважно як придаток (у кращому випадку – як субпідрядника) російського оборонно-промислового комплексу.

Такі політичні, технологічні та ресурсні обмеження оборонно-промислового співробітництва України зробили свою справу – мірою вичерпання радянського потенціалу українська оборонна промисловість дедалі більше виявлялася інституційно, структурно та технологічно відсталою, із вкрай обмеженими інвестиційними ресурсами. Зокрема, через обмежені обсяги оборонного бюджету впродовж усіх попередніх років (на рівні 1% ВВП) Міністерство оборони України

²⁰⁶ Бадрак В. Оружейный миллиард. – Дзеркало тижня, 2011, http://gazeta.zn.ua/POLITICS/oruzheyyny_milliard_.html

(МО) не могло розраховувати на достатні обсяги оборонного замовлення і вкладати кошти в розвиток озброєнь і військової техніки, які могли б потрапляти й на зовнішні ринки. За оцінками МО, станом на початок 2015р., за результатами попередніх розробок на озброєння Збройних Сил України було прийнято близько 100 зразків, серійне виробництво та поставки до військ яких так і не розпочалися.

Тобто, за наявності світового рівня дослідно-конструкторських робіт в окремих сферах (транспортна авіація, легка бронетехніка, високоточна зброя, протитанкові ракетні комплекси, системи захисту для бронетехніки, вертольотів тощо) коштів для доведення їх до рівня серійного виробництва не вистачало. Навіть коли вони з'являлися, це не означало автоматичного виходу на зовнішні ринки, оскільки Україна в її економічному становищі не здатна запропонувати потенційним покупцям привабливі компенсаційні (офсетні) схеми, порівняно з тими, що надавалися західними експортерами.

Іншими словами, попри постійну присутність у двадцятці (чи навіть у десятці) найкрупніших постачальників зброї, експортний потенціал України поступово виснажувався, що вимагало негайних заходів з докорінного реформування оборонної промисловості та перегляду всієї військово-технічної політики держави.

Вплив подій 2014р. Російсько-український конфлікт негативно вплинув на економічний стан України загалом та її експортний потенціал зокрема. Особливо це стосується експорту озброєнь – коли інтереси забезпечення обороноздатності держави набувають однозначного пріоритету над міркуваннями комерційної вигоди.

Конфлікт завдав суттєвої шкоди експорту зброї як з точки зору втрати окремих підприємств на окупованих територіях Криму, Донецької і Луганської областей, розриву технологічних ланцюгів виробництва озброєнь внаслідок цих втрат і припинення військово-технічного співробітництва з Росією як державою-агресором, так і повного спрямування діяльності багатьох оборонних підприємств на задоволення потреб армії (врізка «*Втрати експортного потенціалу України внаслідок російської агресії*»). Загалом, за даними СІПРІ, обсяг міжнародних передач Україною звичайних озброєнь скоротився у 2014р., порівняно з 2013р., на 6,8%.

ВТРАТИ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Втрата підприємств у Криму: загалом втрачено 30 підприємств, серед яких Феодосійський суднобудівний завод «Море», Феодосійський судномеханічний завод, Сімферопольський завод «Фіолент», Севастопольське авіаційне підприємство, Севастопольський судноремонтний завод.

Втрати підприємств у Донецькій області: завод «Точмаш», завод «Топаз», Сніжнянський машинобудівний завод, Маріупольський Науково-дослідний інститут конструкцій і матеріалів «Прометей», Науково-дослідний інститут комплексної автоматизації, Дослідницько-конструкторське бюро «Промінь»; **у Луганській області:** Луганський патронний завод, Луганський авіаційний ремонтний завод, Красnodонський завод «Юність», Хімічне казенне об'єднання ім. Г.І.Петровського, Рубіжанський казенний хімічний завод «Зоря».

Втрати від розриву кооперації з Росією: за останнє десятиліття Україна вже скоротила військово-технічне співробітництво з Росією приблизно вдвічі – до 15% загальних обсягів військово-технічного співробітництва (ВТС), що у 2013р. складало \$250-280 млн.²⁰⁷

Згорання ВТС з Росією торкнулося передусім ракетно-космічної галузі,

²⁰⁷ Україна нічого не втратить, припинивши військово-технічне співробітництво з РФ. – УНІАН, <http://economics.unian.ua/industry/936922-ukrajina-nichogo-ne-vtratit-pripinivshi-viyskovo-tehnichne-spivrobitnistvo-z-rf-ekspert.html>.

літакобудування, будівництва авіадвигунів та двигунів для ВМС. Втрати охоплюють витрати на імпортозаміщення російської продукції, частка якої в окремих зразках озброєнь України становила 60-80% (аналогічна частка української продукції становила 50-80%, але за найбільш критичними категоріями)²⁰⁸.

Якщо «Укроборонпром» вже відзвітував про завершення програми імпортозаміщення російської продукції (що може вважатися справедливим з точки зору негайного підвищення обороноздатності, але не експортного потенціалу), то Росії для цього, за різними оцінками російських експертів, потрібно ще як мінімум 2-2,5 роки. Відмова від співпраці з Росією призвела до помітних, але не критичних втрат української оборонної промисловості²⁰⁹.

Втрати, пов'язані з відмовою від експорту: за умов російської військової агресії, Україна у 2014р. вимушено призупинила ряд експортних контрактів на поставку зброї, яка спрямовувалася в зону бойових дій на Донбасі. За даними «Укроборонпрому», за рахунок перегляду міжнародних контрактів Збройним Силам України передано 76 одиниць бронетанкової техніки та 30,7 тис. одиниць стрілецької зброї.

За даними Державної служби експортного контролю України, у 2014р. було експортовано за кордон: 23 танки Т-72 (Ефіопія, Нігерія); 28 бойових броньованих машин БТР-3,4 та їх модифікацій (Нігерія, Таїланд, США); 6 артилерійських систем великого калібру (Нігерія); 6 бойових літаків (Хорватія, Чад); 8 бойових вертольотів (Білорусь, Нігерія); один корабель на повітряній подушці (Китай); 18 ракет (Алжир). Було також продано понад 17 тис. одиниць стрілецької зброї і легких озброєнь, найкрупнішими покупцями яких були США, Канада, Чехія, Уганда (гвинтівки, карабіни), Південний Судан (легкі та важкі кулемети)²¹⁰.

Напрями подальшого розвитку. Крім завданої суттєвої шкоди, російська агресія стала певним імпульсом для впровадження інновацій і пошуку Україною шляхів диверсифікації військово-технічного співробітництва. Саме зосередження зусиль на якомога повнішому і скоординованому використанні власних науково-технологічних, виробничих резервів, зовнішньої допомоги є головним завданням держави на сучасному етапі.

Попри загальне проблемне становище оборонної промисловості України, десятки крупних підприємств спромоглися **зберегти і зміцнити потенціал інноваційних розробок**. У сферах авіабудування, бронетехніки, кораблебудування, радіолокації і оптико-електронного обладнання українська продукція перебуває на рівні найкращих світових аналогів.

Стабільним попитом у світі користується продукція провідних в Україні підприємств «Мотор Січ», «Зоря-Машпроект», Харківського машинобудівного заводу «ФЕД». Непогані перспективи мають київське Конструкторське бюро «Луч» (високоточні засоби ураження), львівська «Укрспецтехніка» та запорізька «Іскра» (радіолокаційні системи), харківське Конструкторське бюро машинобудування ім. О.Морозова (легка бронетехніка), кременчуцький «Автокраз» (колісна техніка).

Україна вважається досить потужним гравцем у сегменті розробки, виробництва та постачання транспортних літаків. Перспективним виглядає налагодження співпраці між підприємством «Антонов» і польськими компаніями в напрямі

²⁰⁸ Довідка щодо заходів економічного тиску Російської Федерації на торговельно-економічні відносини з Україною (станом на 23.09.2014р.). – <http://eimg.pravda.com/files/e/a/eaab2b-2.pdf>.

²⁰⁹ Демчак Р. Експорт озброєнь: зміна орієнтиру – Економічна правда, http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2014/07/3/472936/view_print.

²¹⁰ Обсяги міжнародних передач озброєнь України. – <http://www.dsecu.gov.ua/control/>.

формування міжнародного консорціуму з «вестернізації» літаків сімейства Ан-148, Ан-158, Ан-178.

Вітчизняна ракетно-космічна галузь, яка раніше на 80% була пов'язана з Росією, може за певних умов розраховувати на збереження та розширення кооперації в рамках цивільних проектів з виробництва ракет-носіїв «Вега» для ЄС, «Циклон» для Бразилії. Зокрема, тривають переговори з європейськими партнерами про членство України в Європейському космічному агентстві. Дніпропетровське Конструкторське бюро «Південне», попри призупинення Сполученими Штатами у грудні 2014р. контрактів з Україною (після вибуху ракети-носія «Антарес»), готують пропозиції із заміщення російських ракетних двигунів РД-180 у космічній програмі США. Виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод ім. О.М.Макарова» та їх підрядники розширюють номенклатуру розробок ракетної техніки: крилаті ракети, оперативно-тактичні ракетні комплекси, засоби протиповітряної оборони, які можуть знайти попит як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

В Україні налагоджено (або налагоджується) серійне виробництво сучасної стрілецької зброї: пістолетів «Форт-12» (Вінницьке Науково-виробниче об'єднання «Форт»); автоматів «Вепр» (Київський Науково-технічний центр точного машинобудування); штурмової гвинтівки «Малюк» (Київська компанія «ИнтерПроИнвест»).

Ведуться переговори з питань плану розвитку військово-технічного співробітництва України зі США. Згідно з ним Сполучені Штати можуть збільшити закупівлі української оборонної продукції з метою компенсації втрат від згорання експорту до Росії. Зокрема, одним із напрямів західної допомоги може стати розміщення на оборонних потужностях в Україні ремонтних замовлень західних партнерів.

Додатковим плюсом для української оборонної продукції може бути той факт, що значна її частина проходить випробування та зазнала суттєвих доопрацювань у реальних умовах на полі бою. Але для завершення технологічного циклу та доведення продукції до рівня серійної потрібні великі фінансові ресурси, які, у принципі, можна отримати в рамках зовнішніх інвестиційних програм і транснаціональної виробничої кооперації.

При цьому, головною передумовою покращення інвестиційної привабливості, міжнародної кооперації українських підприємств, зміцнення їх експортного потенціалу є реструктуризація оборонної промисловості, що має охоплювати державний, галузевий і виробничий рівні та передбачати зміни (чи вдосконалення) не лише форм власності підприємств, але й їх менеджменту, технологічної, кадрової та ресурсної бази.

Цьому сприятиме, зокрема, перехід підприємств «Укроборонпрому» на стандарти НАТО у виробництві озброєнь згідно з розробленою «Дорожньою картою реформування системи стандартизації в оборонній сфері на 2015-2018рр.». Відповідний документ розроблено навесні 2015р. за участі експертів Альянсу та української оборонної промисловості в рамках Трестового фонду Україна-НАТО з логістики і стандартизації.

Висновки. Тенденції і темпи змін кон'юнктури на світовому ринку озброєнь вимагають відповідної реакції (а найкраще – випереджальних дій) присутніх на ньому гравців. За сучасних умов на це здатні небагато держав і провідних компаній – крупних виробників та експортерів зброї і продукції подвійного використання. Решта, в т.ч. Україна, – приречені шукати окремі сегменти (географічні, номенклатурні), де є попит на їх продукцію. Це – не менш важке та важливе мистецтво, тим більше за умов наявності амбіцій з власного розвитку та розширення присутності на міжнародних ринках. Водночас, це не означає

відсутності в Україні можливостей виходу на нові ринки, особливо за умов їх швидкоплинного формування на проривних технологічних напрямках.

Попри наявність точок зростання, за існуючого стану та з урахуванням поточної кризової ситуації українська оборонна промисловість на найближчу перспективу здатна підтримувати експортний потенціал, але не суттєво його нарощувати. Останнє доцільно вважати завданням на середньо- та довгострокову перспективу, що, враховуючи тривалість і складність технологічного циклу виконання цього завдання, не означає відсутності потреби в негайних заходах.

Водночас, утримання позицій на ринках озброєнь є **важливою умовою одержання ресурсів для розвитку**, що потребує стратегічного мислення та високої якості менеджменту на всіх рівнях. Іншими, важкодоступними сьогодні для України джерелами ресурсів є іноземні інвестиції, високі технології, транснаціональна кооперація. Для їх отримання Україна має перетворитися на привабливого партнера – з прийнятними для кооперації і вкладання коштів рівнями ризиків, виробничої культури, свободи бізнесу, поваги до прав власності тощо. Це, своєю чергою, вимагає істотного реформування оборонної промисловості зокрема і всієї політичної та економічної системи України загалом.

Можливість такого реформування є похідною від головних, тісно взаємопов'язаних між собою чинників: політичної волі до кардинальних змін у системі врядування; бажання і вміння ефективно використовувати зовнішню допомогу; результативності боротьби з корупцією; **готовності і здатності перейти від ресурсно орієнтованої до інноваційної моделі економічного розвитку.**

ЧИННИКИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ ЗА УМОВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ З РФ

Олександр ШНИРКОВ

завідувач кафедри світового господарства і
міжнародних економічних відносин Інституту
міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

2014-2015рр. характеризуються значним зменшенням експорту України. Значною мірою це пов'язано з процесом дезінтеграції української економіки з російською внаслідок масованих торговельних обмежень з боку Росії після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС. У 2014р. 87,7% українського експорту до Росії зазнало різних форм торговельної дискримінації. У 2014р. експорт України до Росії скоротився на \$7,2 млрд., водночас, експорт до ЄС зріс лише на \$143,1 млн. Таким чином, **розширення доступу до ринку ЄС не компенсувало втрату позицій українських експортерів на російських ринках**. Відтак, актуальною стає проблема пошуку нових ринків збуту у третіх країнах.

Тенденції в переорієнтації торгівлі. Схожа географічна переорієнтація зовнішньої торгівлі на початку 1990-х років відбувалася у країнах Центральної та Східної Європейських (ЦСЄ), коли у структурі торгівлі суттєво зменшилася питома вага колишніх республік СРСР та зросла частка країн ЄС. Угоди про асоціацію, лібералізація взаємної торгівлі, економічні реформи, орієнтація на попит у країнах ЄС поступово стали основою зростання експорту країн ЦСЄ в цілому, а також до «третьох» країн зокрема. Процес адаптації не був швидким і легким – він тривав 3-5 років.

Останні дослідження тенденцій розвитку диверсифікації зовнішньої торгівлі різних груп країн дають можливість вивчити фактори розвитку та бар'єри на шляху диверсифікації експорту України. Так, наприклад, доведено, що між концентрацією експорту та рівнем розвитку країни наприкінці XX - початку XXI століття існувала немонотонна U-подібна залежність з точкою повороту у \$22,5-25,0 тис. (за ПКС) ВВП на душу населення. Зауважимо, рівень концентрації експорту розвинених країн є набагато меншим, ніж у країнах, що розвиваються. Зростання існуючого за товарною структурою експорту є основним компонентом зростання експорту в цілому. До основних факторів диверсифікації експорту належать розмір економіки та населення країни; доступ до зовнішніх ринків; транспортна інфраструктура; людський капітал; якість державних інституцій; прямі іноземні інвестиції²¹¹.

Експортна стратегія України, в т.ч. стосовно товарної та географічної диверсифікації, повинна базуватися на ефективному використанні існуючих і створенні нових основних конкурентних переваг країни.

Факторні умови. Основу товарної експортної спеціалізації України наразі формують природні, а не набуті фактори конкурентоспроможності. Дешева робоча сила та природні ресурси визначають структуру експортного потенціалу країни: у 2014р. 68% експорту сформували нетехнологічні товарні позиції.

²¹¹ Cadot O., Carrere C., Strauss-Kahn V. Trade diversification drivers and impact. – http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/genericdocument/wcms_166467.pdf.

Разом з тим, за останні три роки Україна перейшла з групи країн, які використовують лише природні переваги, до групи країн, які вже починають формувати власний експорт частково за рахунок переваг у продуктивності праці. За показником співвідношення оплати праці та продуктивності Україна в рейтингу міжнародної конкурентоспроможності 2014-2015рр. посіла високе 35 місце²¹².

Перехідний характер факторів розвитку експортної конкурентоспроможності створює можливості для поступової диверсифікації товарної структури експорту за рахунок зростання товарів з більшою доданою вартістю. Україна ще зберігає достатньо високі позиції у рейтингах конкурентоспроможності за показниками розвитку освіти, наявності науковців та інженерів, здатності до інновацій, якості науково-дослідницьких інституцій, кооперації наукових і виробничих структур, хоча ці показники погіршуються. Такі окремі набуті фактори конкурентоспроможності можуть стати основою диверсифікації експорту України в певних галузях (патенти та ноу-хау, програмне забезпечення, ракетно- та авіаіндустрія). Однак очевидно, що в коротко- та середньостроковій перспективі товарна структура українського експорту суттєво не змінилась, і саме існуюча товарна структура залишатиметься основою географічної диверсифікації експорту України.

Попит. Товарна та географічна диверсифікація експорту безпосередньо пов'язана зі змінами в зовнішньому та внутрішньому попиті на відповідну продукцію. Слабкий внутрішній ринок України та суттєве звуження у 2014-2015рр. обмежують його важливість як чинника та фактора експортної диверсифікації. Аналіз структури та динаміки попиту в країнах-основних імпортерах у світовій торгівлі може виявити перспективні ринки збуту української продукції. У 2013р. до найбільших імпортерів у світовій торгівлі (за винятком ЄС та Росії) належали США (12,7% світового ринку), Китай (10,6%), Японія (4,5%), Гонконг (3,3%), Республіка Корея (2,7%), Канада (2,5%), Індія (2,5%).

З іншого боку, для європейських країн саме регіональна торгівля залишається пріоритетною, а попит на ринку ЄС є вирішальним для обсягів та структури експорту переважної більшості країн регіону. На експорт до країн ЄС припадає приблизно 60% сукупного експорту самих 28 членів Союзу; від 41% (Чорногорія) до 72,6% (Македонія) у балканських країнах; від 54,8% (Швейцарія) до 81,7% (Норвегія) у країнах ЄАВТ; від 27,9% (Білорусь) до 45,8% (Росія) для «європейських» країн СНД²¹³. Україна з часткою в експорті до країн ЄС у 35,5% (2014р.) суттєво поступається іншим європейським країнам.

Тому **пошук нових ринків** збуту у третіх країнах **не повинен відбуватися за рахунок зменшення уваги** з боку українських експортерів **до ємного та структурованого ринку ЄС**. Обсяги та структура попиту саме на ринку ЄС повинні **стати основою структурних зрушень в українській економіці**, згодом основою географічної та товарної диверсифікації експорту країни, в т.ч. до третіх країн.

Підтримуючі та суміжні галузі. Зміни у структурі попиту на зовнішніх ринках, зростання диференціації товарів під впливом НТП у світовій торгівлі, посилення ролі високотехнологічної продукції висувають нові вимоги до формування експортних кластерів підприємств вертикального та горизонтального характеру. Конкурентні на зовнішніх ринках виробничі кластери України мають обмежене галузеве охоплення (сільське господарство, металургія, хімічна промисловість) з незначною доданою вартістю. Лише невелика частка високотехнологічної

²¹² The Global Competitiveness Report 2014-2015. – <http://www.weforum.org/node/145867>.

²¹³ Trade Profiles 2014. –

https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_profiles14_e.htm.

продукції може вироблятися у межах окремих кластерів підприємств (авіа- та ракетобудування, військова продукція). Але такі кластери за певних умов можуть стати основою розвитку підтримуючих галузей в Україні. Усунення відповідних бар'єрів можливе також за рахунок розширення географії розміщення підтримуючих і суміжних галузей, інтеграції в українські кластери підприємств інших країн.

Експортна стратегія фірм. Головними чинниками, що змушують підприємства диверсифікувати власний експорт, є скорочення та/або зміна структури попиту на існуючих зовнішніх і національних ринках; зменшення ризиків; зміни в системі регулювання зовнішньої торгівлі на національному та міжнародних рівнях. Ефективна диверсифікація експорту підприємства залежить від наявності відповідних ресурсів, розміру компанії, наявності висококваліфікованого персоналу та ефективного менеджменту, організації активної маркетингової та кон'юнктурної роботи на зовнішніх ринках, внутрішньої мотивації та цілей експортної діяльності.

Актуальною є зміна експортних стратегій українських компаній, для яких ринки країн ЄврАзЕС повністю або частково закрилися внаслідок торговельної дискримінації або скорочення попиту. Якщо у сферах аграрної продукції та продовольства для українських підприємств можлива переорієнтація на ринки азійських та африканських країн, то для підприємств, які вийшли із субрегіональних виробничих мереж країн СНД, у сфері промисловості формування нових або входження в інші діючі глобальні або регіональні мережі є достатньо складним, ресурсоємним і тривалим процесом.

Якість державних інституцій. Сприятливе бізнес-середовище має велике значення для реалізації експортної політики загалом та експортної диверсифікації зокрема. За 21 показником конкурентоспроможності у сфері державних інституцій та економічної політики Україна у 2013р. знаходилася на початку другої сотні серед 144 країн. Найбільшими бар'єрами для бізнесу в Україні були корупція, політична нестабільність, доступ до фінансування, урядова нестабільність, неефективне державне управління, інфляція, податкова система. Реформи в цих та інших сферах економічної політики держави сприятимуть також й експортній діяльності українських підприємств.

Анексія та окупація частини території України також має негативний вплив на диверсифікацію зовнішньої торгівлі. Фактичне знищення виробничих фондів експорто-орієнтованих підприємств, розрив національних і міжнародних коопераційних зв'язків, закриття підприємств призвели до суттєвого зменшення експорту загалом та можливості його диференціації зокрема. За умов відсутності гарантії територіальної цілісності України, можливості відновлення військових дій на Сході та Півдні країни суттєво скорочуються національні та іноземні інвестиції, в т.ч. в експортні галузі. Очевидно, що інвестори спрямовуватимуть ресурси в експортні виробництва з коротким терміном окупності та високою рентабельністю з урахуванням премії за ризик. Таких видів виробництв в Україні залишилося дуже мало, переважно в аграрному секторі. Очевидно, що саме цей сектор стане основою товарної та географічної диференціації експорту України найближчими роками.

Бар'єри та обмеження для експортної диверсифікації в Україні, які пов'язані з дисбалансами в розвитку факторних умов, зовнішнього попиту, суміжних та підтримуючих галузях, експортній стратегії підприємств, державних інституцій, військових дій можуть бути частково усунуті за рахунок двох взаємодоповнюючих зовнішньоекономічних факторів: розширення доступу до зовнішніх ринків внаслідок лібералізації **взаємного обміну факторами виробництва та інтеграції** українських підприємств до глобальних, регіональних і субрегіональних виробничих мереж.

Лібералізація **взаємного обміну факторами виробництва** з основними партнерами України з третіх країн у формах зон вільної торгівлі (як класичних, так і поглиблених та розширених) сприятиме **зростанню та диверсифікації експорту**. У цьому зв'язку пріоритетне значення має Угода про асоціацію України з ЄС, оскільки вона може стати ефективним інструментом розвитку українського експорту не лише до ЄС, але й до третіх країн.

Адаптуючись до технічних регламентів і фітосанітарних вимог ЄС, українські підприємства розширюють власні можливості на ринках третіх країн. Водночас, вони повинні скористатися змінами в попиті на ринках ЄС внаслідок формування розгалуженої мережі зон вільної торгівлі власне ЄС. Таким чином українська проміжна продукція може опосередковано отримати доступ до ринків інших країн. У цьому сенсі велике значення для розвитку українського експорту може мати Зона вільної торгівлі ЄС та США, яка об'єднає економіки, в яких формується 70% світового ВВП.

Підкреслимо, Угоди про зону вільної торгівлі сприяють участі підприємств у міжнародних ланцюгах створення доданої вартості. 25% світового імпорту припадає на частини та компоненти продукції. 51% експорту країн, що розвиваються, відбувається у межах глобальних виробничих мереж. Україна бере участь у таких мережах у простих формах: або як постачальник сировини, продукції з незначною доданою вартістю (*up stream goods*), або як споживач фінальної продукції (*down stream goods*). Українські підприємства практично не інтегровані до таких глобальних мереж, які використовують переваги розвинених форм фрагментації виробництва (за певним винятком на основі аутсорсінгу).

Така модель участі України в міжнародному поділі праці веде до висококонцентрованої товарної структури експорту, що створює перешкоди й на шляху його географічної диверсифікації. Вхідження до таких мереж може суттєво розширити присутність українських підприємств на ринках третіх країн. Зауважимо, що залучення галузей та видів виробництва країн ЦСЄ до виробничих мереж ЄС стало одним з факторів їх економічного зростання та розширення доступу на глобальні ринки.

Підкреслимо, анексія та окупація частини території, можливість відновлення військової агресії проти України суттєво зменшують привабливість українських підприємств як надійних та ефективних учасників розвинених форм міжнародних виробничих мереж; частково втрачає сенс лібералізація доступу на внутрішній ринок іноземних виробників, оскільки внаслідок цього суттєво деформуються конкурентні переваги українських виробників на національному та зовнішніх ринках. Тому без гарантування в той або інший спосіб територіальної цілісності України та відновлення стабільності у сфері безпеки, економічне зростання у цілому та поступальний структурний розвиток зовнішньої торгівлі країни залишаються проблематичними.

Рекомендації політики для України

Стрімкі геостратегічні зміни останніх років посилюють для країн вимоги підтримки постійного зростання конкурентоспроможності, трансформації економічних середовищ на засадах інвестиційно-інноваційного розвитку, прискорення інтеграційних процесів. Завдання для України ускладнюються тим, що одночасно країна повинна вирішувати завдання припинення російської агресії та ліквідації її наслідків, а також стабілізації макроекономічного середовища, ураженого наслідками глибокої кризи останніх років.

1. Серед першочергових завдань, які постають перед Україною, виокремлюється необхідність створення **реалістичної та дієвої стратегії розвитку країни** (Стратегії) у середній і довгостроковій перспективі, з визначенням інтеграційних пріоритетів. У такій Стратегії повинні бути чітко визначені цілі, орієнтири, завдання, які сприятимуть досягненню цілей, критерії та строки виконання основних і проміжних завдань, джерела ресурсів, необхідних для їх досягнення, визначені механізми корегування та рівень відповідальності, що виникають під час реалізації такої Стратегії.

Важливою складовою Стратегії мають стати законодавчі, інституційні, суспільно-політичні ініціативи, спрямовані на **підтримку і сприяння бізнесу**. Причому зосередженість на пріоритетах повинна проявлятися не через окремі галузі, сфери чи регіони, а на вирішенні системних завдань, досягненні системних конкурентних переваг, мінімізації негативних чинників чи їх проявів. Водночас, невід'ємною складовою має стати **залучення країни до глобальних і трансконтинентальних проектів**, а також державна підтримка участі в них.

2. Україна повинна стати **країною з вільною економікою**, що передбачає утворення сприятливого бізнес-середовища з низьким фіскальним тиском, обов'язковістю виконання контрактів, мінімізації втручання держави у прийняття економічних рішень. До складових відкритості також належать: лібералізація зовнішньої торгівлі, яка сприятиме формуванню основних інструментів ринкового механізму, встановлення чітких зв'язків між внутрішньою і зовнішньою ціновою та валютною динамікою, готовністю вітчизняних товаровиробників до конкурентної боротьби на світових ринках.

Тому важливим завданням є, *з одного боку*, усунення негативних внутрішніх чинників для експортерів, *з іншого* – пошук дієвих податкових, монетарних, валютних механізмів, посилення економічних і фінансових позицій вітчизняних виробників та експортерів. Так, за **налагодження системи відшкодування ПДВ і повернення експортної виручки**, доречним може стати правило, згідно з яким експортерам, що вчасно повертають 50% експортної виручки, відшкодування ПДВ відбувається в автоматичному відкритому прискореному режимі.

3. Пріоритетне значення має **Угода про асоціацію України з ЄС**, оскільки вона може стати **ефективним інструментом розширення українського експорту** не лише до ЄС, але й до інших країн. Водночас, українські виробники зможуть скористатися змінами в попиті на ринках ЄС внаслідок формування розгалуженої мережі зон вільної торгівлі, насамперед Зони вільної торгівлі ЄС та США (Трансконтинентального торговельного та інвестиційного партнерства), що сприятиме зближенню їх ринків, а з тим – матиме позитивний ефект на розширення експорту України на Американський континент.

Тому, активізувавши зусилля над просуванням вітчизняних виробників та їх товарів на європейські ринки, зокрема через забезпечення відповідності європейським технічним регламентам і нормам регулювання безпеки споживання, **Україна одночасно спрощує вихід і на ринки країн Азії, Африки та Америки.**

4. Зважаючи на необхідність збільшення обсягів експорту як одну з визначальних складових відновлення економічного зростання вже в короткостроковій перспективі, Україні слід враховувати безповоротність втрати багатьох ринків Росії та обмеженість перспектив швидкого входження на європейські ринки, а з тим – необхідність активізувати зусилля на освоєнні ринків «третьох» країн. При цьому слід враховувати те, що вже сьогодні експорт на такі ринки невпинно зростає, а загальна тенденція може бути охарактеризована як **новий** тренд у торговельній політиці України.

При цьому, **пошук нових ринків** збуту у третіх країнах **не повинен відбуватися за рахунок зменшення уваги** з боку українських виробників та експортерів **до ємного та структурованого ринку ЄС, а бути органічним доповненням до політики стосовно ринку ЄС**. Обсяги та структура попиту саме на ринку ЄС повинні **стати основою структурних зрушень в українській економіці**, а згодом – основою географічної та товарної диверсифікації експорту країни, в т.ч. до третіх країн.

На основі використання досвіду залучення підприємств колишніх соціалістичних країн до виробничих мереж ЄС (яке стало одним з факторів їх економічного зростання та розширення доступу на глобальні ринки) необхідно спрямувати стратегії розвитку бізнесу та відповідну політику підтримки держави на прискорену інтеграцію до європейських і глобальних мереж, що, своєю чергою, може створити комерційний плацдарм для суттєвого розширення присутності українських підприємств на ринках третіх країн, у т.ч. на основі спільного виходу на ці ринки з європейськими компаніями.

5. Реалізація можливостей виходу на нові ринки на основі модернізації структури національної економіки, по суті, має стати магістральним напрямом вирішення питання про пріоритетні напрями стратегічно орієнтованих структурних змін у національній економіці. Для України, як економіки зі значним рівнем відкритості, питання пріоритетів розвитку та забезпечення зовнішньої конкурентоспроможності мають завжди залишатися тісно пов'язаними.

При цьому варто враховувати, що «вікно можливостей» для географічної диверсифікації українського експорту є досить вузьким та існуватиме недовго. Тому невідкладним є входження українського бізнесу в коопераційні відносини з окремими країнами або їх угрупованнями на етапі, коли регіональні економічні моделі лише формуються, що дозволить **утримати та навіть зміцнити позиції** на відповідних ринках у подальшому.

6. На початку 2015р. Україна отримала значні додаткові (й неочікувані) конкурентні переваги. Хоча обвальна девальвація гривні завдала суттєвої шкоди економічному середовищу та добробуту населення, втім вона в певних галузях (не надто залежних від зовнішніх складових) посилила відносні цінові переваги для вітчизняних виробників. Україна має використати цей потенціал конкурентоспроможності, утворений девальвацією, для розширення позицій на ринках і знаходження нових ніш у глобальних та регіональних мережах створення вартості.

Однак для повноцінної реалізації цих нових передумов є необхідним поліпшення фінансової стабільності, зниження податкового тиску як на населення, так і на бізнес, захист майнових прав, розвиток фінансових ринків, що дозволило б міжнародним інвесторам більш схильно ставитись до України й активізувати інвестиції в українські галузі, які мають потенціал конкурентоспроможності.

Додатковим чинником такого припливу може стати прискорене створення зон вільної торгівлі з динамічними висхідними країнами. **Девальваційний «бар'єр» надійно захищає українські ринки без додаткових мит чи інших торговельних обмежень**. Тому сьогодні Україні варто «розширювати географію» режимів вільної торгівлі, насамперед з основними партнерами

України з Південно-Східної Азії, Африки та Центральної і Південної Америки, країнами, зорієнтованими на лібералізацію економіки та системне укладання сприятливих торговельних угод, чим можуть скористатись українські виробники і що допомагатиме зростанню та диверсифікації експорту. Водночас, це не означає відмову від «традиційних» експортних ринків країн СНД, навпаки, слід вести мову про пошук шляхів розвитку та розширення присутності на ринках більшості (крім російських) країн-учасниць СНД.

7. Зміна головних напрямів експортних потоків України вимагає й зміни в політиці Уряду, насамперед у частині створення та розвитку інфраструктури для просування українських товарів, що вимагає аналізу та відслідковування перспективних ринків, пошуку шляхів входження в них, відмови від консервації застарілих зв'язків і створення механізмів для полегшення диверсифікації структури зовнішніх комерційних відносин.

Перш за все, заслуговує на увагу створення агентства сприяння експорту. Попри складнощі з наповненням державного бюджету, держава має зосередитися на інформаційній та юридичній підтримці бізнесу (інакше згадуване «вікно можливостей» закрийється). Зокрема, в частині поінформованості вітчизняних експортерів стосовно нормативної бази та торговельної практики інших держав, кон'юнктури на світових товарних ринках, конкурентних особливостей та потенційних обсягів попиту, існуючих норм технічного регулювання та правил безпеки, а також формування інформаційної бази тендерів, що проводяться в країнах-торгівельних партнерах України, можливих партнерів для виробничої та/або збутової кооперації.

Так, не маючи достатнього фінансового потенціалу та за відсутності розгалужених закордонних збутових і сервісних мереж, Україна може зорієнтуватись на підтримку входження на нові ринки через співпрацю з місцевим капіталом у розбудові збутових мереж, формуванні регіональних «кластерів» та транскордонного виробництва в партнерських країнах для поширення загальної співпраці²¹⁴. Для України у цьому контексті вкрай необхідним є встановлення ділових контактів із відповідними європейськими структурами та організаціями, відповідальними за регіональний розвиток, – Палатою регіонів Ради Європи, Комітетом регіонів і місцевих рад ЄС тощо.

Дієвим інструментом має стати відновлення (на якісно новому рівні) українських закордонних торгових місій. Насамперед, зорієнтувавшись на найбільш перспективних країнах і групах країн, де очікується отримання вигод для українських експортерів. З цією метою торговельні місії мають відновити співробітництво з бізнес-асоціаціями країн-партнерів, домогтися поширення через них (бізнес-асоціації) ділової інформації стосовно можливостей української економіки. Доречним є використання (для «просування» українських товарів з відповідною комісійною винагородою) місцевих комерсантів і бізнесменів, добре обізнаних з особливостями ринків і попиту на них.

8. Варто прогнозувати довгострокову тенденцію поступового підвищення попиту і, відповідно, цін на світових ринках продовольства та випереджаючого зростання інвестиції в індустріалізацію (підвищення ефективності) агровиробництва, його інтенсифікацію на основі високого рівня використання сучасних екотехнологій, та відповідні супутні товари. Це обумовлює позитивні перспективи України як країни-експортера з розвиненим АПК, для якого новий етап індустріалізації виробництва зможе суттєво підвищити результативність та ефективність відповідних галузей.

²¹⁴ Зокрема, механізму державної фінансової підтримки програм і проектів транскордонного співробітництва та розвитку євро-регіонів, насамперед «Карпатський Єврорегіон», «Буг» та «Верхній Прут».

Більше того, світовий досвід вказує, що індустріальний розвиток відбувається у висхідних країнах синхронно з надолуженням т.зв. «цифрового розриву». Україна вже має не лише потенціал, а й визнані досягнення у сфері комп'ютерних наук і телекомунікацій. Більше того, український бізнес готовий до розвитку системи підготовки молодого покоління ІТ-спеціалістів, держава ж, своєю чергою, зобов'язана забезпечити інституційну підтримку у вказаних сферах, зокрема використовуючи механізми державно-приватного партнерства.

Україні слід активніше запроваджувати на практиці використання непрямих методів²¹⁵ стимулювання інноваційного розвитку, зокрема механізмів часткового виключення з прибутку, що підлягає оподаткуванню, обсягів коштів, які спрямовуються на НДДКР; податковому дослідницькому кредиті; спеціальних режимах амортизації основних фондів, пов'язаних з НДДКР; інвестиційному податковому кредиті тощо.

Це дозволить ефективно інтегрувати постіндустріальні технології до традиційних секторів економіки, що є запорукою їх значно вищої продуктивності та конкурентоспроможності. В таких умовах підтримка зростаючого українського аграрного сектору саме в напрямі його наукоємності, технологізації, екологізації, формування експортної спеціалізації дозволить Україні стати дійсно провідним світовим гравцем у вказаній сфері.

9. Особливо вагому роль з позиції довгострокових комерційних інтересів України відіграє найбільша країна з висхідною економікою – Китай. Враховуючи нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, проникнення на ринок Китаю є стратегічно важливим завданням, яке має стати пріоритетом зовнішньоторговельної політики. Подальший розвиток торгівлі українською харчовою продукцією з КНР доцільно здійснювати **на основі залучення китайських інвестицій в українські аграрні, агропереробні підприємства, сільгоспмашинобудування, інфраструктуру зберігання і транспортування тощо.**

У більш довгостроковому періоді слід спиратися на значно ширший потенціал взаємної торгівлі двох країн. У зв'язку з проведенням Китаєм нової економічної політики, спрямованої на кардинальну модернізацію економіки та продовження масштабного освоєння Центрального та Західного Китаю, диверсифікації економічних і торговельних маршрутів з країнами ЄС, Україна має долучитися до співпраці в реалізації міжнародних проектів щодо розбудови залізничної та автомобільної інфраструктури, розвитку судноплавства, авіаційної галузі тощо.

Поглиблення співробітництва з Китаєм сприятиме залученню України до реалізації спільних трансрегіональних інфраструктурних проектів, зокрема, в рамках китайської ініціативи «Новий шовковий шлях», і створення єдиної системи інфраструктурних і торговельних шляхів у Євразії, що об'єднає східну та західну частини континенту. Наголосимо, підписання Асоціації України з ЄС створює нові, **ще вигідніші можливості для виходу продукції спільних виробництв на масштабний європейський ринок**, що вже сьогодні вимагає активізації тристоронніх торговельних та інвестиційних відносин України з Китаєм та ЄС.

²¹⁵ Чинним законодавством сьогодні передбачені деякі податкові пільги, зокрема податкові канікули у вигляді звільнення від оподаткування прибутку для підприємств літакобудівної галузі до 2021р. Проте дещо суперечливим є законодавство в питанні діяльності малих підприємств, що працюють у високотехнологічних сферах: прибуток підприємств оподатковується за ставкою 0% до 2016р., але за умови, що вони не здійснюватимуть зовнішньоекономічної діяльності.

Варто підкреслити, що, з огляду на різну геополітичну й геоекономічну вагу Києва й Пекіна, Україна, попри всі очевидні економічні вигоди, **має здійснювати політику диверсифікованого геоекономічного підходу.**

10. Транспортно-логістичний сектор Китаю зацікавлений у розвитку логістично-транспортної системи України, яка дала б змогу прискорити та здешевити вантажне й пасажирське сполучення КНР із країнами ЄС. Своєю чергою, Україна зацікавлена в активній участі в **розширенні географії трансконтинентального транспортного коридору.** Це дозволить Україні отримати прямий вихід на китайський та центральноазійські ринки та в перспективі бути включеною до трансконтинентальних проєктів розвитку.

Тому Україні необхідно забезпечити ефективність міжнародного співробітництва в питанні інтеграції власної транспортної системи до транспортної системи Європа-Азія та вирішити низку питань у частині системної розбудови національної транспортної інфраструктури. Зокрема, йдеться про необхідність **створення логістичних т.зв. хабів у причорноморських і західних областях країни.** Вони мають стати необхідним елементом економічної структури, що забезпечують вирішення задач ефективного розподілу ресурсів, товарів і робочої сили України.

Водночас, важливим є **розширення повноважень інститутів, які добре зарекомендували себе в європейських країнах,** проте поки вкрай повільно впроваджуються в Україні. Зокрема, йдеться про реалізацію одного з ключових положень Митного кодексу – інституту уповноваженого економічного оператора (УЕО). Україні слід відпрацювати механізми визнання цього статусу країнами ЄС, що позитивно впливатиме на репутацію України як надійної транзитної країни з безпечним транспортним коридором, що, своєю чергою, посилить її позиції в міжнародному поділі праці.

11. Географічне розташування України, її вихід до Чорного моря слугують важливою передумовою формування центрів доставки та розподілу вантажів, що здатне стати однією з «візитівок» країни, її транзитного потенціалу (який донині не виконує свою належну роль). Для цього потрібне встановлення режиму вільного пересування товарів, капіталів і робочої сили, створення транспортно-комунікаційної інфраструктури країн Чорноморського басейну (ЄС, Закавказзя, Туреччини, України).

Звичайно, крім потрібних інвестицій, необхідними є інституційні зміни, насамперед, у частині безперешкодного митного оформлення товарів як для реалізації в середині країни, так і доставок в інші партнерські країни, або ж принаймні зниження портових зборів і неунормованих зборів для транзитних вантажів.

12. Перспективи України покращуються внаслідок поширення міжнародних санкцій проти Росії, що спонукатиме окремі країни до згорання співпраці з останньою, особливо – у військово-технічній сфері. Україна, маючи значний потенціал у сфері машинобудування, видобутку та обробки корисних копалин, цілком може боротися за звільнені ринки.

Водночас, анексія та окупація частини території, можливість посилення військової агресії проти України суттєво зменшують привабливість українських підприємств як надійних та ефективних учасників розвинених форм міжнародних виробничих мереж. Це також суттєво деформує конкурентні переваги українських виробників на національному та зовнішніх ринках. Тому **гарантування територіальної цілісності України та відновлення стабільності у сфері безпеки є необхідною умовою прискореного економічного зростання та стійкого розвитку.**

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ОЦІНКИ ЕКСПЕРТІВ

Михайло МІЩЕНКО

Заступник директора соціологічної служби
Центру Разумкова

Завдання розвитку зовнішньоекономічної політики набули особливої актуальності зараз, коли після російської агресії та різкого скорочення зовнішньоекономічних відносин, Україна потребує виходу на нові ринки. Проблеми питання такого розвитку стали предметом експертного опитування, проведеного Центром Разумкова²¹⁶.

Пріоритетність напрямів зовнішньоекономічної політики. Оцінюючи поточний стан двосторонніх економічних відносин²¹⁷, **найкраще експерти оцінюють стан відносин з Європейським Союзом (6,7 бала), Білоруссю (6,3), а також Китаєм (5,7), США (5,6), Канадою (5,2) і Казахстаном (4,9).** Найнижчі оцінки отримали відносини з Бразилією (3,4 бала), Росією (3,9), Південною Кореєю (4,1) та Індією (4,1) (таблиця «Як Ви оцінюєте поточний стан...»).

Як Ви оцінюєте поточний стан двосторонніх економічних відносин з кожною з таких країн («1» - означає «вкрай незадовільний стан», а «10» – «дуже добрий стан»)

Країна	Середній бал
Країни ЄС	6,7
Білорусь	6,3
Китай	5,7
США	5,6
Канада	5,2
Казахстан	4,9
Індія	4,1
Південна Корея	4,1
Росія	3,9
Бразилія	3,4

Більшість (близько 64%) експертів вважають, що **пріоритетним напрямом розвитку зовнішньоекономічної політики має стати розвиток економічного співробітництва з ЄС**, ще 12% назвали «розвинуті країни, світові лідери – США, Канада, Велика Британія», майже 8% – «найбільші країни, що розвиваються – Бразилія, Китай, Індія, Корея». Лише 1% експертів назвали

²¹⁶ Експертне опитування проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 16 червня по 6 липня 2015р. Було опитано 156 експертів. Першу групу експертів складають науковці (викладачі вищих закладів освіти, працівники науково-дослідних установ), представники неурядових організацій, аналітичних центрів, міністерств, обласних і міських державних адміністрацій. У тексті представники цієї групи (її чисельність становить 73 особи) називатимуться «аналітики». Другу групу складають представники вищого менеджменту великих і середніх підприємств, ця група називатиметься «представники бізнесу», її чисельність становить 83 особи.

²¹⁷ Оцінка здійснювалася за шкалою від 1 до 10, де «1» – означає «вкрай незадовільний стан», а «10» – «дуже добрий стан».

Росію, а 3% – країни СНД (крім Росії) (таблиця «Який напрям зовнішньоекономічної політики ... має бути пріоритетним»)²¹⁸.

Який напрям зовнішньоекономічної політики, на Вашу думку, має бути пріоритетним для України?

З країнами ЄС	63,5
З розвинутими країнами, світовими лідерами – США, Канадою, Великою Британією	12,2
З найбільшими країнами, що розвиваються – Бразилія, Китай, Індія, Корея	7,7
З країнами СНД, крім Росії	3,2
З Росією	1,3
Іншими	5,8
Важко відповісти	6,4

Очевидно, розвиток зовнішньоекономічних відносин з Росією експерти вважають безперспективним, і тому переважна більшість (79%) серед них виступають за те, щоб **переорієнтовувати український бізнес з російського ринку на ринки інших великих країн, що розвиваються** (лише 13% вважають це недоцільним). Підтримують переорієнтацію українського бізнесу з російського ринку на ринки інших великих країн як переважна більшість аналітиків (86%), так і представників бізнесу (74%). 42% представників бізнесу, відповідаючи на питання: «Чи готовий Ваш бізнес до переорієнтації з ринків Росії на ринки інших великих країн, що розвиваються?», дали ствердну відповідь, 31% – що не готовий (таблиці «Чи вважаєте Ви за доцільне переорієнтовувати український бізнес...», «Чи готовий Ваш бізнес до переорієнтації...»).

Чи вважаєте Ви за доцільне переорієнтовувати український бізнес з російського ринку на ринки інших великих країн, що розвиваються?

% опитаних аналітиків

Так, вважаю за доцільне	78,8
Ні, не вважаю за доцільне	12,8
Важко відповісти	8,3

Чи готовий Ваш бізнес до переорієнтації з ринків Росії на ринки інших великих країн, що розвиваються?

% опитаних представників бізнесу

Так, готовий	42,2
Ні, не готовий	31,3
Важко відповісти	26,5

Попри те, що лише 3% експертів назвали країни СНД пріоритетними для розвитку зовнішньоекономічної політики, 83% експертів вважають, що **у сфері економічних відносин Україні слід поглиблювати та розширювати співпрацю з Білоруссю, 74% – з Казахстаном** (таблиці «Якою має бути політика України стосовно Білорусі...», «Якою має бути політика України стосовно Казахстану...»).

Якою має бути політика України стосовно Білорусі у сфері економічних відносин?

Поглиблення і розширення співпраці	83,3
Консервація відносин на нинішньому рівні	12,2
Згортання співробітництва	1,9
Важко відповісти	2,6

²¹⁸ Тут і далі, якщо не вказано інше, подані показники у відсотках загальної чисельності респондентів.

Якою має бути політика України стосовно Казахстану у сфері економічних відносин?

Поглиблення і розширення співпраці	73,7
Консервація відносин на нинішньому рівні	17,3
Згортання співробітництва	1,3
Важко відповісти	7,7

Перспективи розвитку двосторонніх економічних відносин України з Китаєм більшість експертів оцінюють позитивно – 66% з-поміж них вважають, що вони покращаться, 19% – що вони залишаться без змін і лише 8% – що вони погіршаться. На покращання двосторонніх економічних відносин України з Індією сподіваються 43% експертів, майже стільки ж (40%) вважають, що вони не зміняться, і 3% прогнозують їх погіршення. Стосовно двосторонніх економічних відносин України з Бразилією найчастіше (48%) експерти очікують, що ці відносини не зміняться, 34% сподіваються на їх покращання і 4% прогнозують їх погіршення (таблиця «Як би Ви оцінили перспективи розвитку двосторонніх економічних відносин...»).

Як би Ви оцінили перспективи розвитку двосторонніх економічних відносин України з кожною з таких країн?

	Відносини:			Важко відповісти
	Покращаться	Погіршаться	Залишаться без змін	
Бразилія	34,0	3,8	48,1	14,1
Китай	66,0	8,3	18,6	7,1
Індія	42,9	3,2	39,7	14,1

Серед опитаних представників вищого менеджменту великих і середніх підприємств 42% відповіли, що їх підприємства мають економічні зв'язки з Білоруссю, 21% – з Китаєм, 13% – з Казахстаном, 10% – з Індією. При цьому 71% керівників тих підприємств, які мають економічні зв'язки з Білоруссю, планують поглиблювати співпрацю з партнерами в цій країні (29% планують залишити рівень співпраці на існуючому рівні і жоден не має намірів згортати таку співпрацю). Серед керівників тих підприємств, які мають економічні зв'язки з Китаєм – відповідно 82%, 12% і 0%; серед керівників підприємств, які мають економічні зв'язки з Казахстаном – відповідно 64%, 27% і 0%; серед керівників підприємств, які мають економічні зв'язки з Індією – відповідно 75%, 13% і 13%. Див. таблиці «Чи має Ваше підприємство економічні зв'язки з...?», «Якщо «так», чи збираєтеся Ви...?».

Чи має Ваше підприємство економічні зв'язки з Білоруссю?

Так	42,2
Ні	57,8

Якщо «так», чи збираєтеся Ви

% серед представників бізнесу, підприємства яких мають такі зв'язки з Білоруссю

Поглиблювати співпрацю з ними	71,4
Залишити рівень співпраці на існуючому рівні	28,6
Згортати співпрацю з партнерами у цій країні	0,0
Важко відповісти	5,9

Чи має Ваше підприємство економічні зв'язки з Китаєм?

Так	20,5
Ні	79,5

Якщо «так», чи збираєтеся Ви

% серед представників бізнесу, підприємства яких мають такі зв'язки з Китаєм

Поглиблювати співпрацю з ними	82,4
Залишити рівень співпраці на існуючому рівні	11,8
Згортати співпрацю з партнерами у цій країні	0,0
Важко відповісти	5,9

Чи має Ваше підприємство економічні зв'язки з Індією?

Так	9,6
Ні	90,4

Якщо «так», чи збираєтеся Ви

% серед представників бізнесу, підприємства яких мають такі зв'язки з Індією

Поглиблювати співпрацю з ними	75,0
Залишити рівень співпраці на існуючому рівні	12,5
Згортати співпрацю з партнерами у цій країні	12,5
Важко відповісти	0,0

Чи має Ваше підприємство економічні зв'язки з Казахстаном?

Так	13,3
Ні	86,7

Якщо «так», чи збираєтеся Ви

% серед представників бізнесу, підприємства яких мають такі зв'язки з Казахстаном

Поглиблювати співпрацю з ними	63,6
Залишити рівень співпраці на існуючому рівні	27,3
Згортати співпрацю з партнерами у цій країні	0,0
Важко відповісти	9,1

Розвиток зовнішніх інвестицій та експорту. Одним із важливих аспектів зовнішньополітичної активності є зовнішні інвестиції (як ті, що надходять з-за кордону, так і українські інвестиції за кордоном). 70% експертів, відповідаючи на питання: «Наскільки відкритою має бути економіка України для входження іноземного бізнесу?» відповідають, що обмеження допустимі лише для окремих стратегічних галузей, 23% – що не повинно бути жодних обмежень для інвестування іноземного капіталу (таблиця «Наскільки відкритою має бути економіка України...»).

61% експертів вважають, що **український бізнес повинен якомога більше розширювати інвестування за кордоном**, 23% – що це потрібно робити лише задля постійної присутності на пріоритетних світових ринках, а 8% – лише як виняток (таблиця «Чи повинен український бізнес розширювати інвестування...»).

Наскільки відкритою має бути економіка України для входження іноземного бізнесу?

Обмеження допустимі лише для окремих стратегічних галузей	69,9
Не повинно бути жодних обмежень для інвестування іноземного капіталу	23,1
Інше	2,6
Важко відповісти	4,5

Чи повинен український бізнес розширювати інвестування за кордоном?

Так, якнайширше	60,9
Лише задля постійної присутності на пріоритетних світових ринках	23,1
Ні, лише як виняток	8,3
Важко відповісти	7,7

42% експертів дотримуються думки, що частка середнього бізнесу в українському експорті на ринках, що розвиваються, має становити більше 20%, 24% – від 11% до 20%, 17% – від 5 до 10%, і 7% – що вона повинна бути менше 5% (таблиця «Якою може бути частка середнього бізнесу»).

Якою може бути частка середнього бізнесу в українському експорті на ринках, що розвиваються?

до 5%	7,1
5-10%	16,7
11-20%,	23,7
більше 20%	42,3
Важко відповісти	10,3

На Вашу думку, які існують головні перешкоди для розширення і диверсифікації українського експорту та виходу на нові ринки
(експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді)

Зависокі ставки кредитування	56,4
Інституційна слабкість підтримки вітчизняного бізнесу	44,2
Нестача власного капіталу	42,3
Відсутність підтримки з боку державних органів	37,8
Недостатнє інформаційне забезпечення стосовно норм і правил на іноземних ринках	24,4
Слабкість торговельно-економічних представництв за кордоном	24,4
Відсутність механізмів страхування ризиків	22,4
Нестача кваліфікованих кадрів у сфері зовнішньоекономічної діяльності	15,4
Інше, в т.ч.	9,0
<i>Корупція</i>	<i>3,8</i>
<i>Відсутність конкурентоспроможної продукції</i>	<i>1,9</i>
Важко відповісти	0,0

Головними перешкодами для розширення і диверсифікації українського експорту та виходу на нові ринки експерти найчастіше вважають **зависокі ставки кредитування (56%), інституційну слабкість підтримки вітчизняного бізнесу (44%), нестачу власного капіталу (42%), відсутність підтримки з боку державних органів (38%)**. Також 24% називають недостатнє інформаційне забезпечення стосовно норм і правил на іноземних ринках, а також слабкість торговельно-економічних представництв за кордоном, 22% – відсутність механізмів страхування ризиків, 15% – нестачу кваліфікованих кадрів у сфері зовнішньоекономічної діяльності (таблиця «Які існують головні перешкоди для розширення...»).

Оцінка конкурентних переваг України на світових ринках. Як переваги України на світових ринках експерти найчастіше називають її землі (очевидно, маючи на увазі насамперед землі сільськогосподарського призначення – 24%) та агропромисловий комплекс, продукцію сільського господарства (16%). Велике значення також, на думку експертів, має висока кваліфікація українських працівників. Зокрема, 22% експертів називають як конкурентну перевагу велику чисельність спеціалістів ІТ-сфери, ще 8% загалом говорять про висококваліфікованих фахівців. Хоча також 12% як конкурентну перевагу називають дешевизну робочої сили, 12% – низькі, конкурентоспроможні ціни, низьку собівартість товарів, занижений курс національної валюти, 8% – неоподаткований експорт (який також сприяє відносно низькій ціні на українську продукцію на зовнішніх ринках). Крім сільського господарства та агропромислового комплексу, частина експертів виділяє такі галузі української промисловості, які, на їх думку, є найбільш конкурентоспроможними на світових ринках: машинобудування, суднобудування, авіаційну промисловість (8%), ракетно-космічну галузь (8%). 8% також згадують науковий потенціал, новітні технології, 7% – вигідне географічне розташування, 6% – високу якість продукції, 6% – мінерально-сировинну базу. Кожен десятий експерт як конкурентну перевагу України називає такий, здавалося б, «неекономічний» чинник, як медіапредставленість, імідж країни. Див. таблицю «Які конкурентні переваги зараз має Україна на світових ринках?».

На Вашу думку, які конкурентні переваги зараз має Україна на світових ринках?

Експерти могли вільно надати кілька варіантів відповіді. Наведені лише ті варіанти відповіді, які назвали щонайменше 5% експертів.

Землі	24,4
Велика кількість спеціалістів ІТ-сфери	22,4
Агропромисловий комплекс, продукція сільського господарства	16,0
Дешева робоча сила	12,2
Низькі, конкурентоспроможні ціни, низька собівартість товарів, занижений курс національної валюти	11,5
Медіапредставленість, імідж країни	10,3
Машинобудування, суднобудування, авіапромисловість	8,4
Неоподаткований експорт	8,3
Ракетно-космічна галузь	7,7
Висококваліфіковані фахівці	7,7
Науковий потенціал, новітні технології	7,7
Вигідне географічне розташування	7,0
Висока якість продукції	6,4
Мінерально-сировинна база	6,4
Жодних переваг не має	5,1

Оцінюючи **конкурентні переваги, які зараз має Україна на ринках країн, що розвиваються**, експерти також найчастіше називають сільське господарство, аграрний сектор (32%). 13% згадують машинобудування, суднобудування, авіаційну та космічну промисловість, 11% – інноваційні розробки, науковий потенціал, ІТ-технології, 5% – військово-промисловий комплекс, 5% – харчову промисловість, 5% – ринок освітніх послуг. Однією з основних конкурентних переваг України на ринках країн, що розвиваються, експерти також вважають співвідношення ціни та якості продукції (14%), рівень підготовки фахівців (9%), дешеву робочу силу (8%), низькі ціни (8%), вигідне географічне розташування (5%). Див. таблицю «Які конкурентні переваги зараз має Україна на ринках країн, що розвиваються?».

На Вашу думку, які конкурентні переваги зараз має Україна на ринках країн, що розвиваються?

Експерти могли вільно надати кілька варіантів відповіді. Наведені лише ті варіанти відповіді, які назвали щонайменше 5% експертів.

Сільське господарство, аграрний сектор	32,1
Співвідношення ціни та якості продукції	14,1
Машинобудування, суднобудування, авіаційна та космічна промисловість	12,8
Інноваційні розробки, науковий потенціал, ІТ-технології	10,9
Рівень підготовки фахівців	9,0
Дешева робоча сила	8,3
Низькі ціни	8,3
Вигідне географічне розташування	5,1
Жодні	5,1

Так само, найчастіше (31%) сільське господарство, агропромисловий комплекс експерти називають, говорячи про конкурентні **переваги, які матиме Україна на світових ринках через 5-10 років**. 14% додають до них ІТ-технології, інтелектуальну продукцію, 13% – машинобудування, суднобудування, авіаційну та космічну промисловість, 7% – науку та наукові технології, 6% – дешеву робочу силу, 6% – виробництво озброєнь, ВПК, 6% – високу якість продукції, 5% – інвестиційну привабливість. Див. таблицю «Які конкурентні переваги матиме Україна на світових ринках через 5-10 років?».

Які, на Вашу думку, конкурентні переваги матиме Україна на світових ринках через 5-10 років?

Експерти могли вільно надати кілька варіантів відповіді. Наведені лише ті варіанти відповіді, які назвали щонайменше 5% експертів.

Сільське господарство, агропромисловий комплекс	30,7
ІТ-технології, інтелектуальна продукція	14,1
Машинобудування, суднобудування, авіаційна та космічна промисловість	12,8
Наука та наукові технології	7,1
Дешева робоча сила	6,4
Озброєння, ВПК	6,4
Високоякісна продукція	5,8
Інвестиційна привабливість	5,1

Результати проведеного опитування дають підстави для таких висновків.

Більшість експертів вважають, що **пріоритетним** напрямом розвитку зовнішньоекономічної політики має стати **економічне співробітництво з Європейським Союзом**. Розвиток зовнішньоекономічних відносин з Росією експерти вважають безперспективним, і переважна більшість серед них виступають за те, щоб **переорієнтовувати український бізнес з російського ринку на ринки інших великих країн**, що розвиваються.

Попри те, що лише незначна частина експертів назвали країни СНД пріоритетними для розвитку зовнішньоекономічної політики України, більшість з них вважає, що у сфері економічних відносин Україні слід **поглиблювати і розширювати співпрацю** з такими країнами як Білорусь, Казахстан.

Експерти **високо оцінюють перспективи розвитку** двосторонніх економічних відносин України **з Китаєм** – дві третини опитаних експертів вважає, що вони покращаться (більш скептично оцінюючи перспективи розвитку таких відносин з Індією та Бразилією).

Експерти переважно дотримуються думки, що **економіка України** має бути **відкритою для входження іноземного бізнесу**, але з допустимими обмеженнями для окремих стратегічних галузей. Так само, більшість експертів вважають, що український бізнес повинен якомога більше **розширювати інвестування** за кордоном.

Головними перешкодами для розширення і диверсифікації українського експорту та виходу на нові ринки, на думку експертів, є **зависокі ставки кредитування, інституційна слабкість підтримки вітчизняного бізнесу**, нестача власного капіталу, відсутність підтримки з боку державних органів.

Переваги України на світових ринках (як зараз, так і в найближчому майбутньому) експерти найчастіше **пов'язують з сільським господарством та агропромисловим комплексом, високою кваліфікацією** (але разом з тим і дешевизною) робочої сили, наявністю високотехнологічних галузей та наукового потенціалу, відносно низькі експортні ціни на українську продукцію (вигідне співвідношення ціни та якості), наявність сировинної бази, вигідне географічне розташування. На думку частини експертів, просуванню України на зовнішніх ринках може сприяти **позитивний імідж країни у світі** (звичайно, за умови, якщо він буде збережений чи покращений).

Аналітична доповідь

МАРКЕВИЧ Катерина, СІДЕНКО Володимир, ЮРЧИШИН Василь

ПЕРСПЕКТИВИ ВИХОДУ УКРАЇНИ НА РИНКИ ВИСХІДНИХ КРАЇН

Редактор видання *А. Чернова*

Дизайнерський супровід *О.Шаптала*

Видавництво «Заповіт»

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 7-а, офіс 9.
e-mail: zapovit@gmail.com